

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СИМОНЕНКО НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.98:343.541

**ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ**

**12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»
(081 – Право)**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії).

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н. О. Симоненко**

Науковий керівник **Горбачевський Віталій Якович,**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Симоненко Н.О. Розслідування зґвалтувань минулих років. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

У дисертації на основі вивчення вітчизняного та зарубіжного законодавства, літературних джерел, результатів узагальнення слідчої, судової практики та офіційної статистики здійснено комплексне дослідження розслідування зґвалтувань минулих років.

За результатами вивчення доктринальних і нормативних джерел, сформовано авторське визначення поняття зґвалтувань минулих років – це скоєні та зареєстровані в установленому порядку за минулі роки зґвалтування, досудове розслідування по яких зупинено на підставі ч. 1 ст. 280 КПК України, та зґвалтування, про які стало відомо через тривалий час після його вчинення.

Розкрито зміст елементів криміналістичної характеристики зґвалтувань минулих років, основними елементами якої є спосіб вчинення, обстановка, особа злочинця, особа потерпілого та слідові картина злочину. З'ясовано, що способи вчинення зґвалтувань, обумовлені кількома факторами: особливостями гвалтівника, ступенем знайомства з потерпілим, характером їх взаємовідносин, особливостями сформованої або пристосованої обстановки. Принципово важливо, на наш погляд, щоб інформація про спосіб, місце і час вчинення зґвалтування містилася в системі криміналістичних обліків і використовувалася як при провадженні розслідування, так і для профілактики вчинення злочинів даного виду.

Проаналізовано зарубіжний досвід протидії та розслідування зґвалтувань минулих років, виокремлено позитивні методики розслідування

статевих злочинів в Австрії, Канаді, США, Англії, Німеччині, США, Франції Великій Британії, у яких створено велику кількість суб'єктів як розслідування, так і попередження цих злочинів. Також створено значну кількість державних організацій для надання безкоштовної допомоги особам, які були жертвами та свідками сексуального насильства.

Висвітлено тактику проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій до зупинення досудового розслідування зґвалтувань минулих років, а саме: повторний огляд місця події та повторний обшук, допит потерпілого, допит імовірних свідків, а також за можливості і допит підозрюваного та пред'явлення для впізнання, за необхідності призначення проведення судових експертиз, основними з яких є судово-медична, судово-психологічна та судово-психіатрична експертизи. Якщо ж місцезнаходження підозрюваного невідоме, тоді його оголошують у розшук.

Окреслено найбільш ефективні процесуальні форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів поліції, органів безпеки, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України під час розслідування зґвалтувань минулих років, а саме: проведення відповідним оперативним підрозділом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого (обшук, огляд місця події, пред'явлення для впізнання, аудіоконтроль особи, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, використання конфіденційного співробітництва (п. 3 ч. 2 ст. 40, ч. 1 ст. 41 КПК України); надання допомоги слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, які потребують великого обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, які беруть у них участь; розшук підозрюваного (ч. 3 ст. 281 КПК України).

Розкрито важливість проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа як щодо підозрюваного, так і щодо потерпілого.

Здійснено опитування слідчих Національної поліції, чоловіків, жінок та студентів Національної академії внутрішніх справ; опрацьовано матеріали кримінальних проваджень, вироки судів; звітність МВС України, Національної поліції та Генеральної прокуратури України за період 2014–2017 років щодо зґвалтувань минулих років.

Ключові слова: зґвалтування минулих років, статеві злочини, розслідування, криміналістична характеристика, тактика, слідчі (розшукові) дії, гвалтівник, потерпілий, слідчий, оперативний працівник.

SUMMARY

N. Symonenko. Investigation of rape crimes in the past years. – Qualifying scientific work.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Law, specialty 12.00.09 – Criminal Law and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

Thesis presents complex research of rape investigative practices in the past years based on comprehensive study of Ukrainian and foreign legislation, theoretical sources, investigative and judiciary practice and official statistics.

Due to thorough analysis of doctrinal and legislative sources author has formulated an individual interpretation of rape crime definition – rapes committed and registered under the established procedure with pre-trial investigation terminated under Article 280(1) of the Criminal Procedure Code and rapes detected at great length after its commission.

Content of elements of rape criminalistic characteristic is presented; its key elements are the method of commission, environment, perpetrator's identity, victim's identity and crime trace map. It is identified that the methods of rape crime commission are influenced by a few factors: rapist's individual characteristics, level of familiarity, specificity of victim-perpetrator relationship, peculiarities of formed or adapted environment. In author's opinion to put the data regarding method, place and time of crime commission in the system of criminalistic registers for further use in investigative activity and relevant crime prevention.

Author has analyzed the foreign best practices of rape crimes counteracting and investigation with due attention to methodology of sex offence investigation and prevention applied in Austria, Canada, the USA, Great Britain, Germany, France. Many state agencies and services are authorized to provide free-of-charge support to witnesses and victims of sex offence.

Tactics of investigative actions to be performed before the termination of pre-trial investigation of rapes is recommended: additional crime scene examination and search, victim's interviewing, interviewing of potential witnesses, if applicable - interviewing of suspect, organization of identity parade, authorization of forensic (medical and psychiatric) examinations. If the suspect's location is unidentified, the search procedure is initiated.

The most efficient procedural forms of interagency cooperation in the course of rape investigation are presented including investigative and operative units, security services, State Penitentiary Service of Ukraine, State Border Service of Ukraine, namely: performance of investigative, including covert, activities by a designated operative unit upon the investigator's request (search, crime scene examination, organization of identity parade, audiosurveillance, examination of publicly inaccessible locations, residential areas or other privately owned premises by covert penetration, use of confidential cooperation mechanism (Article 40(2)(3), Article 41(1) of the Criminal Procedure Code); provision of support to investigator during the performance of specific investigative activities requiring additional resources or guarantees for involved persons; search for suspect (Article 281(3) of the Criminal Procedure Code).

Author reveals the importance of psychophysiological examination of suspects and victims with the use of polygraph.

Investigators of National Police and staff of National Academy of Internal Affairs were interviewed; criminal proceeding materials were duly processed along with the court rulings, reports of rape investigations of MIA of Ukraine, National Police and Prosecutor General's Office covering 2014–2017.

Key words: rapes committed in the past years, sex offences, investigation, criminological characteristics, tactics, investigative actions, rapist, victim, investigator, operative staff.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Симоненко Н. О. Криміналістичні риси жертви статевого злочину. *Митна справа*. 2014. № 2 (92). Ч. 2. С. 67–71.
2. Симоненко Н. О. Кримінологічні риси особистості гвалтівника. *Митна справа*. 2014. № 3 (93). Ч. 2. С. 54–58.
3. Simonenko N. O. Wykorzystanie specjalnej wiedzy podczas dochodzenia przed wczesnym latowaniem gwałtu. *Knowledge. Education. Law. Management. Nauka. Oswita. Prawo. Zarzadzanie. «KELM»*. 2015. № 3 (11). Z. 295–309.
4. Симоненко Н. О. Діяльність слідчого щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного у кримінальних провадженнях щодо нерозкритих зґвалтувань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 150–161.
5. Симоненко Н. О. Використання поліграфа під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 265–274.
6. Симоненко Н. О., Горбачевський В. Я. Питання розслідування насильницьких злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 90–106;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Симоненко Н. О. Зґвалтування особи чоловічої статі. *Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні*: матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 29 жовт. 2012 р.) Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 142–144.
8. Симоненко Н. О. Захист жертв зґвалтування. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні*: матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 5 груд. 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 149–150.

9. Симоненко Н. О. Особливості початку досудового розслідування зґвалтувань за новим КПК України. *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції*: матеріали VI Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 30 жовт. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. Ч. 2. С. 158–159.

10. Симоненко Н. О. Ефективність прийнятого в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України для розслідування зґвалтувань. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти*: матеріали пісумк. наук.-теорет. Інтернет-конф. (Київ, 23 квіт. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 271–273.

11. Симоненко Н. О. Переховування підозрюваного від органів слідства та суду як підстава зупинення досудового розслідування зґвалтувань. *Актуальні проблеми досудового розслідування*: матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 1 серп. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 142–144.

12. Симоненко Н. О. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 37–39.

13. Симоненко Н. О. Особливості досудового розслідування зґвалтувань, учинених та тимчасово окупованих територіях України. *Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів*: матеріали міжнар. круглого столу (Київ, 28 жовт. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 207–209.

14. Симоненко Н. О. Попередження та профілактика сексуального насильства в сім'ї. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 100–102.

15. Симоненко Н. О. Безпорадний стан потерпілої особи як форма об'єктивної сторони зґвалтування. *Актуальні проблеми кримінального права*:

матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 16 листоп. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 172–173.

16. Симоненко Н. О. Особливості призначення та проведення судово-медичної експертизи під час розслідування зґвалтувань минулих років. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 378–380.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ.....	23
1.1. Поняття згвалтувань минулих років та стан теоретичної розробленості проблем їх розслідування.....	23
1.2. Спосіб, обстановка та слідова картина згвалтувань минулих років.....	33
1.3. Особа злочинця та особа потерпілого.....	61
Висновки до розділу 1.....	81
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ.....	84
2.1. Типові слідчі ситуації та версії розслідування згвалтувань минулих років.....	84
2.2. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування згвалтувань минулих років.....	99
2.3. Тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення місцезнаходження підозрюваного у кримінальних провадженнях про нерозкриті згвалтування минулих років.....	128
2.4. Зарубіжний досвід розслідування згвалтувань минулих років.....	150
Висновки до розділу 2.....	165
РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО ЗІ СПЕЦІАЛІСТАМИ ТА ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ.....	168
3.1. Взаємодія слідчого, працівників оперативних підрозділів та інших спеціалістів під час досудового розслідування згвалтувань минулих років.....	168

3.2. Використання спеціальних знань під час розслідування зґвалтувань
минулих років.....183

3.3. Порядок призначення та проведення судових експертиз під час
розслідування зґвалтувань минулих
років.....193

Висновки до розділу 3.....207

ВИСНОВКИ.....209

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....215

ДОДАТКИ.....248

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
КК	Кримінальний кодекс України
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
ОРД	Оперативно-розшукова діяльність
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ДНК	Судово-медична молекулярно-генетична експертиза

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Завданням кримінального провадження, яке передбачене ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Зґвалтуванням є суспільно небезпечне діяння, що грубо порушує усталений у суспільстві уклад статевих стосунків й основні принципи статевої моралі. Суспільна небезпека полягає в грубій зневазі до статевої свободи людини, насильницькому характері дій злочинця, заподіянні суттєвої фізичної, моральної й психічної шкоди потерпілому, нерідко пов'язаній з розладом психічного й фізичного здоров'я потерпілого.

Відповідно до офіційної статистики Генеральної прокуратури України, у 2015 р. зареєстровано 318 зґвалтувань, з яких не розкрито 164, у 2016 р. – 345, (не розкрито 152), у 2017 р. – 466 злочинів, зареєстрованих протягом 11 місяців (не розкрито 319). Це свідчить про те, що кількість учинених зґвалтувань збільшується, а рівень розкриття погіршується, що і робить дану проблематику досить актуальною.

На жаль, офіційні дані не відтворюють реальну картину, оскільки, за даними соціального опитування, лише 10–12 % жертв звертаються до підрозділів поліції із заявами про статеву наругу над ними. У більшості випадків це можна пояснити тим, що жертви статевих злочинів не вірять в їх розкриття та невідворотність покарання винних, а іноді не бажають публічно заявляти про злочин. Це створює у гвалтівників упевненість у безкарності. Унаслідок цього протягом останніх років в Україні вчинено низку резонансних зґвалтувань, що призвели до тяжких наслідків.

У зв'язку з негативними тенденціями в державі щодо реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок

і домашньому насильству та боротьби з цими явищами, у 2017 р. Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу (КК), КПК України й низки інших законодавчих актів щодо поняття та кваліфікуючих ознак цього виду протиправних дій і санкцій до порушників закону, що свідчить про актуальність теми дослідження.

Проблеми методики розслідування окремих видів злочинів на фундаментальному рівні досліджували Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Бєлкін, В. В. Бірюков, В. І. Бояров, А. Ф. Волобуєв, В. К. Весельський, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, В. Я. Горбачевський, А. В. Іщенко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, О. П. Кучинська, В. В. Лисенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, О. І. Мотлях, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, О. В. Таран, О. Ю. Татаров, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, В. Г. Хахановський, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, В. Б. Щур та ін.

Деякі питання розслідування статевих злочинів на дисертаційному рівні та в інших дослідженнях розглядали вчені В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, А. А. Ейсман, Ю. В. Кадонцев, Л. Л. Каневський, А. Ю. Лісова, О. В. Ляліна, П. І. Люблінський, С. П. Мітрічев, І. А. Ніколайчук, В. А. Образцов, Н. А. Селіванов, Л. А. Сергєєв, В. Г. Танасевич, В. М. Топорков, Є. С. Хижняк та ін.

Водночас, незважаючи на значну кількість праць, які присвячені розслідуванню зґвалтувань, наразі перед слідчими виникають численні труднощі, пов'язані з недосконалістю кримінального процесуального законодавства та відсутністю чіткої взаємодії слідчого з оперативними працівниками щодо розшуку підозрюваного під час розслідування зґвалтувань минулих років. Відтак, існує потреба в науковому забезпеченні нормативно-правового регулювання та практики реалізації повноважень слідчого щодо розслідування зґвалтувань минулих років, з урахуванням

положень сучасного кримінального процесуального законодавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 р., затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275 (п. 7. Актуальні проблеми реалізації кримінального процесуального законодавства та розслідування злочинів), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 роки, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 29 жовтня 2013 р. (протокол № 28). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 25 лютого 2014 р. (протокол № 2) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 1000, 2014 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у формуванні теоретичних положень та методичних рекомендацій розслідування зґвалтувань минулих років.

Для досягнення поставленої мети передбачалося вирішення таких *завдань*:

- систематизувати наукові дослідження, присвячені різним аспектам розслідування зґвалтувань минулих років;
- визначити поняття зґвалтувань минулих років;
- охарактеризувати способи вчинення та слідову картину досліджуваних злочинів;
- розкрити криміналістично значущі ознаки особи злочинця та особи потерпілого;

- визначити типові слідчі ситуації та версії розслідування зґвалтувань минулих років;
- розробити систему тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування зґвалтувань минулих років;
- обґрунтувати доцільність використання зарубіжного досвіду розслідування зґвалтувань минулих років;
- окреслити напрями удосконалення взаємодії слідчого, працівників оперативних підрозділів та інших спеціалістів під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років
- визначити перелік спеціалістів та форми їх залучення до розслідування зґвалтувань минулих років;
- розкрити порядок призначення судових експертиз під час розслідування зґвалтувань минулих років;
- обґрунтувати пропозиції вдосконалення використання психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа, як до підозрюваного, так і до потерпілого.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування та інших підрозділів Національної поліції України під час розслідування зґвалтувань минулих років.

Предмет дослідження – розслідування зґвалтувань минулих років.

Методи дослідження. Методи дослідження вибрано з урахуванням поставленої мети і задач дисертації, а також її об'єкта та предмета. *Методи формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дозволили детальніше усвідомити поняття, сутність та зміст методики розслідування зґвалтувань минулих років (у всіх розділах дисертації). *Порівняльно-правовий метод* дав змогу з'ясувати окремі аспекти, що стосуються зґвалтувань минулих років, та виділити певні тенденції опису стану потерпілого, що виникає при зґвалтуванні (підрозділ 1.4). Застосування

історичного методу сприяло з'ясуванню процесів виникнення, становлення та розвитку досліджуваного явища (підрозділ 1.1). *Метод системного аналізу* використано при комплексному узагальненні особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій (підрозділи 2.2, 3.2, 3.3). За допомогою *методу структурно-функціонального аналізу* сформульовано поняття криміналістичної характеристики зґвалтувань минулих років та її структурні елементи (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4). *Статистичний метод* використано при ілюстрації теоретичних висновків даними державної і відомчої статистики, для узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації). *Соціологічний метод* підтвердив висновки даними анкетування працівників підрозділів поліції, чоловіків та жінок (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані й узагальнені аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України та Генеральної прокуратури України за 2010–2017 рр. Проаналізовано матеріали 106 кримінальних справ і 80 кримінальних проваджень (за ст. 152 КК України), узагальнено результати анкетування 170 слідчих та 130 оперативних працівників Національної поліції України з Вінницької, Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Кіровоградської, Київської, Полтавської, Рівненської, Харківської, Херсонської областей та міста Києва.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі, з огляду на узагальнення практики реалізації чинного кримінального процесуального законодавства, розроблено наукові засади організації розслідування зґвалтувань минулих років. Сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій теоретичного та прикладного характеру, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано необхідність доповнення КПК України ст. 243¹ «Порядок організації та проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа», законодавче закріплення цієї норми надасть

змогу використовувати висновок експерта-поліграфолога як джерело доказів у кримінальному судочинстві, що сприятиме ефективному розслідуванню зґвалтувань минулих років та унеможливить притягнення до кримінальної відповідальності осіб, непричетних до вчинення цього злочину;

– науково обґрунтовано та розроблено проект Закону «Про реєстрацію сексуального злочинця», що передбачає створення міжвідомчої національної електронної системи реєстрації осіб, які вчинили зґвалтування, що дасть змогу своєчасно виявляти та запобігати зазначеним злочинам, а також сприятиме збиранню доказів та висуненню пошукових версій під час розслідування;

– розроблено алгоритм дій слідчого та працівників оперативних підрозділів у процесі розслідування зґвалтувань минулих років з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та/або в разі відновлення досудового розслідування, якщо підстави для його зупинення перестали існувати і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта. Запропонований алгоритм дій визначає основні положення та рекомендації під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій; застосування заходів забезпечення кримінального провадження; призначення експертиз; зупинення та закінчення досудового розслідування тощо;

удосконалено:

– наукове бачення використання позитивного досвіду зарубіжних країн щодо розслідування зґвалтувань минулих років шляхом упровадження спеціальних норм законодавства про хімічну кастрацію осіб, які відбули покарання та повторно вчинили цей злочин;

– типові слідчі версії, які виникають під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років: потерпілий правильно вказав на обстановку та гвалтівника; вчинено зґвалтування, але за іншої обстановки та іншою особою, не так, як це вказав потерпілий; були добровільні статеві зносини, але

потерпілий обмовив свого статевго партнера; були добровільні статеві зносини, які не можна кваліфікувати, відповідно до ст. 152 КК України як зґвалтування, про що потерпілий сумлінно помиляється; не було статевих зносин, а обстановку інсценовано;

– криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій, спрямовані на встановлення підозрюваного у вчиненні зґвалтувань минулих років та місця його перебування;

дістало подальший розвиток:

– типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань минулих років: коли потерпілий знайомий з гвалтівником; у випадках, коли зґвалтування вчинено особою, яка є незнайомою; після відновлення раніше зупиненого досудового розслідування;

– структурні елементи криміналістичної характеристики зґвалтувань минулих років, такі як способи готування, вчинення та приховування злочину, обстановка, місце та час вчинення злочину, предмет злочинного посягання, особа злочинця, особа потерпілого, «слідова картина» злочину;

– процесуальні форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів поліції під час розслідування зґвалтувань минулих років: проведення відповідним оперативним підрозділом поліції слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого (обшук, огляд місця події, пред’явлення для впізнання, аудіоконтроль особи, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, використання конфіденційного співробітництва (п. 3 ч. 2 ст. 40, ч. 1 ст. 41 КПК України); надання допомоги слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, що потребують значного обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, які беруть у них участь; розшук підозрюваного (ч. 3 ст. 281 КПК України).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висвітлені в роботі положення та рекомендації впроваджено й використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до КПК України з питань психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 18 липня 2017 р. № 04-18/12-1350);

– *правозастосовній діяльності* – під час розслідування зґвалтувань минулих років, а також у процесі розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативних актів (акт Головного слідчого управління МВС України від 3 грудня 2015 р.);

– *освітньому процесі* – при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами, курсантами та студентами з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Доказування на досудовому розслідуванні», «Судові та правоохоронні органи України», «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», а також у межах підвищення кваліфікації слідчих згідно із затвердженими МВС навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ (акти Національної академії внутрішніх справ від 26 грудня 2017 р.; Київської державної академії водного транспорту ім. Гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного від 23 травня 2016 р. № 01/11-568).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні висновки і результати дисертаційного дослідження отримано на підставі особистих досліджень автора. Дисертацію виконано автором самостійно. Деякі питання у вітчизняному кримінальному процесі висвітлено вперше, інші – викладено по-новому з урахуванням сучасного стану і розвитку положень кримінального процесуального законодавства, особливостей методики розслідування насильницьких злочинів. Окремі положення дисертації висвітлено в статті, підготовленій у співавторстві: «Питання розслідування насильницьких злочинів» (особистий внесок автора – 50 %, 0,25 друк. арк.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднено в доповідях і виступах на всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях та круглих столах, зокрема:

«Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Київ, 29 жовтня 2012 р.); «Насильницька злочинність в сім'ї» (м. Київ, 5 грудня 2012 р.); «Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Київ, 5 грудня 2013 р.); «Забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів кримінального процесу» (м. Київ, 12 жовтня 2014 р.); «Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції» (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.); «Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів» (м. Київ, 29 квітня 2014 р.); «Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти» (м. Київ, 23 квітня 2015 р.); «Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти» (м. Київ, 29 квітня 2015 р.); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 1 серпня 2015 р.); «Засади кримінального судочинства та їх реалізація в правозастосовній практиці» (м. Київ, 22 жовтня 2015 р.); «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 29 жовтня 2015 р.); «Правові засади антикорупційної політики держави в умовах євроінтеграції та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 6 квітня 2016 р.); «Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів» (м. Київ, 28 жовтня 2016 р.); «Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти» (м. Київ, 8 грудня 2016 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 24 березня 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (343 найменування на 33 сторінках) та 13 додатків. Повний обсяг дисертації становить 285 сторінок, із них основний текст – 208 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ

1.1. Поняття згвалтувань минулих років та стан теоретичної розробленості проблем їх розслідування

Серед особливостей, які позначаються на успішному розкритті окремих видів злочинів, важливу роль відіграє їх криміналістична характеристика, що дає змогу краще усвідомити сутність конкретного досліджуваного злочину, що особливо важливо під час досудового розслідування згвалтувань минулих років в умовах дефіциту інформації. Вона дозволяє краще дослідити та оцінити виявлені факти, їх взаємозв'язки, зорієнтуватися в конкретній обстановці, вибрати найбільш оптимальний варіант слідчих та інших дій, визначити напрями досудового розслідування, шляхи пошуку іншої значущої криміналістичної інформації, висунути обґрунтовані версії про обставини злочину.

Окремі питання криміналістичної характеристики та розслідування статевих злочинів розглядали такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як: Ю. М. Антонян, Л. А. Бегунова, В. М. Биков, А. Н. Васильєв, І. А. Возгрін, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, Г. А. Густов, Л. Я. Драпкін, А. А. Ейсман, І. С. Єрьомін, А. В. Іванов, В. М. Ігошин, Ю. В. Кадонцев, Л. Л. Каневський, Ю. В. Клевенець, Л. М. Кийко, В. Є. Корноухов, І. Ф. Крилов, А. Ю. Лісова, О. В. Ляліна, П. І. Люблінський, С. П. Мітрічев, І. А. Николайчук, В. А. Образцов, Л. В. Пономарьова, Ю. С. Сапожников, Н. А. Селіванов, Л. А. Сергєєв, В. М. Сидорик, В. Г. Танасевич, В. М. Топорков, Є. С. Хижняк, В. П. Ципковський, Т. М. Шамонова та ін.

Уперше поняття «криміналістична характеристика» запропонував професор П. І. Люблінський у 1927 році. Запорукою успішного розкриття та розслідування злочинів учений вважав уміле використання логіки та вчення

про технічне дослідження доказів, у яке включав криміналістику, судову медицину, психологію і судову психопатологію, на основі яких формується криміналістична характеристика злочину, що розслідується. Схему даної характеристики не слід вигадувати, адже її нам дали римляни у вигляді відомої семичленної формули: хто, де, що, з чієї допомоги, чому, яким чином, коли. Проте учень П. І. Люблінського І. Ф. Крилов стверджував, якщо для побудови криміналістичної характеристики охоплювати матеріали з інших наук, її навряд чи можна вважати криміналістичною [138].

І справді, лише в межах криміналістики неможливо повною мірою дослідити всі площини криміналістичної характеристики. Її формування, розвиток і використання в боротьбі зі злочинністю вимагають комплексного підходу із залученням не тільки криміналістичних знань (хоча вони є пріоритетними), а й кримінально-правових, кримінально-процесуальних, кримінологічних, соціологічних, медичних, психологічних та інших наукових знань. Такий міждисциплінарний підхід дає змогу ґрунтовно дослідити призначення криміналістичної характеристики, її структуру, зміст окремих елементів, особливості взаємозв'язків між ними. Отже, криміналістична характеристика є комплексною категорією, яка охоплює відомості, що мають особливе значення для розслідування певної категорії злочинів, у тому числі і зґвалтувань минулих років, не дублюючи інші юридичні характеристики.

Теорія П. І. Люблінського сприяла розгортанню активної наукової діяльності в напрямі дослідження сутності та значення криміналістичної характеристики злочинів, і вже в кінці 1960-х років учення про криміналістичну характеристику доповнилося новими концепціями щодо поняття, структури, місця в системі криміналістики, ролі та значення для методики розслідування злочинів.

Л. А. Сергєєв, за яким слушно визнається першість висунення поняття криміналістичної характеристики злочинів, уключав у неї лише кілька

структурних елементів. Перш за все він визначив способи вчинення злочинів, умови й обстановку, в яких вони відбуваються [259].

С. П. Мітрічев зазначав про необхідність включення в криміналістичну характеристику «найбільшої кількості ознак, що мають криміналістичне значення» [201].

Цікавою є думка Р. С. Белкіна про те, що криміналістична характеристика злочину, не виправдавши сподівань, які на неї покладалися і вчених, і практиків, зжила себе, і з реальності, якою вона уявлялася всі ці роки, перетворилася на ілюзію, на криміналістичний фантом [24, с. 223]. Водночас ми не погоджуємося з цим судженням, адже саме криміналістична характеристика злочинів є основним елементом методики розслідування конкретного виду злочину, тільки добре розуміючи її суть і систему, можна ефективно, оперативно і цілеспрямовано розслідувати кожен злочин.

Поняття ж структурних елементів криміналістичної характеристики вперше запровадив Н. А. Селіванов, який вказав на існування взаємозв'язків між ними і на можливість їх використання в методиці й тактиці розкриття та розслідування різних видів злочинів, а також дійшов висновку, що однією з логічних форм їх поділу є склад злочину [255].

Слід звернути увагу й на те, що розбіжності думок учених-криміналістів стосовно вчення про криміналістичну характеристику злочинів існують не тільки щодо структурних елементів, а й стосовно термінології, передусім щодо визначення поняття криміналістичної характеристики.

Так, наприклад, Л. Я. Драпкін визначив криміналістичну характеристику злочинів як наукову категорію, в якій з достатнім ступенем конкретності описано типові ознаки і властивості події, обстановки, способу й механізму вчинення суспільно небезпечних діянь певної класифікаційної групи, процесу освіти й локалізації доказів, типологічні якості особистості та поведінки винуватих, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів посягання [76].

А. Н. Васильєв і Н. П. Яблоков констатують, що криміналістична характеристика є динамічною системою (сукупністю) відповідних взаємопов'язаних загальних та індивідуальних ознак злочину, які виявляються в способі й механізмі злочинного діяння, обстановці його вчинення і в окремих рисах особистості його суб'єктів, дані якої мають важливе значення для розроблення методів розслідування [38].

А. А. Ейсман досліджує криміналістичну характеристику злочину як систему понять складу злочину і предмета доказування [86]. Такої ж думки і М. О. Селіванов, який поняття «криміналістична характеристика» визначає як систему відомостей про злочини певного виду, що відображають його зміст і суть та сприяють їх розслідуванню [256, с. 130].

М. П. Яблоков зауважує, що криміналістична характеристика – це динамічна система (сукупність) відповідних взаємозв'язаних загальних та індивідуальних ознак злочинів, які виявляються в способі та механізмі злочинного діяння, в окремих рисах особистості його суб'єкта, що мають важливе значення для розроблення методики розслідування [38, с. 116].

З урахуванням різних думок учених-криміналістів, а також практиків сформулюємо поняття криміналістичної характеристики, яке буде хоч і не загальноприйнятим, але все ж таки визнаним більшістю. Тобто криміналістичну характеристику можна визначити як систему відомостей про способи підготовки, вчинення і приховування злочинів, особливості особи злочинця і жертви, умови слідчої ситуації, яка відображає закономірні зв'язки між ними і використовується для побудови та перевірки версій для вирішення конкретних завдань під час досудового розслідування.

На наш погляд, більш простіше криміналістичну характеристику злочинів слід визначити як упорядковану сукупність відомостей про криміналістично значущі особливості злочинів.

В. К. Гавло в 1980 році вперше виділив три рівні поняття криміналістичної характеристики злочинів: «Криміналістична характеристика окремого виду злочину по змісту відповідає першому

рівню даного поняття; криміналістична характеристика злочинів, виділених за ознакою головного об'єкта, відповідає другому рівню даного поняття, криміналістична характеристика злочинів, виділених за ознаками поняття злочину, передбаченого Кримінальним кодексом, відповідає третьому рівню даного поняття» [52, с. 163].

У подальшому це твердження набуло свого розвитку в науці.

Так, Г. А. Густов запропонував поділяти криміналістичну характеристику на три види: 1) загальну криміналістичну характеристику; 2) криміналістичну характеристику виду (групи); 3) криміналістичну характеристику конкретного злочину. Загальна криміналістична характеристика – це опис загальних рис, що належать усім злочинним діянням, які мають значення для розкриття та розслідування всіх злочинів, її головне призначення – бути теоретичною базою: а) для розробки загальних положень і методів розкриття та розслідування злочинів, обумовлених об'єктивними властивостями самого злочину, б) для складання криміналістичних характеристик інших видів злочинів і типових моделей злочинів [70, с. 44]. Призначенням криміналістичної характеристики виду злочину є теоретична база для: а) визначення спеціальних методик розслідування; б) розроблення спеціальних для даного виду злочинів тактичних прийомів і технічних засобів розслідування; в) організації розслідування конкретного провадження; г) складання криміналістичних характеристик злочину в конкретному провадженні [70, с. 46].

Л. Л. Каневський уточнив думку Г. А. Густова, відрізнивши типову криміналістичну характеристику певної категорії (групи) злочинів та криміналістичну характеристику конкретного суспільно небезпечного діяння. Учений-криміналіст зазначав, що повна криміналістична характеристика певної категорії злочинів повинна включати в себе криміналістичний аналіз важливих структурних елементів даної категорії (місця, часу, способу вчинення, характеристики потерпілого та злочинця, мотив злочину). Криміналістична характеристика названих елементів вказує

на закономірні зв'язки з особами, які вчинили злочин. Криміналістична характеристика конкретного злочину включає в себе виявлення відмінних особливостей усіх елементів злочинного посягання і, перш за все, особи, яка вчинила злочин, обстановки, способу, мотиву злочину, особи потерпілих та інших обставин, передбачених КПК України [113, с. 27].

П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко та Н. І. Клименко виділили такі найбільш ефективні методи, що використовуються для збору інформації з метою побудови криміналістичних характеристик злочинів:

1) документальний метод, що полягає у вивченні кримінальних справ (кримінальних проваджень) та інших документальних джерел;

2) біографічний метод, що полягає у збиранні й узагальненні відомостей біографічного характеру (інформаційними джерелами є автобіографії злочинців, щоденники, довідки лікувальних, навчальних і виховних установ тощо);

3) метод спостереження – найпоширеніший метод збору інформації шляхом безпосереднього сприйняття і реєстрації важливих, з погляду дослідника, явищ, процесів і подій. Полягає, наприклад, у цілеспрямованому сприйнятті психічних явищ з метою вивчення злочинця (можна використовувати при перебуванні злочинця у виправно-трудових установах під час проведення слідчих дій тощо);

4) метод аналізу результатів діяльності, що полягає в дослідженні соціальних результатів діяльності особи, яку вивчають. За допомогою цього методу збирають інформацію про інтереси, здібності, уміння і навички злочинця, водночас необхідно аналізувати письмові документи, залишені злочинцем, продукти його художньої творчості, виробничої діяльності тощо;

5) метод експертних оцінок, який застосовують для вирішення найскладніших завдань. При цьому значну допомогу надають судові психологи, психіатри та медики;

б) метод вивчення груп і колективів, що застосовують, наприклад, для з'ясування умов, за яких у злочинця з'явилися певні нахили і психічні відхилення тощо;

7) опитування – метод збору криміналістичних даних, що ґрунтується на зверненні особи, яка опитує, до респондента із запитаннями. Найбільш значущим видом опитування є анкетування засуджених, працівників підрозділів поліції тощо [140, с. 368].

Криміналістична характеристика окремого виду злочину, у тому числі і зґвалтування, виконує певні функції з метою успішного розкриття та розслідування досліджуваного виду злочинів.

Функція (від лат. *functio* – здійснення, виконання) у Філософському словнику трактується як діяльність, роль об'єкта в межах певної системи, до якої він належить; вид зв'язку між об'єктами, коли зміна одного з них спричиняє зміну другого, при цьому другий об'єкт також виступає функцією першого [327].

М. О. Селіванов виділяє три функції криміналістичної характеристики:

- 1) евристична і пізнавальна;
- 2) організаційно-методична;
- 3) оціночна [257, с. 55].

А. В. Старушкевич більш ґрунтовно розкриває функції криміналістичної характеристики і розподіляє їх на:

1) прикладну (полягає в тому, що інформація про типові ознаки та їх зв'язки впливає на розкриття та розслідування злочинів);

2) пізнавальну (криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину виділяє їх ознаки з навколишнього середовища і таким чином допомагає суб'єкту пізнання (слідчому) пізнавати об'єкт – суспільно небезпечне діяння);

3) заміщення (полягає в тому, що правильно побудована криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину є

інформаційною моделлю, а тому заміщає оригінал – вид (групу) або конкретний злочин і таким чином допомагає їх пізнавати краще);

4) інформаційну (полягає в тому, що криміналістична характеристика виду (групи) або конкретного злочину не тільки відображає вихідну інформацію про об'єкт пізнання, а й допомагає отримати нову інформацію про нього);

5) прогностичну (виявляється в тому, що на основі криміналістичної характеристики виду (групи) або конкретного злочину можна робити науково обґрунтовані прогнози (наприклад, про можливу подальшу серію зґвалтувань, найбільш ймовірне місце вчинення цих злочинів, прогнозувати як повний зміст злочину, так і обставини, що його супроводжували, тощо);

6) організаційно-методичну (полягає в тому, що криміналістична характеристика видів (груп) або конкретного злочину допомагає правильно організувати розслідування кримінального провадження) [291, с. 32].

Щодо криміналістичної характеристики зґвалтувань минулих років, насамперед, необхідно визначити дану категорію злочинів. По-перше, це зґвалтування, за якими досудове розслідування зупинено після повідомлення особі про підозру, по-друге, це зґвалтування, про які стало відомо через тривалий час після їх учинення.

Стосовно першої категорії злочинів, то це зґвалтування, досудове розслідування щодо яких зупинено відповідно до глав 22 та 23 КПК України:

1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком (психічні хвороби, травми, операції, хронічні захворювання, а також фактично невиліковні хвороби);

2) оголошено в розшук підозрюваного (якщо місцезнаходження підозрюваного невідоме або особа перебуває за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик);

3) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування (застосовується відносно осіб, які перебувають за межами України, та які перебувають на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції);

4) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва (обов'язковим є направлення органом досудового розслідування запиту про міжнародну правову допомогу до уповноваженого органу України);

5) повідомлення особі про підозру (наявність достатніх доказів про підозру особи у вчиненні злочину).

Стосовно другої категорії злочинів, то це зґвалтування, досудове розслідування щодо яких починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Отже, зґвалтування минулих років – це скоєні та зареєстровані в установленому порядку в минулі роки зґвалтування, досудове розслідування за якими зупинено на підставі ч. 1 ст. 280 КПК України, та зґвалтування, про які стало відомо через тривалий час після їх вчинення.

Визначені особливості криміналістичної характеристики даної категорії злочинів обтяжують їх розслідування. Тому специфіка роботи слідчого потребує відповідних рекомендацій щодо розслідування зґвалтувань минулих років, передусім після набрання чинності у 2012 році новим Кримінальним процесуальним кодексом України.

Відповідно до ч. 1 ст. 280 КПК України, досудове розслідування може бути зупинено після повідомлення особі про підозру в разі, якщо:

- 1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у

кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; 2) оголошено в розшук підозрюваного; 2-¹) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; 3) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва [156].

У цій статті наведено вичерпний перелік обставин, які перешкоджають подальшому кримінальному провадженню і є підставами для зупинення досудового розслідування згвалтування. За наявності однієї з таких підстав слідчий за погодженням із прокурором або прокурор приймають рішення про зупинення досудового розслідування. Наслідком такого рішення є настання перерви в кримінальному провадженні, під час якої не допускається проведення слідчих дій, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного, та прийняття процесуальних рішень. Ця перерва триває доти, доки обставини, що перешкоджають закінченню досудового розслідування, не буде усунуто. Тривалість такої перерви не включається в строки досудового розслідування, передбачені ст. 219 КПК України. Тобто встановлена подія – згвалтування, виявлено та досліджено матеріальні й інші джерела доказів, які вказують на наругу над потерпілою особою, але особа, яка вчинила даний статевий злочин, переховується від органів слідства з метою уникнення кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 282 КПК України, досудове розслідування згвалтування відновлюється: якщо, по-перше, підстави для зупинення досудового розслідування перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва); по-друге, у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій; по-третє, у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування [156].

1.2. Спосіб, обстановка та слідова картина зґвалтувань минулих років

Криміналістична характеристика зґвалтувань минулих років накопичує всі відомості про дану категорію злочинів, предметом посягання яких є статевая свобода та статевая недоторканність особи, що є важливим положенням сучасної криміналістичної методики і сприяє швидкому розкриттю та розслідуванню даної категорії злочинів.

Методичні рекомендації, які розроблені з викладенням кримінально-правових та кримінальних процесуальних проблем розслідування без врахування обставин, що підлягають доказуванню, є недостатньо ефективними, і тому дуже часто не відповідають потребам слідчої практики, що й зумовлює необхідність удосконалення криміналістичних характеристик та методик розслідування, передусім, коли це стосується найбільш жорстокого статевого злочину – зґвалтування.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає вичерпний перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а саме: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини скоєння кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета скоєння кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок скоєння кримінального правопорушення та/або є доходами від

такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його скоєння, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (ст. 91 КПК України).

Зґвалтування є злочином, спрямованим проти статевої свободи та статевої недоторканості й вчиняється із застосуванням фізичного, психічного насильства або з використанням безпорадного стану потерпілої особи з метою задоволення сексуальної потреби у природній формі. Специфіка розслідування цих злочинів обумовлюється їх характером, необхідністю детального вивчення обставин, які підлягають доказуванню, та елементів криміналістичної характеристики. Особливість розслідування зазначених злочинів полягає в складності перевірки статевої наруги передусім через високу латентність, адже потерпіла особа в більшості випадків через сором не розповідає всіх деталей злочину.

З метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами в 2017 році було внесено зміни до КК України, які наберуть чинності у 2019 році, положеннями щодо зґвалтування. Відтепер зґвалтуванням визначено вчинення сексуального насильства, пов'язаного з проникненням у тіло іншої особи (нині – статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи). При цьому мається на увазі вагінальне, анальне або оральне проникнення в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета без добровільного згоди потерпілої особи. Отже, способами зґвалтування необхідно вважати:

1) вагінальне проникнення; 2) оральне проникнення; 3) анальне проникнення, а визначальною є саме згода. Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

Також даний Закон запроваджує додаткові заходи, спрямовані на створення запобіжних і захисних механізмів боротьби з усіма формами насильства за ознакою статі: домашнє насильство, сексуальне насильство, переслідування, сексуальні домагання, примусові шлюби, каліцтва жіночих геніталій, примусові аборти, примусова стерилізація. Цими змінами забезпечено відповідність законодавства України сучасним європейським стандартам у цій сфері.

Структуру криміналістичної характеристики зґвалтувань детально досліджували криміналісти-науковці О. О. Алексєєв, О. Я. Баєв, Р. С. Белкін, В. Л. Васильєв, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. Я. Горбачевський, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Л. Л. Каневський, Н. С. Карпов, А. А. Корчагін, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Образцов, М. А. Погорецький, В. В. Пясковський, М. І. Скригонюк, В. Г. Танасевич, Л. Д. Удалова, В. Г. Хахановський, Ю. М. Чорноус, М. П. Яблоков та інші вітчизняні й зарубіжні вчені.

Учені-криміналісти мають різні погляди щодо складу елементів криміналістичної характеристики злочину. Так, на думку М. П. Яблокова, до структури криміналістичної характеристики злочину слід включити криміналістичні ознаки способу вчинення злочину, типові слідчі ситуації, характер інформації, що підлягає встановленню [326, с. 38].

Ми поділяємо думку Л. Л. Каневського про те, що криміналістична характеристика включає в себе найважливіші структурні елементи злочину і щодо певної категорії злочинів повинна містити криміналістичний аналіз найважливіших структурних елементів даної категорії злочинів (місця, часу, способу вчинення злочину, характеристики потерпілого і злочинця, мотивів

злочину та ін.) або така характеристика названих елементів повинна вказувати на закономірні зв'язки з особами, які вчинили злочин [113, с. 25].

О. Я. Баєв визначив, що криміналістична характеристика складається з комплексу елементів, які перебувають між собою у внутрішніх та зовнішніх закономірних зв'язках. Вона складається саме із системи взаємозв'язаних елементів, а не просто з множини чи сукупності, оскільки зміни, викликані одними елементами, перебувають у закономірному взаємообумовленому зв'язку з елементами, які викликали ці зміни [19, с. 17].

Р. С. Белкін визначив перелік цих елементів, якими є характеристика типової вихідної інформації; система даних про типові способи вчинення й укриття даного виду злочинів і типових наслідків їх застосування; особистість імовірного злочинця й імовірні цілі та мотиви злочину; особистість імовірної жертви злочину і дані про типовий предмет посягання; дані про деякі типові обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка); дані про типові обставини, що сприяли вчиненню конкретного виду злочинів» [23].

Насамперед, під час вивчення зґвалтувань минулих років обов'язково слід розкрити характер передзлочинних психічних ситуацій. Наприклад, В. Л. Васильєв справедливо виділяє такі ймовірні різновиди подібних відношень: 1) гвалтівник і жертва спільно пиячать, після чого вона втрачає здатність орієнтуватися в обстановці та чинити опір; 2) гвалтівник знає, що жертва була раніше зґвалтована, але нікому про це не повідомила; 3) після випадкового знайомства потерпіла охоче погоджується прогулятися з п'яним підлітком і йде з ним у відокремлене місце, що сприймається майбутнім насильником як сексуальна стимуляція, хоча ніяких реальних еротичних заохочень з боку жертви немає; 4) після випадкового знайомства жертва своєю власною сексуально забарвленою поведінкою провокує статеву наругу [39].

Існують й інші думки вчених щодо типових характерних дій злочинця-гвалтівника, які передують зґвалтуванню. Так, наприклад, В. І. Комісаров і

Є. В. Ляліна виділяють такі: 1) вистежування і зґвалтування потерпілої особи поблизу місця проживання, у пізній час доби, у безлюдному місці; 2) заманювання обманним шляхом потерпілої особи як співучасниці в обумовлене місце; 3) заманювання з використанням обману випадкової знайомої в безлюдне місце; 4) заманювання дівчини, використовуючи довірчі стосунки з нею, з подальшим зґвалтуванням; 5) заманювання малолітньої дівчинки в підвал, квартиру, інше подібне місце; 6) раптовий (спонтанний) напад на потерпілу особу в безлюдному місці, у вечірній час доби [123, с. 18].

Утім для формування методики розслідування зґвалтувань минулих років, на нашу думку, важливе значення мають такі елементи їх криміналістичної характеристики, як способи готування, вчинення та приховування злочину, обстановка, місце та час вчинення злочину, предмет злочинного посягання, особа злочинця, особа потерпілої (потерпілого), а також «слідова картина» злочину.

Під час визначення криміналістичної характеристики зґвалтувань минулих років особливу увагу слід приділити способу готування, вчинення та приховування злочину. В. І. Комісаров і Є. В. Ляліна зазначають, що обставини, які характеризують спосіб вчинення злочину, є обов'язковою частиною предмета доказування. Злочинні дії (насильство або використання безпорадного стану) входять у структуру даного злочину, у кількість обставин, що впливають на ступінь відповідальності [123, с. 13].

Більшість учених-криміналістів зазначають, що спосіб залежить від виду насильства й умов його застосування; місця і часу; особи злочинця та потерпілого (потерпілої); скоєно діяння однією особою або групою осіб; від взаємовідносин суб'єктів злочину та інших обставин його вчинення.

Так, наприклад, В. В. Пясковський зазначає, що вибір злочинцем конкретного способу зґвалтування безпосередньо залежить: від особистих психофізіологічних якостей гвалтівника; скоюється злочин одноособово або групою осіб; був гвалтівник знайомий з потерпілою особою чи ні. Також, на думку автора, спосіб вчинення зґвалтування може визначатися і місцем

учинення злочину та іншими об'єктивними умовами. Так, при раптовому нападі на вулиці в умовах дефіциту часу і підвищеного ризику бути затриманим гвалтівник зазвичай застосовує грубість та жорстокість фізичного впливу. При посяганні в безлюдному місці або ж на квартирі стосовно до знайомої потерпілої фізичний вплив може бути менш виразним та інтенсивним [144, с. 463].

О. О. Алексєєв зауважує, що дані про спосіб скоєння насильницького статевого посягання дозволяють з'ясувати деякі особливості особи, яка його вчинила (вік, злочинний досвід, характер, професія, дефекти психіки тощо). Про психічні аномалії гвалтівника можуть свідчити сліди укусів, викрадення в жертви інтимних предметів туалету тощо [5, с. 93].

Досить вдалим є твердження О. М. Васильєва, який констатує, що у зв'язку з органічними зв'язками між способом вчинення злочину, механізмом дій злочинця, джерелами доказів, визначенням кола осіб, серед яких може перебувати винний, і перевіркою даного висновку слід об'єднати вказані елементи розслідування в криміналістичну характеристику злочину [38, с. 25].

Отже, застосований гвалтівником спосіб, яким вчинено зґвалтування, обумовлений кількома факторами: особливостями гвалтівника, ступенем знайомства з потерпілою особою, характером їх взаємовідносин, особливостями сформованої або пристосованої обстановки.

У криміналістиці існують різні підходи щодо класифікації способів учинення зґвалтування. Так, В. В. Пясковський поділяє способи вчинення зґвалтування на три групи: по-перше, відповідно до того, як гвалтівник використовував уже існуючу ситуацію для посягання або ж створив для цього сприятливі умови, зґвалтування поділяються на вчинені: а) раптово (у малолюдних місцях); б) після попередньої спроби познайомитися, безуспішних спроб статевої близькості за згодою; в) з використанням обману, коли потерпілу особу злочинець шляхом усіляких хитрощів заманює до відлюдного місця (наприклад, злочинець пропонує покатати потерпілу,

підвезти її до місця відпочинку, піти на вечірку тощо) або ж коли злочинець обманним шляхом проникає до приміщення (під виглядом працівника комунальної служби, лікаря тощо); по-друге, за способом впливу на потерпілу особу і подолання її опору зґвалтування поділяються на вчинені: а) з використанням безпорадного стану потерпілої особи (фізичної хвороби, похилого або малолітнього віку, алкогольного або наркотичного сп'яніння тощо); б) шляхом доведення потерпілої особи до безпорадного стану (унаслідок використання наркотиків, снодійного, алкоголю, введення в гіпнотичний стан тощо); в) шляхом різних видів залякувань, погроз та жорстокого фізичного впливу; по-третє, способи вчинення даних злочинних діянь систематизуються за характеристикою взаємозв'язку злочинець – потерпіла особа: а) зґвалтування незнайомої особи; б) зґвалтування, вчинене після нетривалого спілкування з потерпілою особою; в) зґвалтування потерпілої особи, з якою гвалтівник короткотривало проводив дозвілля; г) зґвалтування потерпілої особи, з якою злочинець мав довготривалі стосунки (спільне місце роботи, навчання, проживання тощо); д) зґвалтування потерпілої особи, з якою злочинець перебував у родинних стосунках, у тому числі малолітньої й неповнолітньої [144, с. 463].

Такої ж думки дотримується М. І. Скригонюк, який вважає, що спосіб вчинення даних злочинних діянь за ознаками механізму здійснення потрібно класифікувати за такими видами: зґвалтування потерпілої особи як незнайомої; зґвалтування потерпілої особи, учинене після нетривалого спілкування з нею; зґвалтування потерпілої особи, учинене після довготривалого спілкування з нею; зґвалтування потерпілої особи, з якою злочинець перебував у родинних стосунках, у тому числі малолітньої й неповнолітньої; зґвалтування потерпілої особи – знайомих, сусідів, співників за місцем роботи або навчання [286].

Б. Л. Гульманс поділяє пособи вчинення статевого злочину на дві групи: а) коли гвалтівник уживає цілеспрямованих активних зусиль та дій для вчинення злочину: вистежує жертву, нападає на неї, вибирає безлюдне місце

для вчинення зґвалтування, застосовує фізичне або психічне насильство з метою придушення опору потерпілої, сам доводить її до безпорадного стану, наприклад, шляхом споювання алкогольними напоями, одурманення наркотиками або спеціально підготовленим зіллям тощо; б) коли злочинець вчинює зґвалтування з використанням уже наявного безпорадного стану потерпілої особи або після приведення її в такий стан, або з використанням сформованої ситуації, її легковажної або провокуючої поведінки [68, с. 128].

Ю. В. Кадонцев розкриває способи зґвалтування в широкому і вузькому сенсах. На його думку, у широкому сенсі спосіб зґвалтування являє собою сукупність дій злочинця, спрямованих на підготовку злочину, вчинення насильницького статевого акту, іноді приховування вчиненого злочину. За результатами проведеного аналізу судової практики, автор констатував, що найбільш частими формами підготовки до вчинення зґвалтування є споювання потерпілої, вибір місця посягання і насильницьке доставляння до нього потерпілої особи. Під способом зґвалтування, у вузькому сенсі, автор розуміє систему дій злочинця з подолання опору потерпілої особи або нейтралізації такого опору, а також використання її безпорадного стану. Учений визначив досить цікавий перелік способів вчинення зґвалтування: а) використання малолітства потерпілої особи; б) використання безпорадності потерпілої особи; в) погроза застосування насильства; г) застосування фізичного насильства [111, с. 15].

Спосіб вчинення зґвалтування визначено кримінальним законодавством у диспозиції ст. 152 КК України (із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи). З метою правильного застосування судами законодавства способи вчинення передбачено та розтлумачено Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» від 30 травня 2008 року № 5 [242].

На думку Є. П. Іщенка й А. А. Топоркова, вибір способу під час вчинення зґвалтування залежить від того, скоюється воно із застосуванням насильства або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. У першому випадку насильство може бути як фізичним, так і психічним, а також спрямованим як проти особистих інтересів потерпілої особи, так і близьких їй осіб. Насильству можуть передувати підготовчі дії, до яких належать: підбір зброї, засобів насильства, маскувальних засобів, обмірковування варіантів приховування слідів зґвалтування та ін. Так, гвалтівники, які мають сексуальні відхилення, заздалегідь підшукують жертву, вивчають спосіб її життя, вистежують, ретельно вибирають момент для нападу тощо [109, с. 284].

Чинне законодавство визначає фізичне насильство як умисний зовнішній негативний вплив на організм потерпілої особи або на її фізичну свободу, вчинений з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи або приведення її у безпорадний стан. Такий вплив може виражатись у нанесенні ударів, побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень, здавлюванні дихальних шляхів, триманні рук або ніг, обмеженні або позбавленні особистої волі, уведенні в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин тощо [242, с. 163].

Отже, фізичне насильство – це фізичне подолання опору, який чинить потерпіла особа, або очікуваного опору, який обумовлений небажанням вступити з винним у статевий зв'язок. Воно має бути таким, щоб перебороти дійсний, а не вигаданий опір потерпілої особи. Гвалтівник може застосувати фізичну силу, різні предмети або навіть зброю, щоб зламати опір. Він може намагатися зв'язати потерпілу особу, завдати побоїв, тілесні ушкодження різної тяжкості, наносити удари, здавлювати шию руками, петлею тощо. За даними проведеного анкетування, фізичне насильство є найбільш розповсюдженим способом вчинення статевого злочину, яке полягає в заподіянні потерпілій особі будь-яких тілесних ушкоджень або в позбавленні

її можливості опору іншими засобами. Цей спосіб вчинення зґвалтування може бути пов'язаний з побоями, спробами удушення і поранення, оскільки при огляді потерпілої особи досить часто виявляються сліди боротьби (синці, подряпини, садна та ін.). Їх розташування іноді буває характерним поблизу статевих органів, на внутрішній поверхні стегон, животі, молочних залозах, на шиї та обличчі.

Н. А. Озова визначає фізичне насильство як суспільно небезпечний протиправний вплив на організм іншої людини проти її волі, що спричинило або здатне спричинити фізичну шкоду її здоров'ю або смерть [224, с. 54].

І. М. Кабашний, дотримуючись такої ж думки, розкриває фізичне насильство як вплив на людину, який здійснюється всупереч її волі, що порушує її тілесну недоторканість, нерідко заподіює або здатне заподіяти шкоду її здоров'ю, що обмежує свободу волевиявлення або дій потерпілої особи або повністю позбавляє такої свободи [110, с. 194].

Поняттям фізичного насильства охоплюється також і застосування без згоди потерпілої особи наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (наприклад, клофеліну в поєднанні з міцними спиртними напоями), і не важливо, привів гвалтівник потерпілу особу до такого стану або вона перебувала в безпорадному стані. Якщо введення в організм потерпілої особи вказаних вище засобів і речовин відбулося без її згоди (із застосуванням до неї фізичного чи психічного насильства) і після цього скоєно природний статевий акт, дії винного слід кваліфікувати як вчинення статевого злочину із застосуванням насильства та з використанням безпорадного стану потерпілої особи. У разі, коли психотропні, сильнодіючі або інші речовини чи засоби вживались особою добровільно, за власним бажанням, а згодом безпорадний стан був використаний винним для скоєння статевих зносин, його дії треба розглядати як статевий злочин з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Після вивчення кримінальних проваджень встановлено, що 52,6 % статевих злочинів скоюється із застосуванням фізичного насильства чи

погрозою застосування фізичного насильства та використання безпорадного стану потерпілої особи (36,8 та 10,6 % відповідно) (додаток Е).

Так, наприклад, В., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння за місцем тимчасового проживання, до якого запросив Н. з метою реалізації злочинного умислу, спрямованого на зґвалтування останньої, для подолання її опору, умисно, з великою силою прикладання наніс Н. численні удари кулаками по голові та обличчю. Після цього, застосовуючи фізичну силу, однією рукою утримуючи потерпілу, іншою рукою зняв з неї одяг та утримуючи руками за тулуб, штовхнув її на ліжко. З метою подолання опору потерпілої продовжував наносити удари по її голові та обличчю, а лівою рукою, утримуючи її, зґвалтував останню, вступивши з нею в статеві зносини природним способом. У подальшому В., використовуючи перевагу в силі й те, що від спричинених ним тілесних ушкоджень Н. неодноразово втрачала свідомість, не даючи можливості потерпілій залишити приміщення вищевказаної квартири, протягом ночі ще декілька раз вступав з нею у статеві зносини природним способом у супереч волі потерпілої. Під час застосування фізичного насильства та гвалтування В. заподіяв потерпілій тілесні ушкодження у вигляді синця в ділянці обох повік правого ока з переходом на праву скроню і вилицю, рани на фоні вищеописаного синця по зовнішньому краю правої брови, синця в ділянці обох повік лівого ока, синця в нижній частині правої щоки в проекції кута нижньої щелепи, який розповсюджується на передню бокову поверхню шиї у верхній треті і на підборіддя справа, синця по внутрішній поверхні верхньої треті лівого плеча, синця по внутрішній поверхні середньої треті правого стегна, за наявності струсу головного мозку, які належать до легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я [45].

Ще одним, не менш поширеним, способом учинення зґвалтування є використання погроз фізичного характеру, а також інших методів психічного впливу.

Погроза застосування фізичного насильства являє собою висловлений у будь-якій формі намір завдати фізичної шкоди (погроза завдання фізичних ушкоджень, вбивства тощо). Цей спосіб вчинення статевого злочину психологічно впливає на потерпілу особу і визначає її особливий психічний стан, після чого виникає побоювання, почуття тривоги, хвилювання внаслідок чекання чогось неприємного, жахливого.

Науковці в поняття «погроза» вкладають різний зміст. Одні вважають, що «погроза»— це примус [312, с. 4; 9, с. 155]. Інші під «погрозою» мають на увазі залякування, зазначаючи, що «під психічним насильством (погрозою застосування фізичної сили) варто розуміти протиправний вплив, спрямований на психіку іншої особи з метою придушення її опору і підпорядкування, волі винного шляхом залякування застосуванням фізичної сили» [125, с. 489]. Треті сприймають «погрозу» як психічний вплив [263, с. 9]. Але, незважаючи на змістові розбіжності, суть вказаних визначень збігається.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 року № 5, погрозою застосування фізичного насильства як способу подолання чи попередження опору потерпілої особи слід вважати залякування її застосуванням такого насильства до неї і (або) до іншої людини, доля якої потерпілій не байдужа (родича, близької особи), яке може полягати у висловлюваннях, жестах, демонструванні зброї або предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень, предметів, що імітують зброю, які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших діях [242, с. 163].

Ми поділяємо думку Р. А. Левертової, що почуття страху, викликане погрозою, є шкідливою, пригнічуючою емоцією, яка впливає на здоров'я людини, чим заподіює їй непоправної шкоди. Негативні емоції, такі як страх, унаслідок психічного насильства можуть породжувати різні розлади здоров'я [171, с. 53].

Ю. Д. Северин визначає погрозу як залякування потерпілої особи такими діями або висловлюваннями, які виражали намір негайно застосувати фізичне насильство до самої потерпілої чи до її близьких родичів [124, с. 248].

О. В. Піддубна вважає погрозою залякування потерпілої особи з метою придушення або припинення її опору такими діями або висловлюваннями, в яких виражається реальний намір винного негайно застосувати фізичне насильство до самої потерпілої особи або до інших осіб [235, с. 97].

На наш погляд, погроза застосування фізичного насильства – це протиправне, реальне, достатньо інтенсивне залякування (висловлюваннями, жестами, демонстрацією зброї, іншими діями), спрямоване на фізичне чи психічне насильство щодо потерпілої особи або її близьких родичів (наприклад, до дитини).

Таким чином, погроза застосування фізичного насильства повинна мати певні ознаки, а саме вона має бути: а) протиправною (дії, учинені гвалтівником, завдають безпосередньої шкоди інтересам особи, які не пов'язані з настанням шкідливих наслідків, а містять у собі лише загрозу, небезпеку заподіяння тілесних ушкоджень); б) достатньо інтенсивною (визначається змістом погрози (висловлення або демонстрація погроз застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого); в) реальною (реальність погрози визначається достатністю підстав побоюватися її виконання, які в кожному випадку є різними; г) спрямованою на фізичне чи психічне насильство (погроза, яка спрямована на заподіяння шкоди іншим інтересам, наприклад матеріальним); д) доведеною в суді. Погроза, як і саме насильство, має на меті подолання опору потерпілої особи у формі, що не залишає сумніву небажання вступити у статевий зв'язок з гвалтівником.

Що ж до способів психічного насильства, то деякі науковці обмежуються лише перерахуванням кримінально-правових способів психічного насильства, тобто загрозою застосування щодо потерпілої особи

фізичного насильства. Вважаємо, що криміналістичне поняття погрози застосування психічного насильства є трохи ширшим, і в даному випадку погодимося із висловлюванням С. В. Тихоненка в тому, що гвалтівник, з метою подолання опору потерпілої особи і вчинення статевого акту, може погрожувати розголошенням будь-яких відомостей, що компрометують потерпілу особу та її родичів [298, с. 9].

Водночас у даному випадку існує імовірність обмови, адже, насамперед, виникає видимість добровільного статевого акту між підозрюваною та потерпілою особою, і тому слідчому слід приділити особливу увагу з'ясуванню причин, унаслідок яких потерпіла особа не чинила опір. Для цього слід вивчити особистісну характеристику як підозрюваної, так і потерпілої особи, передусім звернути увагу на поведінку потерпілої особи в момент перед зґвалтуванням, обстановку місця злочину, психічний стан потерпілої особи під час вчинення зґвалтування, а також психічний стан потерпілої та підозрюваної особи безпосередньо після вчинення статевої наруги.

М. І. Скригонюк виділяє декілька основних видів психічного насильства при скоєні зґвалтування:

- 1) викликання в потерпілої особи почуття занепокоєння, тривоги, страху через залякування, демонстрацію холодної або вогнепальної зброї та інших предметів, що використовуються як зброя;
- 2) раптове фізичне насильство до потерпілої особи або до її родичів;
- 3) використання обставин як сукупності факторів, за яких відбувається зґвалтування – місцевість, нічна пора тощо;
- 4) застосування гіпнозу для впливу на волю та почуття потерпілої особи [286, с. 316].

Як зауважив М. В. Салтевський, психічне насильство у вигляді погрози застосування дій фізичного характеру залишає ідеальні відображення – сліди пам'яті у свідомості потерпілої, свідків, а іноді й матеріальні сліди у вигляді фонограм запису погрози, висловленої у вербальній формі. Траплялися

випадки, коли потерпіла спеціально записує на магнітофоні психічне насильство, або запис може виявитися випадково, коли магнітофон було ввімкнено на місці події на запис. Сучасна техніка звукозапису дає змогу прослуховувати різними способами закриті приміщення. Якщо телефонний автовідповідач випадково залишити ввімкненим, то він може автоматично записати всю звукову картину в тій кімнаті, де розташований [251, с. 458].

Отже, психічне насильство, тобто погроза під час скоєння зґвалтування, є залякуванням потерпілої особи скоєнням негайно чи в майбутньому таких діянь, які порушують її право на статеву свободу та статеву недоторканість. Психічне насильство в деяких випадках має такий психологічний вплив на жертву, що вона взагалі не чинить ніякого опору гвалтівникові, а тому повністю підкоряється його вимогам.

Випадки зґвалтування, вчиненого з використанням безпорадного стану потерпілої особи, становлять 10,6 % від загальної частки зареєстрованих злочинів, причому 5,9 % з них – через уживання одурманюючих речовин, 42,1 % – через алкогольне сп'яніння, решта 52 % – з інших причин (додаток Е).

Безпорадний стан потерпілої особи як кваліфікуюча ознака статевого злочину – це такий фізичний або психічний стан, коли вона не здатна усвідомлювати характер і значення вчинюваних із нею дій або, усвідомлюючи їх, не може чинити опір. Тобто безпорадний стан потерпілої особи означає її нездатність чинити опір під час вступу з нею в насильницький статевий зв'язок або нездатність правильно оцінювати за своїм психічним станом події, що відбуваються. Як безпорадний стан можна розглядати наявність у потерпілої особи фізичних вад, малолітній вік, розлад душевної діяльності або інший хворобливий стан, унаслідок якого вона не могла розуміти, що відбувається, а головне, чинити опір.

У науковій літературі немає однозначної думки стосовно того, що вважати безпорадним станом. Звертаючись до судової практики та роз'яснення Верховного Суду України, а саме Постанови Пленуму

Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 року № 5, безпорадним станом визнається таке становище, коли потерпіла особа внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану, або з інших причин не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір. Проте таке визначення є досить дискусійним та викликає низку питань [242, с. 163].

В. В. Сташис визначає безпорадний стан потерпілої особи як відсутність у неї можливості правильно розуміти сутність і характер вчинюваних з нею сексуальних дій чи керувати своїми вчинками або відсутність фізичної можливості чинити опір вступу з нею в статеві зносини. Гвалтівник при цьому усвідомлює, що потерпіла особа перебуває в безпорадному стані [217, с. 426].

У справах даної категорії поширені такі способи приведення жертви в безпорадний стан: шляхом споювання алкогольними напоями, одурманення наркотичними засобами або спеціально підготовленим зіллям; приведення в безпам'ятство за допомогою фізичного впливу [210].

На думку В. І. Борисова і Л. В. Дорош, якщо доросла людина дала згоду на спільне вживання алкогольних напоїв або наркотиків в обстановці, сприятливій для подальшого статевого зближення, то таким чином вона ніби дає згоду на можливість такого зближення, незалежно від подальшого її стану [32, с. 7]. Стан сп'яніння визнається безпорадним станом у тому випадку, коли через вживання алкоголю та одурманюючих речовин потерпіла особа не усвідомлювала навколишню обстановку та вчинюваних з нею дій.

М. Н. Хлинцов визначив безпорадний стан у зґвалтуванні як фізичний чи психічний стан жертви злочину, при якому: а) вона не усвідомлює намір винної особи вступити з нею у статеві зносини і не може висловити свою волю, перебуваючи в непритомному стані, спричиненому хворобою, станом

сильного алкогольного, наркотичного сп'яніння чи є психічно хворою;
б) усвідомлює значення дій, вчинюваних відносно до неї, але позбавлена можливості чинити опір, будучи тяжко хворою чи фізично безпомічною (інвалідність, старість) [311, с. 8].

Е. В. Топільська тлумачить безпорадний стан у соціальному значенні, оскільки неусвідомлення значення діянь злочинця може бути спричинене не лише хворобливим чи непритомним станом, а й відсутністю знань і життєвого досвіду [301, с. 24].

А. М. Плешаков і С. П. Щерба вважають, що потерпіла особа може усвідомлювати намір злочинця вступити з нею у статеві зносини, крім того, бажати цього, але через певні обставини (психічна хвороба, розумова відсталість, тимчасовий розлад душевної діяльності) вона не усвідомлює сутності статевих зносин і не чинить опору [233, с. 17].

Доцільно погодитися з твердженням Є. А. Іщенка й А. А. Топоркова, які вважають, що при використанні безпорадного стану жертви, яка внаслідок свого фізичного або психічного складу (малолітній або похилий вік, фізичні вади, розлад психіки чи інший хворобливий стан) не може розуміти характеру і значення скоєних дій і не в змозі чинити опір гвалтівнику, останній вступає в статеві зносини або вчиняє дії сексуального характеру, усвідомлюючи такий стан жертви [109, с. 286].

Т. Н. Мудьюгін і Ю. А. Шубін визначили такі способи приведення жертви в безпорадний стан: шляхом споювання алкогольними напоями, одурманення наркотичними засобами або спеціально підготовленим зіллям; доведення до втрати свідомості за допомогою фізичного впливу. При маніакальному потязі до статевих злочинів гвалтівник нерідко ретельно до них готується: підшукує знаряддя злочину, місце, яке є зручним для приведення жертви в безпорадний стан, та ін. [210, с. 99].

Наприклад, у Г., який перебував у стані алкогольного сп'яніння, виник умисел, спрямований на зґвалтування своєї матері. Реалізуючи свій злочинний умисел та застосовуючи фізичне насильство до потерпілої,

повалив її на землю, скориставшись її безпорадним станом, яка є особою похилого віку, подолавши опір шляхом утримування рук, здійснив статевий акт. Унаслідок застосування фізичного насильства потерпіла отримала тілесні ушкодження у вигляді: синця нижньої губи, синця правого передпліччя, синця лівого стегна, що належать до легких тілесних ушкоджень [303].

Важливою стадією вчинення такого виду злочину є його приховування. І. А. Ніколайчук правильно зауважив, що спосіб приховування злочину – це детермінуюча об'єктивними і суб'єктивними чинниками система дій (бездіяльності), які спрямовані на перешкоджання встановлення слідчим суб'єктом істини, її перекручення або знищення [219, с. 18].

На думку, А. С. Лукаш способи вчинення зґвалтування, які передбачені КК України – фізичне чи психічне насильство або використання безпорадного стану потерпілої особи, необхідно сприймати як засіб його вчинення, а в деяких випадках – як додатковий спосіб (за наявності у гвалтівника психічних чи сексологічних відхилень, при яких без застосування насилля щодо жертви насильницький статевий акт для нього є неможливим). Тому не можна вирізнити єдиного способу застосування насильства, оскільки при вчиненні зґвалтування нерідко обирається декілька прийомів впливу на жертву з метою усунення її опору, доведення до безпорадного стану, передусім, що стосується наявності у гвалтівника сексологічних відхилень [182, с. 21]. Серед видів психічного насильства застосовуються погрози вбивством, фізичною розправою, які зазвичай жертва сприймає як реальні через «яскраве» описання гвалтівником їх реалізації, через що й не чинить опору [181, с. 138].

Отже, на нашу думку, спосіб вчинення зґвалтування слід розглядати як сукупність дій злочинця, спрямованих на підготовку злочину, скоєння статевої наруги та приховування вчиненого насильницького акту.

У виборі способу зґвалтування істотну роль відіграють такі об'єктивні чинники, як час, місце й обстановка його вчинення.

Під обстановкою вчинення статевого злочину слід розуміти навколишнє природне і соціальне середовище (міська або сільська місцевість тощо), соціально-психологічні й моральні умови життя населення, що склалися на даній території, та інші умови життя, які істотно впливають на поведінку всіх учасників злочину [222, с. 94]. Встановлення даного елементу криміналістичної характеристики статевого злочину дозволяє повніше виявити механізм злочину, умови та об'єктивні чинники, що впливають на поведінку насильника, його жертви, а в деяких випадках, і свідків злочину.

У юридичній літературі виділено кілька варіантів ставлення злочинця до умов зовнішнього середовища, що впливає на зміст його дій: а) суб'єкт адекватно і повно сприймає, а також оцінює об'єктивну обстановку, будує свої дії згідно з поставленою метою, ураховуючи всі чинники, складові, її зміст; б) суб'єкт використовує фактори, що сприяють досягненню мети, але внаслідок зайвої самовпевненості або з інших причин нехтує окремими несприятливими факторами обстановки, не враховує їх у своїх діях; в) суб'єкт унаслідок неухважності, недбалості, недостатнього розвитку органів чуття неадекватно усвідомлює об'єктивну обстановку, спотворено її сприймає або помиляється в її оцінці; г) суб'єкт з різних причин може діяти свідомо, нехтуючи факторами об'єктивної обстановки, не докладати зусиль для використання в обраному способі дій сприятливих факторів, не вживаючи заходів щодо пристосування до несприятливих умов або подолання їх [147, с. 175–176].

А. С. Лукаш встановлює специфічні риси обстановки вчинення зґвалтування минулих років, а саме: зґвалтування є наслідком психологічних, фізіологічних, соціальних та інших особливостей особистості злочинця; іноді його вчиняють за сприянням потерпілої особи, а іноді й без її участі (наприклад, раптовий напад на вулиці), хоча вона лишається обов'язковою учасницею; зґвалтування може бути вчинено за сприяння сторонніх осіб, без участі яких учинення цього злочину було б неможливим; для цього вчинення зазвичай не мають значення попереднє знайомство чи характер стосунків

жертви і гвалтівника; часові межі вчинення зґвалтування часто важко визначити, оскільки їх початок, як правило, є моментом виникнення злочинного умислу, який зазвичай ніяк зовні не виражається. Винятком є провадження, коли перед цим злочином має місце певна подія (наприклад, конфлікт або спільне розпивання спиртних напоїв), яка одразу ж або через невеликий проміжок часу перетворюється на привід для вчинення зґвалтування; серед особливостей обстановки – розпивання спиртних напоїв як зі знайомими, так і з малознайомими людьми, безлюдні місця, де перебувають учасники злочину, особливості спілкування, мікросередовища та ін. [182, с. 93].

Ю. В. Кадонцев вважає, що обстановку вчинення зґвалтування слід розглядати як систему факторів зовнішнього середовища, що характеризує місце, час, об'єкт і предмет посягання, склад співучасників і характер їх взаємовідносин з потерпілою та іншими особами, використану або спеціально створену злочинцем для підготовки, вчинення та приховування суспільно небезпечного діяння. Використання даних про час вчинення злочину набуває особливої значущості у профілактичній роботі слідчого. Вони можуть виступати як індикатор існування причин і умов, що сприяють злочинному діянню [111].

Отже, обстановка вчинення зґвалтування – це система чинників зовнішнього середовища, що характеризують місце, час, об'єкт і предмет посягання, склад співучасників і характер взаємовідносин гвалтівника та потерпілої особи, вчинення та приховування зґвалтування. Використовуючи інформацію про обстановку вчинення зґвалтування та її взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики, можна висунути версії про особу гвалтівника, можливе місце перебування і передбачити слідчі ситуації на наступних стадіях розслідування, що і визначає вихідні позиції саме при розслідуванні зґвалтувань минулих років.

Під предметом злочинного посягання вчені-криміналісти зазначають кінцевий продукт, наслідок протиправної діяльності суб'єкта. Так,

М. В. Салтевський визначає його як «найрізноманітніші фізичні об'єкти органічного і неорганічного походження, які є матеріальним вираженням суспільних відносин» [251, с. 268]. При цьому В. Ф. Єрмолович акцентує, що для криміналістичної характеристики злочинів предмет посягання важливий передусім як слідоутворюючий об'єкт – які сліди він може залишити, що взаємодіють на матеріальних об'єктах. Відомості саме про ці ознаки дають підстави найбільш об'єктивно прогнозувати наявність слідів-відображень у матеріальній сфері та ідеальних слідів і створюють передумови для побудови версій [92, с. 151]. Отже, предмет посягання – це елементи живої і неживої природи (тварини, водойми, мінерали), продукти людської діяльності (наркотичні, вибухові речовини, документи, одяг, грошові знаки, інші матеріальні цінності), які залучає злочинець під час вчинення злочину в процесі контактної чи безконтактної взаємодії з людьми, іншими об'єктами навколишнього середовища. Завдяки цьому криміналістична інформація про предмет посягання є визначальною для організації розшуку самого предмета, унаслідок причинно-наслідкових зв'язків дозволяє змодельовати обстановку, спосіб вчинення злочину, має важливе значення для встановлення особи злочинця та вирішення інших завдань під час досудового розслідування [251, с. 269].

А. В. Лісова яка предметом безпосереднього посягання в криміналістичному аспекті визначає людину, тобто її тілесну організацію як фізико-біологічну систему, що, вступаючи в різні взаємодії, відображає себе в матеріальному середовищі, оскільки суспільні відносини органічно пов'язані з речами і виявляються як речі [180, с. 62].

На основі наведених теоретичних положень у структурі обстановки згвалтувань минулих років доцільно розглянути місце та час згвалтування.

Цікаві дані надають А. П. Чуприков і Б. М. Цуприк, зазначаючи, що максимальну кількість згвалтувань вчинюють у п'ятницю і суботу, мінімальну – у четвер. Спостерігаються також сезонні коливання кількості сексуальних правопорушень: максимальний підйом припадає на весняний

час, мінімум – на осінь, а взимку і влітку ці цифри середні. Описані коливання, ймовірно, відображають зв'язок сексуальних злочинів з біоритмами сексуальної активності, відзначаючи соціально-біологічний аспект даного виду злочинної діяльності [316, с. 72].

Місце вчинення злочину в теорії кримінального права розглядають в аспекті дії кримінального закону в просторі та як ознаку об'єктивної сторони [194, с. 198]. У підручниках з кримінального права України місце вчинення злочину визначають як певну територію, на якій вчинюється злочин [151, с. 104]; певну територію або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки [153, с. 143]; певну територію, де почато і закінчено діяння або настав злочинний наслідок [150, с. 147]; територію, на якій почато, закінчено діяння або настав злочинний наслідок [302, с. 133].

Ю. В. Кадонцев у своїй дисертаційній роботі досить цікаво співставив такі ознаки, як місце зґвалтування і спосіб подолання опору потерпілої особи. На думку автора, місце зґвалтування суттєво впливає на вибір злочинцями способу зґвалтування. Так, найбільшу кількість зґвалтувань неповнолітні особи вчиняють на вулицях, у провулках, дворах житлових будинків, у формі нападу на потерпілу особу та заподіяння шкоди її здоров'ю. З метою подолання опору потерпілої особи в даній обстановці застосовувався інтенсивний фізичний вплив. У кожному другому злочині здоров'ю потерпілої особи заподіювались легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження. Такий характер зґвалтування пояснюється тим, що на вулиці або в дворі можуть з'явитися випадкові перехожі, люди, які можуть збігтися на крики і завадити вчиненню зґвалтування. У таких умовах злочинець застосовує більш «інтенсивні» види насилля для того, щоб швидко подолати опір потерпілої, змусити її замовчати. У випадках, коли гвалтування вчинювали особи старшого віку в жилих приміщеннях, з метою подолання опору потерпілої особи застосовувались погрози насиллям, насиллям, що не було небезпечним для життя та здоров'я потерпілої. Така поведінка

насильників пояснюється тим, що жилі приміщення ізольовані від доступу до них сторонніх осіб, і у злочинця, як правило, є досить достатньо часу для здійснення свого злочинного наміру [111, с. 46].

У результаті проведеного нами опитування й анкетування визначено, що місцем вчинення зґвалтувань минулих років були конкретна ділянка місцевості, приміщення, транспорт та ін. Отже, найбільш типовими місцями вчинення зґвалтувань були: лісові масиви, паркові зони й поля – 42,1 %, гуртожитки – 26,4 %, під'їзди будинків і сходові площадки – 10,5 %, підвали і горища будівель – 10,5 % та інші місця – 10,5 % (додатки Е, Є).

Якщо гвалтівник нападав на жертву на відкритій місцевості, то це, як правило, безлюдне місце. Посягання в таких випадках вчиняється стосовно незнайомої злочинцеві жертви. Якщо злочинець нападає на жертву в денний час або на вулиці, недалеко від багатолюдного місця (магістралі або площі), не побоюючись бути схопленим на місці злочину, то це свідчить про його підвищену суспільну небезпеку, наявність у нього суттєвих психічних аномалій. Зґвалтуванню в приміщенні (у квартирі, готельному номері та ін.) часто передувало попереднє знайомство злочинця з жертвою.

Ми виявили взаємозв'язок між соціальним статусом особи, яка вчинила злочин, і місцем вчинення статевого злочину: безробітні – безлюдне місце; учні та студенти – район проживання або район проведення дозвілля; робітники – місце дозвілля. Місце проживання (однаково як для сільських, так і для міських) злочинців взаємопов'язане з місцем статевого злочину.

Час вчинення статевого злочину є одним з важливих елементів криміналістичної характеристики даної категорії злочинів. Вибір злочинцем конкретного часу посягання залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Ми проаналізували час вчинення зґвалтування минулих років. За часом доби показники зґвалтувань характеризуються такими даними: а) з 22.00 до 06.00 год – 68,4 %, б) з 18.00 до 22.00 год – 21 %, з 06.00 до 12.00 год та з 12.00 до 18.00 год – 5,3 та 5,3 % відповідно (додатки Е, Є). Не встановлено

переваги днів тижня через безробіття гвалтівників майже в усіх випадках. Отримані дані свідчать про те, що найбільша кількість зґвалтувань припадає на пізні вечірні та перші нічні години. Даний час вчинення статевого злочину об'єктивно ускладнює процес розслідування. З одного боку, потерпіла особа не відразу (з об'єктивних і суб'єктивних причин) звертається до підрозділів поліції, з іншого – пошук слідів (мікрочастинки та сліди біологічного походження) у нічний час становить певні труднощі.

Ще одним, не менш важливим елементом криміналістичної характеристики є слідова картина злочину. Адже щодо зґвалтування минулих років, коли у слідчого, який проводить досудове розслідування, досить обмежена кількість інформації про підозрювану особу, насамперед, слід дослідити слідову картину злочину.

Термін «слідова картина» у криміналістиці вперше вжив М. В. Салтевський, який порівнював елементи криміналістичних характеристик, що досліджували вчені-криміналісти Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, І. Ф. Герасимов, О. Н. Колесниченко, В. Г. Танасевич, О. Г. Філіпов та ін.

М. В. Салтевський зробив висновок, що такі елементи криміналістичної характеристики, як типові ситуації вчинення злочину (час, місце, умови) і типові матеріальні сліди та їх знаходження, досить близькі за змістом і можуть бути об'єднані. Умови, час і місце вчинення злочину стають відомими тільки після «прочитання» «слідової картини», тобто збору первинної інформації. У розслідуванні зґвалтувань «слідова картина» відображає ознаки матеріального середовища. Саме сліди несуть інформацію про місце, час та інші обставини події злочину. Тому «слідова картина», тобто речові обставини й уявні відображення в пам'яті, є важливим елементом характеристики [251, с. 15–16].

Загальноприйнято розділення «слідової картини» на п'ять груп слідів, які найбільш характерні для зґвалтування:

1) сліди людини:

а) ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного

(обвинувачуваного), свідків-очевидців тощо);

б) матеріальні сліди: сліди-відображення насильницьких дій на тілі потерпілої особи й сліди її опору на тілі підозрюваного (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг, гематоми на обличчі, шиї, руках, стегнах), звуку голосу (записаного на диктофон, мобільний телефон, автовідповідач), навиків (письма, ходи, способів дій); сліди на місці злочину (сліди ніг, рук, зубів, губ, боротьби, краплі крові, слина, сперма, сліди транспортних засобів, мастила від них тощо); пошкодження й біологічні виділення (кров, сперма та ін.) на одязі потерпілої та підозрюваної осіб, а також на навколишніх предметах; сліди накладення й мікрочастинки на одязі, взутті, у піднігтьовому вмісті потерпілої та підозрюваної осіб; зміни в обстановці місця події, сліди злочинних дій та перебування підозрюваного й потерпілої особи на місці вчинення злочину (сліди виділень людського організму, нижня білизна, гудзики, шпильки, волосся, ворсинки одягу);

2) знаряддя вчинення злочину та їх сліди:

а) предмети побутової, господарсько-виробничої, медичної та іншої діяльності (сокира, кухонний ніж, викрутка, шило тощо);

б) спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя (петля, ніж-фінка, загострена арматура тощо);

в) випадкові предмети (каміння, шматок цементу, дошка, палиця тощо);

3) предмети, які викрадає злочинець:

а) предмети, що викрадаються з корисливих мотивів (прикраси, гроші, годинники, сумки з речами, телефони тощо);

б) предмети – сексуальні збудники (жіноча білизна, хустинки тощо).

4) засоби сприяння зґвалтуванню:

а) транспортні засоби (велосипед, мотоцикл, автомобіль, човен тощо).

б) медичні засоби, є тому числі психотропного впливу (медичні шприци та голки, нейролептики, транквілізатори, седативні препарати, антидепресанти тощо);

в) засоби, що сприяють скоєнню сексуальних дій (вазелін, крем, презервативи тощо);

г) засоби, що застосовуються при мордуванні жертв (наручники, паяльні лампи, мотузки для зв'язування жертв, залізні пруті для випікання на тілі жертв знаків, балки для підвішування жертв тощо);

5) інші матеріальні сліди знарядь злому, рослинного походження, ґрунтового походження, автотранспортних засобів, застосування вогнепальної зброї, холодної зброї, паління, текстильні волокна тощо [327, с. 93; 308, с. 244–245].

До слідів зґвалтування минулих років насамперед слід віднести матеріальні сліди вчиненого статевого злочину, що характеризують спосіб вчинення зґвалтування і факт перебування підозрюваної особи на місці події.

До слідів вчинення зґвалтування також належать сліди вчинення конкретного способу зґвалтування. Такими слідами можуть бути сліди наркотичних засобів та інших психотропних речовин, а також алкоголю в крові потерпілої та підозрюваної осіб.

Як доречно зауважував В. К. Весельський, сліди злочину несуть інформацію про особистість як потерпілої, так і підозрюваної осіб. Адже кожному процесу утворення сліду властивий свій механізм. У механізмі злочину на утворення слідів, що свідчать про спосіб вчинення, найбільше впливають такі складові, як суб'єкт злочину і його особистісні якості, переслідувана мета і мотиви злочинної поведінки, ставлення суб'єкта до своїх дій та їх результатів, поведінка інших учасників злочину (співучасників, потерпілих) і мимовільних очевидців, зв'язок між діями злочинця й обстановкою, в якій вчиняється злочин. Відтак, сліди злочину несуть інформацію про особистість особи, як підозрюваної, так і потерпілої [43, с. 42].

В. П. Бахін наголошує на тому, що визначення способу вчинення злочину, аналіз слідів, що утворюються внаслідок його реалізації, може надати інформацію не лише про анатомічні ознаки злочинця (зріст, вага,

фізичні недоліки), а й про функціональні дані (сила, навички тощо), а також психічний стан і риси характеру (психічна аномальність, зухвалість, жорстокість та ін.). У низці випадків зібрані дані не означають конкретних шляхів визначення підозрюваної особи, але в сукупності дозволяють створити модель особи злочинця як основу для уточнення пошукових заходів. Моделювання особи злочинця – це визначення його особистісної характеристики з урахуванням наявних даних, що дозволяють істотно звужити коло осіб, серед яких слід шукати підозрюваного [17, с. 126].

Адже саме в слідах злочину відображаються найтипівіші ознаки прояву психологічних особливостей (мотивації, потреб), фізичних можливостей, професійних навичок, злочинних звичок тощо. Так, наприклад, способам вчинення злочинів проти особи, пов'язаним із застосуванням тілесних ушкоджень, а саме зґвалтування, насамперед відповідатимуть сліди на тілі людини та на її одязі. За такими слідами можна дійти висновку про фізичну силу злочинця, використані ним предмети або знаряддя нанесення травм, про мету заподіяння ушкоджень (нанесення ударів у життєво важливі або інші органи); про час, кількість осіб, які брали участь у злочині. Водночас виявлені на тілі й одязі жертви сліди можуть свідчити, як про спосіб захисту від нападу, так і про спосіб подолання опору [96, с. 86].

Отже, саме досконале вивчення слідів зґвалтування минулих років є фундаментальним при з'ясуванні основних елементів криміналістичної характеристики, зокрема, способу вчинення, особистості потерпілої та підозрюваної осіб, що допоможе слідчому, який здійснює досудове розслідування даного злочину, створити повну «слідову картину».

Досить важливим елементом криміналістичної характеристики зґвалтувань минулих років є приховування слідів злочину, нерідко з подальшим вбивством чи замахом з метою їх знищення.

Так, наприклад, значного резонансу в державі набуло повідомлення про вчинення 9 березня 2012 року в місті Миколаєві групового зґвалтування громадянки Макар Оксани з подальшим спалюванням її з метою знищення

слідів злочину. У подальшому її ім'я стало прозивним при описуванні подібних випадків. Навіть з'явився вираз «синдром Оксани Макар», який стали застосовувати при встановленні факту зґвалтування з подальшим спалюванням жінки з метою знищення слідів злочину. Такі злочини останнім часом набули поширення. У місті Врадіївка Миколаївської області 24 червня 2013 року було зґвалтовано Ірину Крашкову, після чого гвалтівники з метою приховування злочину здійснили замах на її вбивство з особливою жорстокістю. У Харкові такий злочин вчинено відносно Юлії Ірніденко, а в Лисичанську стосовно Анни Винокурової [88].

Тому у випадках виявлення трупа жіночої статі з ознаками насильницької смерті важливо провести ретельний огляд потерпілої особи, тіла, статевих органів. Фіксуються всі пошкодження, давність заподіяння, місця локалізації, зовнішній вигляд, розташування і характер ушкоджень, наявність різних плям, помарок, розривів і нашарувань. Усі виявлені сліди, різні забруднення (кров, сперма тощо) потрібно фіксувати за допомогою масштабної фотозйомки та відображати в протоколі.

Зазначені злочини є підтвердженням того, що навіть «ідеальний злочин», який не залишає по собі слідів, жодна людина вчинити не в змозі. Завжди, наскільки кваліфікованим й обережним не був би злочинець, наскільки б довго і ретельно не готувався до вчинення злочину, у будь-якому разі він обов'язково залишить сліди, які певним чином відображатимуть його злочинні дії. Інше питання – чи буде вилучено, своєчасно, повно і ретельно досліджено сліди, залишені злочинцем, виявлені серед інших, зібраних на місці події слідчим, криміналістом або оперативним працівником поліції. Це залежить від рівня кваліфікації зазначених осіб, їх уважності та обережності під час огляду місця події, вилучення та фіксації цих слідів, а також взаємодії зацікавлених учасників кримінального процесу.

Таким чином, розглянуті вище елементи криміналістичної характеристики зґвалтування відображають найбільш характерні особливості даних злочинів, дозволяють типізувати групи злочинців, серед яких слід

шукати підозрюваних, і намітити методи виявлення, розкриття й розслідування зґвалтувань минулих років. Принципово важливо, на наш погляд, щоб інформація про спосіб, місце і час вчинення зґвалтування містилася в системі криміналістичних обліків і використовувалася як при провадженні розслідування, так і для профілактики вчинення злочинів даного виду.

1.3. Особа злочинця та особа потерпілого

У науковій та навчальній літературі поняття «особа злочинця» різні автори тлумачать неоднозначно. Деякі вчені під особистістю злочинця розуміють «особу людини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене законом під погрозою кримінальної відповідальності» [159].

Ми поділяємо думку А. Зелінського, який вважає, що особистість злочинця – це сукупність криміналістично значущих властивостей людини, що обумовили скоєння нею злочину [102]. У юридичній літературі особистість злочинця розглядається як сукупність позитивних і негативних соціальних властивостей, притаманних індивіду, які обумовлюють суспільно небезпечний характер його поведінки і подальший розвиток його злочинної діяльності.

Криміналістичну характеристику особи злочинця досліджували такі науковці, як Ю. М. Антонян, О. В. Губанова, О. М. Джужа, Г. А. Єгошина, А. Ф. Зелінський, Д. М. Ісаєв, В. Є. Каган, М. О. Ларченко, М. В. Салтевський, А. В. Старушкевич та ін.

Характеристика особи, яка вчинила злочин, є важливим етапом для криміналістичної характеристики будь-якого злочину. Криміналістичне дослідження особи злочинця, винного в зґвалтуванні, є особливо важливим, оскільки саме статеві злочини найбільш залежать від «внутрішніх» причин [169, с. 4].

Пізнання властивостей особистості, на думку Д. А. Шестакова, дають нам відповідь, чому одна особа у випадку гострого конфлікту здатна просто зупинитись і відійти, інша – вбити себе, а третя вчинити злочин [322, с. 7].

Криміналістичний аспект вивчення особистості злочинця становить особливий інтерес, оскільки при розслідуванні будь-якого злочину необхідно враховувати ті властивості і стани винного, які виявилися в способі злочину або значимі для індивідуалізації покарання. Важливість вивчення особистості злочинця закріплена і на законодавчому рівні. Зокрема, законодавець зобов'язує слідчого повно й усебічно досліджувати особистість обвинуваченого, обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності, а також інші обставини, що характеризують його особу.

Отже, особа злочинця – це цілком конкретне поняття, що дозволяє описати риси характеру, особистісні й соціальні особливості людини, схильної до вчинення суспільно небезпечного діяння.

Д. Н. Ісаєв, В. Є. Каган вважають, що «при вивченні особистості з аномальною сексуальною поведінкою особливе значення має аналіз всіх біологічних і внутрішніх психологічних ланок» [108].

Проблема особистості злочинця не тільки існує, а й потребує поглибленого дослідження. А. Ф. Зелінський стверджує, що особистість злочинця – альфа й омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «справа» перетворює громадянина на злочинця, який відображається суспільною свідомістю [102].

Аналіз кримінальних проваджень щодо особистості злочинців, винних у зґвалтуваннях минулих років, показав, що цей вид злочину зумовлений такими факторами, як алкоголізм, садизм, хуліганство, психоемоційна розбещеність. Із підозрюваних за зґвалтування 87 % у момент вчинення злочину перебували в стані алкогольного сп'яніння, 13 % – у стані наркотичного сп'яніння. Для них типовими є ранній сексуальний досвід, надмірна зацікавленість сексом, легкість обговорення сексуальних питань і

встановлення ранніх вербальних контактів. 57,9 % злочинців віком 25–40 років, 36,8 % – 18–25 років, 5,3 % – 14–18 років. У 100 % випадках злочинці не мають постійного місця роботи, 47,3 % – мали професійно-технічну освіту 42,1 % – мали середню, інші – вищу. 57,9 % – неодружені, 26,3 % – розлучені, 15,8 % – на момент вчинення зґвалтування були одружені, 79 % – не мають своїх дітей (додаток Е).

У більшості кримінальних проваджень щодо зґвалтування згадується факт вживання алкоголю усіма учасниками злочину. Так, наприклад, А., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння в житловому будинку, з метою зґвалтування прийшов у кімнату, в якій знаходилася О. Застосувавши до неї фізичне насильство як засіб подолання опору, що виразилося в утриманні силою, спричинивши тілесні ушкодження у вигляді синців на лівому плечі, лівому передпліччі та в ділянці лівої ліктьової ямки, які, згідно з висновком судово-медичної експертизи № 86/40, належать до категорії легких тілесних ушкоджень, зґвалтував її, тобто всупереч волі потерпілої вступив з нею в статеві зносини природним способом [47]. Також В., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходився у приміщенні житлового будинку, де, маючи умисел на зґвалтування М., реалізуючи свій злочинний умисел до кінця, застосувавши фізичне насильство, а також погрози його застосування до М, вступив із нею у статеві зносини природним способом. Згідно з висновком судово-медичної експертизи № 455, у М. виявлено тілесні ушкодження у вигляді саден на обличчі, спині, лівій верхній кінцівці, правій нижній кінцівці, що належать до категорії легких тілесних ушкоджень. Ушкодження у вигляді забитих ран обличчя належать до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я [302].

Гвалтівників з чіткими психологічними відхиленнями можна умовно поділити на чотири групи: сексуальні злочинці з органічним ураженням головного мозку, психопатичні особистості, сексуальні злочинці з психічними аномаліями, гвалтівники, які страждають на епілепсію.

1. Сексуальні злочинці з органічним ураженням головного мозку. Дана група осіб характеризується надмірною збудливістю, неврівноваженістю, нетерпимістю, непристосованістю до змін життя, миттєвою зміною настрою, надмірними сексуальними потягами. Для такої категорії осіб притаманні істеричні випадки, схильність до фантазування сексуального характеру, що необхідно врахувати під час розслідування зґвалтувань минулих років. Ці психічні розлади є наслідком ранньої статевої активності, несприятливих психічних та соціальних впливів у сім'ї, сексуальної розбещеності.

2. Психопатичні особистості. Для даної групи осіб характерні прояви сексуального садизму, схильність вчинювати сексуальне насильство спонтанно з нанесенням тяжких тілесних ушкоджень. Таким особистостям характерна підвищена збудливість, емоційна напруженість, агресивність тощо. У тих випадках, коли сексуальний садизм поєднаний ще й з наслідками черепно-мозкової травми або алкоголізмом, то наслідки можуть бути ще жахливіші, наприклад педофілія, некрофілія, гомосексуалізм тощо.

3. Сексуальні злочинці з психічними аномаліями. Для даної категорії осіб характерна інтелектуальна недостатність, трапляються дебільні особистості, у тому числі з гіперсексуальністю.

4. Гвалтівники, які страждають на епілепсію. Епілептичні зміни особистості виявляються в емоційній злостивості, схильності до агресії, жорстокості, розвитку садизму.

У своїй статті М. О. Ларченко поняття «особа злочинця», винного у зґвалтуванні, сформулювала як сукупність соціально обумовлених ознак, особливостей характеру, поведінки, специфічних аспектів мотивації та системи цінностей особи, що становлять єдину структурну сутність, обумовлюють злочинну сексуальну активність, безпосередньо сприяють вчиненню статевих злочинів [170, с. 311].

Найважливішою умовою формування особи гвалтівника є те, що в більшості випадків наявні негативні сімейні умови, до яких належать алкоголізм батьків, скандали між ними, фізичні покарання підлітків, а також

усунення дітей від будь-якої активної діяльності. Усе це призводить до виховання жагучості, підвищеної збудливості, нестриманості, нездатності подолати життєві труднощі в критичній ситуації.

Розглядаючи такі тенденції у своїй дисертації, Г. А. Єгошина зазначає, що «в організації боротьби із сексуальними посяганнями певну роль могли б відіграти електронні банки даних про осіб чоловічої і жіночої статі з відхиленнями в сексуальній поведінці, які доцільно створити при республіканських, обласних і крайових психоневрологічних диспансерах. Правовою засадою створення таких банків даних може стати Закон України «Про державну реєстрацію осіб з відхиленнями в сексуальній сфері» [83].

Водночас для реалізації цієї пропозиції, насамперед, потрібно активізувати роботу з виявлення таких осіб. Звісно, у країні здійснюється щорічний медичний огляд, але він має лише формальний характер.

Для з'ясування мотивів учинення зґвалтування передусім необхідно вивчити особу злочинця-гвалтівника. Так, на думку Ю. М. Антоняна, мотиви вчинення конкретного злочину (насамперед тяжких насильницьких злочинів і, зокрема, зґвалтування минулих років) починають формуватися досить рано, і щоб зрозуміти мотиви поведінки людини, потрібно знати, яке життя вона прожила, починаючи з дитинства, коли всі зовнішні впливи засвоюються найбільш активно [9].

Утім вивченню особи винного слідчі приділяють недостатньо уваги. За результатами дослідження, головним джерелом інформації про особу підозрюваного є відомості, отримані від родичів і сусідів. Значно нижче такі показники щодо отримання відомостей від друзів, дільничного інспектора, колег. У багатьох матеріалах кримінальних проваджень міститься лише одна характеристика на обвинуваченого, а якщо він не вчився і не працював, то характеристику з декількох речей складав дільничний, що свідчить про формальний підхід.

Слідчий має отримувати інформацію про гвалтівника з максимально можливої кількості джерел з метою збору відомостей, які об'єктивно

відповідають дійсності, а саме: 1) характеристики за місцем навчання або роботи; 2) характеристики за місцем проживання; 3) довідки про здоров'я; 4) свідчення сусідів, родичів, знайомих і друзів; 5) довідки підрозділу поліції.

На нашу думку, отримання інформації з цих джерел сприятиме визначенню ефективних методик виправлення і перевиховання осіб, які вчинили зґвалтування, що надасть можливість досягти мети приватної превенції та підвищити рівень загальнопрофілактичних заходів в установах, підприємствах, організаціях шляхом поширення відповідних рекомендацій.

У літературі виділяють такі риси морально-психологічної характеристики особистості зґвалтування: цинізм, відсутність почуття сорому, неповага до людей, егоїзм, споживацьке ставлення до оточуючих; крайній примітивізм у поглядах на взаємини чоловіка і жінки, що зводить їх до фізіологічного акту; погляд на жінку, як на нижчу істоту, покликану служити чоловікові знаряддям статевої насолоди (жінки теж розглядають чоловіка як нижчу істоту, покликану лише задовольняти сексуальні потреби): розгнузданість, що не визнає ніяких перешкод на шляху до задоволення статевого потягу; моральна та сексуальна розбещеність [8].

Зґвалтування стосовно неповнолітньої особи належать до тяжких злочинів та викликають питання щодо психічної неповноцінності особи, дії якої суперечать сталим суспільним нормам статевого виховання та недоторканості неповнолітніх. Науковці-криміналісти одностайні в переконанні, що майже всі сексуальні девіації (відхилення від норми) усвідомлюють особи, які вчинюють злочини на сексуальному підґрунті, й скеровують вольовими зусиллями на їх реалізацію й, відповідно, на отримання сексуального задоволення [65, с. 124].

На думку З. М. Шевціва, виникнення девіації (система дій і вчинків людини, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки) спричиняють такі фактори: 1) біологічні (генетичні відхилення, які передаються через спадковість (порушення розумового розвитку, слуху, зору); психофізіологічні, пов'язані з

впливом на організм людини техногенних катастроф (атомної та хімічної енергії, землетрусів); фізіологічні – недоліки в конституційно-соматичній будові організму (дефекти мови, непривабливості); 2) психологічні, які включають наявність психопатології та акцентуації окремих якостей характеру; 3) соціально-педагогічні, викликані дефектами шкільного, сімейного і громадського виховання; 4) економічні, пов'язані із соціально-економічною кризою; 5) морально-етичні, викликані соціально-культурними змінами в суспільстві, переорієнтацією цінностей [317].

І. С. Кон обстоює погляд, що педофілія (від грец. слів «педес» – дитина та «філія» – потяг) трапляється як у гетеросексуальних, так і гомосексуальних чоловіків та не є психіатричним діагнозом [126]. Педофілія може бути як постійною, коли людину сексуально збуджують виключно статеві незрілі або такі, які перебувають на стадії статевого визрівання, діти, так і тимчасовою, замісною, коли пріоритет надається переважно дорослим партнерам, але за неможливості або ускладненості сексуального контакту з дорослими партнерами суб'єкт переключає свою увагу на дітей або підлітків [127, с. 66].

До соціально-психологічних властивостей особи, яка вчинила злочин проти морального і фізичного розвитку неповнолітніх осіб, можна віднести неадекватну реакцію на подразники навколишнього середовища, виявлення ознак озлобленості, жорстокості щодо жертви, а також здібність злочинця налагоджувати стосунки з дитиною, спілкуватися з нею.

Сьогодні в Україні дуже гостро постала проблема як реальної, так і віртуальної педофілії. Але педофіли, які задовольняються переглядом фотографій оголених дітей, хоча б не завдають їм реальної шкоди, на відміну від тих, які знайомляться з неповнолітніми через Інтернет, або на вулицях, дискотеках, у парках, і часом навіть у школах, і, умовляючи або погрожуючи, вступають з ними в статевий зв'язок.

Дослідження, проведене в Центрі вивчення психологічних залежностей і здоров'я, показало, що існують характерні зовнішні ознаки педофілів.

Першою з таких особливостей є невисокий зріст. Педофіли в середньому на двадцять сантиметрів нижчі за звичайних людей. Невисокий зріст може бути ознакою неправильного розвитку головного мозку людини ще до народження, що, на думку вчених, і можна назвати причиною збоченого статевого потягу до дітей. До того ж у невисоких людей частіше спостерігаються і розумові розлади. Наступною характерною ознакою педофілів є те, що вони можуть бути лівшами, що спостерігається втричі частіше звичайного. Водночас не можна вважати будь-якого низькорослого лівшу педофілом, але ймовірність цього дуже велика [266, с. 57].

Досить цікавим є дослідження особистості злочинця, який вчинив примушування до вступу в статевий зв'язок.

Результати опитування показали, що виконавцем злочину у 100 % є чоловіки, однак у 5 % зареєстрованих злочинів жінки виступають у ролі організатора, пособника або підбурювача злочину. Вік злочинця – 30–45 років – 32 %, 45–55 років – 62 %, старше 55 років – 6 % (додаток Е). Такий розподіл є досить зрозумілим, адже, на думку О. М. Джужі, вчинення цими особами сексуальних злочинів зумовлене посиленням еротичних потреб перед повним їх зникненням, поряд зі зниженням статевих можливостей і, відповідно, утруднення традиційних статевих контактів. Це пов'язано також з інволюційними змінами в центральній нервовій системі та зниженням морально-етичних установок [73].

Освітній рівень даних осіб досить високий – вища освіта – 91 %, професійно-технічна 9 %. 73,7 % – перебувають у законному шлюбі, 21,3 % – розлучені, 5 % – неодружені. Також за результатами анкетування з'ясовано, де найчастіше вчиняється примушування до вступу в статевий зв'язок, а саме 53,3 % – у сфері освіти, 11,2 % – у медичних закладах, 14,3 % – вдома (жертва і злочинець перебувають у шлюбі, або разом проживали), 21,2 % – у сфері обслуговування (ресторани, магазини, готелі та ін.) (додаток Е).

Під морально-психологічними особливостями особистості злочинця, винного у вчиненні примушування до вступу у статевий зв'язок, розуміється

відносно стабільна сукупність індивідуальних якостей, що визначають типові форми реагування й адаптивних механізмів поведінки, система уявлень про себе, міжособистісні стосунки й характер соціальної взаємодії [10].

Отже, хоча зазвичай особа, яка вчиняє примушування до вступу в статевий зв'язок, має гарну репутацію, сім'ю, матеріальне забезпечення, але не це головне, а те, як ця особа все це сприймає. Так, можна визначити найбільш розповсюджений портрет суб'єкта даного злочину: це особа чоловічої статі, віком від 30 до 55 років, має вищу освіту, одружена, а також має посаду, яка дає змогу чинити тиск на підлеглих або матеріально залежних осіб, водночас незадоволена своїм соціальним статусом, сімейним життям та має низку комплексів і є сексуально розбещеною.

Проведені дослідження дали змогу об'єднати гвалтівників у дві основні групи: ситуативно-імпульсивну і продуману. Імпульсивна – це самотні особи, відлюдьки, які відчують труднощі в спілкуванні зі своїми однолітками, не ведуть нормального регулярного статевого життя. Для цієї категорії гвалтівників характерні гомосексуалізм і різні статеві збочення (садизм, педофілія, некрофілія). Такі особи не реалізують свої сексуальні пристрасті у своєму повсякденному житті, вони діють імпульсивно, застеляють жертву зненацька, прагнучи швидко задовольнити свої потреби. Наступна група злочинців діє за продуманою схемою: ретельно планують свій злочин, знайомляться з жертвами, викликають прихильність до себе і, коли жертва повністю довіряє гвалтівникові, вчинюють зґвалтування, зазвичай без свідків. Злочинець усі свої дії планує заздалегідь: відстежує жертву, обирає місце і час злочину, знищує сліди. До даної групи належать так звані сексуальні маніяки (особи, які не знають почуття міри в статевому житті). Сексуальні маніяки перед тим як вчинити напад, як правило, вступали в контакт з майбутньою жертвою. Дитині пропонують пограти, дорослу жінку підвозять на автомобілі, запрошують разом випити дорогий алкогольний напій тощо. Сексуальні маніяки легко йдуть на контакт з незнайомими людьми, справляють на них позитивне враження.

Багато вчених та науковців, а також психологів розглядають питання серійних сексуальних злочинців, зокрема сексуальних маніяків. На основі аналізу висновків психологів і криміналістів ми створили портрет сексуального маніяка:

1) збочений, будь-яку розмову переводить на сексуальний лад. Варто йому тільки почути слово на тему сексу, як його очі відразу спалахують;

2) підходить близько, торкається, нахиляється до обличчя, говорить не зовсім зрозуміло, слова вимовляє ледве виразно, майже пошепки, щоб співрозмовник уважніше прислухався;

3) маніяки з підвищеною сексуальністю дуже нав'язливі, прагнуть якомога швидше отримати сексуальне задоволення. Гіперсексуальність, або патологічне посилення статевого потягу, трапляється в будь-якому віці. У жінок це явище називається німфоманією, у чоловіків – сатіризмом. Люди, які страждають гіперсексуальністю, завжди в пошуку сексу. Таке гіпербажання може бути спричинено невротичними розладами, ураженнями і пухлинами головного мозку, нещодавно перенесеним інсультом. За таких розладів сексуальне збудження має маревний характер, особа навіть не розуміє, що її вчинки неправильні;

4) практично всі є бісексуальні, тобто домагаються і чоловіків, і жінок;

5) справжні маніяки ведуть себе вкрай обережно, тому розпізнати їх не так легко. Дівчата радіють, коли на них звертають увагу, і маніяки знають про це. Приховуючи себе, вони носять вусики, військову форму, добре одягаються, але взагалі боягузи, хоча і поводять себе наче б то сміливо;

6) маніяки бродять у людних місцях, роблячи вигляд, що їдуть на роботу, вибравши жертву, підходять до неї за отриманням довідкової інформації і, найстрашніше, як тільки особа пішла на контакт – вона стає обеззброєною.

Слідчі підрозділів поліції перед тим, як здійснювати досудове розслідування, умовно поділяють зґвалтування на дві основні категорії, розслідування яких суттєво відрізняється: перша – зґвалтування

незнайомцем; друга – зґвалтування знайомим. Знайомий жертві гвалтівник (сусід, однокласник, одногрупник, друг та ін.) учиняє такий страшний злочин через своєрідне ставлення до жінок.

З цього питання американська урядова агенція провела дослідження для визначення того, чому злочинець вчиняє зґвалтування стосовно знайомої особи. Як показали дані дослідження, це спричинено специфічним ставленням до знайомих жінок. Відношення «Я – головний». Чоловік, який дуже впевнений у чоловічому домінуванні і жіночому підкоренні – потенційний гвалтівник. Він вважає, що жінка поважає лише такого чоловіка, який встановлює для неї закон. Він має показати жінці, хто головний, інакше його кинуть під ноги. Такий чоловік гвалтує, оскільки прагне влади, а не сексу. Його пристрасть – це контроль і перемога над жінкою. Він постійно прагне подавити і принизити жінку під час сексу. Відношення «Вона мені байдужа». Такі чоловіки асоціальної поведінки байдужі до страждань і почуттів інших: «Якщо ти зустрілася мені на дорозі, тобі не повезло». У процесі отримання власного задоволення їх мало турбує фізичний та емоційний біль жертв. Відношення «Я хочу вже». Чоловіки, поводячи себе сексуально агресивно, не задумуються про наслідки своєї поведінки, а тільки потакають своїм капризам і забаганкам [89].

Також ця урядова агенція встановила, що причиною даного злочину можуть бути сексуальні міфи про жінок, придумані чоловіками для виправдання своєї агресивної сексуальної поведінки: 1) дівчата насправді хочуть, щоб їх сексуально присилювали – це продовження відношення чоловічого домінування. Сучасний світ постійно наводить на думку, що цінність жінки полягає в її здатності сексуально стимулювати чоловіка. Якщо чоловіки приймають таку думку, вони починають вірити, що жінкам подобається, коли над ними домінують і вони заводяться, коли чоловік поводить себе грубо. Такі чоловіки вважають, що жінки усвідомлено чи не усвідомлено прагнуть, щоб їх завоювали; 2) жінки повинні платити сексом, якщо чоловік витратив на них гроші. Навіть 51 % хлопців-підлітків і 41 %

дівчат згодні, що хлопець може змусити дівчину поцілувати його, (а 25 % хлопців та 17 % дівчат вважають нормальним і насильницький секс), якщо хлопець витратив на неї гроші; 3) дівчата можуть контролювати свої сексуальні бажання, а хлопці – ні. Багато чоловіків виправдовуються, що вони можуть контролювати себе до певного моменту, звинувачуючи дівчину, що вона сама їх довела до такого стану; 4) якщо дівчина вже жінка – це не зґвалтування, адже вона вже й так «погана дівчинка»; 5) дівчата часто кажуть: «ні», але їх поведінка каже: «так». Багато хлопців заявляють, що дівчата одягаються і поводять себе аморально, щоб сексуально зацікавити хлопця: «Ти фліртуєш зі мною, сексуально одягаєшся, обнімаєш мене в місцях, де нікого немає, і при цьому граєш доступну, тому що так мають себе поводити всі дівчата. Але я даю тобі те, що ти насправді хочеш». Насправді, чоловіки схильні переоцінювати дружнє ставлення дівчини до них [89].

А. С. Лукаш у своїх наукових дослідженнях припускає, що гвалтівники і жертви мають схожі статистичні показники стосовно соціального прошарку, показників зайнятості, рівнів прибутку тощо. Водночас багато відомостей не відображено в документах, тому така подібність лишається статистичним фактом, і не прирівнює у такий спосіб злочинця з його способом життя, установками, нахилами й жертву [182, с. 43].

Вагомість даного елемента криміналістичної характеристики зґвалтувань минулих років обумовлена, насамперед, тим, що дії злочинця характеризуються актом поведінки, в якому відображено багато властивостей особистості. Тому при вчиненні криміналістично однорідних зґвалтувань утворюються сліди, виявлення яких, фіксація, вилучення та дослідження дозволяє подумки змодельовати найбільш імовірний тип насильника. Схема моделювання в даному випадку – це уявна система, яка, відображаючи чи відтворюючи об'єкт пошуку, здатна ніби замінювати його таким чином, що дослідження моделі надає нову інформацію про розшукуваного злочинця [38, с. 66–72].

Отже, серед гвалтівників є як дуже молоді люди, нездатні до зрілих сексуальних контактів, так і старі – ізольовані, самотні, які не мають умов для нормальної статевої активності, знедолені та соціально непристосовані, не вміють будувати нормальних статевих стосунків. Нерідко трапляється так, що гвалтівник у своїх колах вважається людиною з відмінною репутацією, не викликає жодних побоювань. Винуватцями різних сексуальних зловживань щодо дітей дуже часто є особи, які самі раніше зазнали такого насильства. На жаль, найчастіше це хтось із знайомих – сусід, друг батьків, вихователь. Інколи гвалтівником є найближчий родич. Ми вчимо дитину, щоб вона не впускала в будинок чужих людей, не залишалася з ними наодинці, не ходила в невідомі місця. Але ми не захищаємо її від реальної загрози в найближчому оточенні.

Особа потерпілого є невід’ємним елементом криміналістичної характеристики будь-якого злочину, у тому числі й статевого. Так, відповідно до чинного КПК України від 19 листопада 2012 року, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди (ст. 55 КПК України). Права й обов’язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про скоєння щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдано шкоду і, у зв’язку з цим, вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого у випадку загибелі або смерті потерпілої особи. Тільки за наявності очевидних та достатніх підстав можна вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді. Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або

заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа за необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок [156].

Потерпілий є однією з центральних фігур досудового слідства. Реальні обставини, причини й умови злочину не можна розкрити повністю, якщо не брати до уваги особу потерпілого, тому що дуже часто справжні дії злочинця викликають неправомірні, необачні або просто легковажні дії потерпілої особи. Поведінка потерпілої особи може впливати на провину підозрюваної особи, а іноді й виключати її. Від структури особи потерпілого і від його поведінки залежить здійснення злочинних намірів, активний захист від злочинних посягань, захист суспільних інтересів.

Питання криміналістичної характеристики потерпілого від зґвалтування досліджували науковці М. І. Бажанов, Б. А. Бліндер, О. В. Губанова, О. Ю. Дишлевой, О. М. Джужа, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, А. П. Дьяченко, А. С. Лукаш, О. М. Костенко, В. В. Кузнецов, В. П. Лавров, В. Н. Сафронов, С. І. Селецький, О. І. Чистяков та ін.

На думку Г. Зери, потерпілий (жертва) проходить три психологічні кризи, цикли після вчинення злочину: криза особистості, де він намагається зрозуміти, чому саме з ним сталося нещастя, що ж він за людина, чи є господарем свого життя; криза взаємовідносин, де актуальними стають питання довіри до близьких, друзів, його оточення; криза розуміння, переосмислення матеріальних і духовних цінностей суспільства [103, с. 117]. Тому вкрай необхідно доводити до відома потерпілої особи, що їй завдано шкоду, але це не повинно статися саме з нею, що вона цього не заслуговує, у цьому немає її вини [238, с. 81].

Потерпілою особою від зґвалтування можуть бути особи як жіночої, так і чоловічої статі незалежно від поведінки до вчинення злочину, способу життя, попередніх стосунків із суб'єктом злочину, зокрема перебування з ним у зареєстрованому шлюбі, проживання однією сім'єю тощо [242].

Що стосується кількісного розподілу жертв, то особи жіночої статі стають більш частими жертвами статевих злочинів порівняно з особами чоловічої статі. Звичайно ж, більшість учених узагалі відкидає можливість вчинення зґвалтування жінками, але після опитування та вивчення матеріалів засобів масової інформації ми розглянули такі випадки.

В. М. Куц, О. Ю. Дишлєвой з медико-правового погляду заперечують можливість жінкою зґвалтування особи чоловічої статі. На їх думку, принцип рівності різних статей в плані можливості здійснення з ними зґвалтування, закріплений у ст. 152 КК України, у медичному і юридичному аспекті є некоректним, оскільки допускає шаблонне ототожнення насильницької сексуальної поведінки чоловіка та жінки, ігноруючи при цьому статеві відмінності, закладені природою і виражені у принципі доповнення чоловічого і жіночого начал. Ця теза не виключає можливості насильницького посягання жінки на статеву свободу чоловіка, але в юридичному аспекті посягання повинно розцінюватись як насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, а не зґвалтування. Отже, ідею криміналізації зґвалтування особи чоловічої статі, реалізовану в КК України 2001 року, слід визнати хибною та вжити заходів щодо виправлення цієї помилки [165, с. 53].

Але ж факти сексуальної агресії жінок по відношенню до чоловіків не можна заперечувати та ігнорувати, оскільки, як слушно зазначив Б. Свиридов, чоловіки – незахищені, як же тоді бути з нормою Основного Закону «усі люди згідно з Конституцією України є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [252, с. 74].

До того ж у періодичній літературі зафіксовано та описано випадки такого насильства. Жінки штучно збільшують форму статевого члена, а саме перев'язка вен біля кореня, фіксація до предмета подовженої форми, нав'язування статевого збудження або використання хімічних засобів, які сприяють виникненню ерекції. Наприклад, під час сумісного розпивання алкогольних напоїв три неповнолітні дівчини в під'їзді повалили свого

випадкового 35-річного знайомого на підлогу, перев'язали статевий член біля кореня презервативом, чим забезпечили стійку ерекцію, та вчинили стосовно нього акт насильства. Суддя виніс суворий вирок, але не за зґвалтування, а за спричинення тяжких тілесних ушкоджень.

Саррел і Мастерс, американські вчені, у своїй статті 1982 року наводять дані про те, що в чоловіка може настати ерекція в ситуаціях, коли він зляканий чи схвилюваний. Хвилювання може навіть загострити почуття, незважаючи на вимушену роль жертви. У цій статті, як ілюстраційний матеріал, наводяться 11 випадків, коли жінки погрожували чоловікам, позбавляли їх можливості чинити опір і збуджували їх доти, доки в них, усупереч бажанню, не виникала ерекція. Наприклад, жінка зв'язала 23-річного чоловіка, а потім, погрожуючи йому скальпелем, змусила до статевих зносин; дві чорношкірі жінки змусили 37-річного чоловіка вчинити з ними статеві акти, погрожуючи йому пістолетом.

Деякі вчені зазначають, що жінка може вчинити насильницький статевий акт відносно до чоловіка лише у групі, що жінка одна віч-на-віч з чоловіком не може такого зробити. Так, Є. Пономаренко зауважує, що зґвалтування чоловіка можливо лише групою жінок, тому що для вчинення насильницького статевого акту щодо чоловіка в нього має настати ерекція, тобто одна з жінок повинна його збуджувати, а інша застосовувати фізичне насильство щодо потерпілого, а безпорадний стан чоловіка просто виключає настання ерекції [237, с. 94].

Як же тоді бути з таким хворобливим станом жіночого організму, як німфоманія, при якому жінка не поступається у фізичній силі чоловікові. Німфоманія (грец. *nymphe* – наречена + *манія*) – патологічний статевий потяг у жінок, що виявляється нестримним прагненням до статевого зближення з різними партнерами. Про це відхилення писав ще А. А. Жижиленко у 1927 році. Професор характеризував німфоманію як «сказ матки» та відмічав, що особи в такому хворобливому стані нервово психічного порядку

здійснюють низку вчинків та злочинів, на які б вони були не здатні у здоровому стані [94, с. 77].

Отже, можна дійти висновку, що жінка може вчинити зґвалтування стосовно чоловіка, і це буде рівнозначною дією вчинення зґвалтування чоловіком стосовно жінки. Тобто жінка може бути суб'єктом зґвалтування за ст. 152 КК України. Водночас, як показало опитування та вивчення кримінальних проваджень, 100 % потерпілих є представниками жіночої статі. На нашу думку, це можна пояснити тим, що чоловіки не звертаються до правоохоронних органів із заявами про статеву наругу над ними, оскільки сором перед оприлюдненням факту зґвалтування над більш сильнішою статтю є причиною відмови заявляти про вчинений злочин.

Отже, як показало анкетування з приводу жертви зґвалтування, у 100 % – це були особи жіночої статі, щодо диференціації за віком, то в більшості випадків злочин вчинено стосовно осіб 18–40 років, 18–25 років – 47,3 %, 14–18 років – 26,3 %, 25–40 років – 21,2 %; вид занять: студент – 44,5 %, займається низькокваліфікованою працею – 22,3 %, більша половина не працює; освіта: середня – 44, 5 %, професійно-технічна – 22,3 %, вища – 5,5 % та інше – 27,7 %; сімейний стан: 63,1 % – не одружені, 10,5 % – розлучені, 21,1 % – проживають без реєстрації і тільки 5,3 % – одружені; наявність дітей: 10,5 % – мають дітей, 89,5 % – не мають власних дітей. 52,6 % злочинів учинено із застосуванням фізичного насильства, 36,8 % – погрозою його застосування, 10,6 % – з використання безпорадного стану потерпілої особи, причому 42,1 % – під час вчинення зґвалтування перебували в стані алкогольного сп'яніння, 10,5 % – у стані токсичного або іншого одурманюючого стану, решта 47,4 % зґвалтованих перебували у тверезому стані. У 47 % зґвалтувань потерпіла була незнайома з гвалтівником, а в 53 % – гвалтівник був знайомим, сусідом, співробітником, однокурсником, однокласником або після нетривалого спілкування (додаток Е).

Існує такий вираз: «можна відбитися від гвалтівника й утекти». Але в деяких ситуаціях чим більший опір, тим більш рішучий гвалтівник, який

може пригрозити вбивством. Бажаючи врятувати своє життя, жертва не чинить опору, іншими словами, вона підпорядковується гвалтівнику. Деякі особи, які не зазнавали насильства, вважають, що, жертва не чинить фізичного опору, тому що згодна на статеві зносини, і таким чином перекладають вину на жертву насильства. Але слід зрозуміти, що в більшості випадків відмова від опору збереже життя, адже ніхто не хоче бути зґвалтованим.

Як стверджують фахівці-психологи, жодна жінка, яка пережила насильство, не винна. Реакція на пережите насильство може бути різною: агресія, жага помсти, депресія або заперечення фактів і небажання говорити. Але практично в усіх випадках жертви з часом починають зневажати себе і шукати власну провину в тому, що сталося.

В українському законодавстві тривалий час діяла стаття за віктимну поведінку, тобто дії жертви, що сама спровокувала гвалтівників. Такий підхід заперечують у всьому світі, відмовилися від нього і в Україні. «Усі фахівці в цій сфері зазначали, що вона неправомірна, тому що ця віктимна поведінка – поведінка жертви, вона є неусвідомлена. Тобто, якщо жінка буде йти в короткій спідниці і її зґвалтують, і скажуть – вона сама винна, тому що спровокувала на вчинення статевого злочину». Батьківське виховання і виваженість у вчинках – важливі, але і вони не можуть застрахувати від нещастя. У будь-якому разі фахівці-психологи певні, що громадський осуд не допоможе жодній жінці пережити наслідки насильства [90].

Зґвалтування – це жорстокий злочин, який пов’язаний з важкими психологічними травмами. Майже всі його жертви зазнають емоційних страждань: страх за свою власну безпеку, побоювання залишатися на самоті, виходити на вулицю, бути в оточенні незнайомих; постійні виразні спогади про те, що трапилося, які заважають зосередитися на інших фактах (навчанні, роботі); почуття сорому; почуття ненависті; почуття розгубленості; істерика.

Неповнолітні та малолітні потерпілі особи не в змозі впоратися з фізичною перевагою дорослого і гідно відповісти на насильство. Потерпіла

особа часто не чинить опір навіть тоді, коли для цього є необхідні умови (наприклад, можливість втечі). Це часто виникає через виховання – дітей вчать підкорятися дорослим, особливо шанованим людям, які користуються авторитетом (вчителю та ін.). Наприклад, «вона сама спровокувала всю ситуацію, а те, що трапилося – це «наш секрет». Ситуація виглядає особливо драматично, коли гвалтівник – батько, лякаючи дитину тим, що може трапитися, якщо про все дізнається мати. Джерелом глибокого почуття провини іноді буває отримання під час контактів чуттєвого задоволення.

Ми вивчили кримінальні провадження стосовно зґвалтувань неповнолітніх, зокрема малолітніх. Їх розглядається дуже мало. У селах та маленьких містах, де всі знають один одного, такі провадження за останні роки не розглядали. Дитина, яка не знає основних принципів фізіології, не усвідомлює, що реакція тіла на дотичні збудники відбувається майже автоматично, і відчуває себе головним винуватцем того, що сталося. З часом, коли потерпіла дитина підростає, чітко починає усвідомлювати, що вчинене стосовно неї – злочин, але все одно не хоче, згадувати.

Відповідно до медичного словника М. С. Бенюмовича, сексуальне насильство над дітьми – це зловживання владою з боку більш сильної або старшої особи стосовно дитини, що, як правило, зумовлює втрату дитячої довіри, та сексуальна діяльність (її здійснення або погрожування нею) між дитиною і більш сильною або старшою особою [31].

Соціально-правовий захист дитинства є одним з основних показників рівня розвитку суспільства, його цивілізованості й перспективності [241]. Умови виховання неповнолітніх від 14 до 18 років, їхні взаємовідносини з батьками та однолітками впливають на рівень їх віктимності [239, с. 17]. Діти, які живуть у сім'ях з низьким рівнем культури, матеріального достатку та освіти батьків, мають занижену самооцінку і в них високий рівень віктимності [50, с. 10].

За результатами дослідження, дівчата, які живуть у сім'ях з належним матеріальним достатком, їх батьки мають хорошу освіту, характеризуються

завищеною самооцінкою і мають достатньо високий рівень віктимності. Отже, на рівень віктимності неповнолітніх та малолітніх впливають індивідуально-психологічні фактори, зокрема, ціннісні орієнтації, комунікативна, мотиваційна та емоційно-вольова сфери, умови в родині (неповна родина, низький матеріальний рівень життя, нервозність, брутальність, непристойність, ворожість, автономність і непослідовність батьків у стосунках з дітьми). Неповнолітні та малолітні потерпілі заможних родин також стають жертвами зґвалтувань, що спричинено неналежною увагою до виховання дітей, зокрема низьким позитивним інтересом до їх життя, кола спілкування, захоплень. Передусім це стосується дівчат із завищеною самооцінкою, що характеризується зухвалим стилем спілкування і зовнішності, демонстрацією своїх фізичних переваг зовнішності, краси, потерпілі-дівчата мімікою і поглядом запрошують до спілкування, схильні до авантюрних учинків [265, с. 71].

Отже, знання психологічних особливостей сексуальності неповнолітніх та малолітніх осіб є етапом закономірності формування правового аспекту їх сексуального життя, що дозволяє попередити віктимну поведінку жертв насилля та злочину взагалі.

Таким чином, можна визначити шкоду, що наноситься жертві сексуального злочину, таким чином:

- фізична, коли внаслідок статевого злочину завдається шкода фізичному здоров'ю жертви;
- психічна, при якому статевий злочин спричиняє виникнення в жертви реактивних психозів, неврозів, посттравматичного стресового розладу та інших психогенних порушень, при цьому безпосередній збиток завдається психічному здоров'ю жертви;
- моральна, яка полягає в порушенні соціально-етичних цінностей жертви; безсумнівно, що більшість жертв статевих злочинів терплять серйозну моральну шкоду.

Також слід згадати про випадки обмови з метою шантажу. Такі

випадки звернення до підрозділів поліції із заявами про зґвалтування є досить частим явищем. І тільки під час перевірки цих заяв з'ясовувалося, що їх було подано з інших причин. Наприклад, позашлюбний зв'язок заміжньої жінки з іншим чоловіком. Коли чоловікові стає відомий факт зради дружини, остання, з метою збереження сім'ї, повідомляє про зґвалтування тощо.

Викладене свідчить про важливість вивчення особи потерпілого, а також складність її характерологічних рис і мотивів поведінки осіб передусім під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років.

Висновки до розділу 1

На основі вивчення наукових джерел, матеріалів слідчої практики, проведення опитування та анкетування ми дійшли висновку, що кількість учинених зґвалтувань збільшується, а рівень розкриття зменшується. До того ж лише 10–12 % жертв звертаються до підрозділів поліції із заявами про статеву наругу над ними.

За результатами досліджень, надано авторське визначення поняття «зґвалтування минулих років» як учинені та зареєстровані в установленому порядку за минулі роки зґвалтування, досудове розслідування за якими зупинено на підставі ч. 1 ст. 280 КПК України, та зґвалтування, про які стало відомо через тривалий час після його вчинення.

Обстановка вчинення зґвалтування – це система чинників зовнішнього середовища, що характеризують місце, час, об'єкт і предмет посягання, склад співучасників і характер взаємовідносин гвалтівника й потерпілої особи, вчинення та приховування зґвалтування. Використовуючи інформацію про обстановку вчинення зґвалтування та її взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики, можна висунути версії про особу гвалтівника, можливе місце перебування його і передбачити слідчі ситуації

на наступних стадіях розслідування, що й визначає вихідні позиції саме при розслідуванні зґвалтувань минулих років.

Щодо особи злочинця-гвалтівника, то аналіз кримінальних проваджень показав, що цей вид злочину зумовлений такими факторами, як алкоголізм, садизм, хуліганство, психоемоційна розбещеність. Із підозрюваних за зґвалтування 87 % у момент здійснення злочину перебували в стані алкогольного сп'яніння, 13 % – у стані наркотичного сп'яніння. Для них типовими є ранній сексуальний досвід, надмірна зацікавленість сексом, легкість обговорення сексуальних питань і встановлення ранніх вербальних контактів. 57,9 % злочинців віком 25–40 років, 36,8 % – 18–25 років, 5,3 % – 14–18 років. У 100 % випадках злочинці не мають постійного місця роботи, 47,3 % – мали професійно-технічну освіту, 42,1 % – середню, інші – вищу. 57,9 % – неодружені, 26,3 % – розлучені, 15,8 % – на момент вчинення зґвалтування були одружені, 79 % – не мають своїх дітей. Важливим фактом було те, що значна частина гвалтівників у юності була ознайомлена з питаннями сексу у збоченій формі.

Стосовно жертви зґвалтування, як показало анкетування, у більшості випадків зґвалтування вчиняється щодо осіб 18–40 років, 18–25 років – 47,3 %, 14–18 років – 26,3 %, 25–40 років – 21,2 %; вид занять: студент – 44,5 %, займається низькокваліфікованою працею – 22,3 %, більша половина не працює; освіта: середня – 44,5 %, професійно-технічна – 22,3 %, вища – 5,5 %, інше – 27,7 %. 63,1 % – не одружені, 10,5 % – розлучені, 21,1 % – проживають без реєстрації і тільки 5,3 % – одружені. 10,5 % – мають дітей, 89,5 % – не мають власних дітей. 52,6 % злочинів учинено із застосуванням фізичного насильства, 36,8 % – погрозою його застосування, 10,6 % – з використання безпорадного стану потерпілої особи, причому 42,1 % – під час вчинення зґвалтування перебували в стані алкогольного сп'яніння, 10,5 % – у стані токсичного або іншого одурманюючого стану, решта 47,4 % зґвалтованих перебували в тверезому стані. У 47 % зґвалтувань потерпіла була незнайома із гвалтівником, а в 53 % – гвалтівник був знайомим, сусідом,

співробітником, однокурсником, однокласником або знайомим після нетривалого спілкування.

Зазначені злочини є дуже складними під час розслідування, але навіть «ідеальний злочин», що не залишає по собі слідів, жодна людина не в змозі вчинити. Завжди, наскільки кваліфікованим і обережним не був би злочинець, наскільки б довго і ретельно не готувався до вчинення злочину, у будь-якому разі він обов'язково залишить сліди, які певним чином відображатимуть його злочинні дії. Інше питання – чи буде ці сліди, виявлено серед інших, зібраних на місці події слідчим, криміналістом або оперативним працівником поліції, вилучено та своєчасно, повно й ретельно досліджено. Це залежить від рівня кваліфікації зазначених осіб, їх уважності та обережності, а також взаємодії зацікавлених учасників кримінального процесу.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ

2.1. Типові слідчі ситуації та версії розслідування згвалтувань минулих років

Сутність розслідування згвалтувань минулих років полягає в пізнанні всіх обставин події, що сталася в минулому. Можливість цього пізнання ґрунтується на положеннях філософії, її теорії пізнання, теорії доказів, законах і категоріях, які відображають загальний зв'язок явищ, фактів і обставин. Будь-який вчинений злочин пов'язаний з навколишнім середовищем і тому залишає в ньому певні сліди, що й дає можливість встановити обставини, які підлягають доказуванню відповідно до кримінального процесуального законодавства.

У плануванні досудового розслідування важливу роль відіграють версії, що становлять його основу. Без висунення версій неможливий процес доказування, адже версії є засобом встановлення об'єктивної істини в конкретному кримінальному провадженні. Слідча версія заснована на фактичних припущеннях слідчого, які він висуває щодо розслідуваної події загалом або окремих обставин, які підлягають доказуванню щодо конкретного кримінального провадження.

Існують різні визначення версій. Так, наприклад, С. Ю. Якушин визначає версію як «Індуктивний висновок слідчого у формі припущення, заснований на фактичних даних про подію злочину і його окремих обставин, що підлягає перевірці за логічними правилами дедукції» [330, с. 55]. Ми поділяємо думку Р. С. Белкіна, який визначає слідчу версію як «...самостійний специфічний криміналістичний засіб (криміналістичний метод розслідування), яким користується слідчий для пізнання і доведення об'єктивної істини в досудовому слідстві. Це засіб, або метод полягає в

побудові і перевірці слідчим усіх вірогідних на зібраних матеріалах припущеннях про форми зв'язків та причини окремих явищ події, що розслідується, як реально можливих пояснень, встановлених до теперішнього часу фактів, а також обставин, пов'язаних із даною подією, які можуть знадобитися для перевірки старих і пошуку нових фактів» [23, с. 31].

У криміналістиці проблему слідчих версій у провадженнях про нерозкриті злочини досліджували провідні вчені: Г. В. Арцишевський, О. В. Батюк, Р. С. Белкін, В. М. Биков, Р. І. Благута, В. Я. Горбачевський, Г. О. Зоріна, А. В. Іщенко, Ю. В. Кадонцев, І. М. Лузгін, М. І. Могачов, А. А. Топорков, М. А. Якубович, С. Ю. Якушин та ін.

У науці криміналістиці питання слідчих ситуацій щодо нерозкритих злочинів неодноразово досліджувалось у працях провідних вітчизняних та зарубіжних учених.

Розслідування зґвалтувань минулих років передбачає побудову нових версій на основі вже існуючих, а також нової отриманої інформації, що є доповненням та продовженням плану досудового розслідування, який складав слідчий раніше. Опрацьовуючи особливості планування досудового розслідування нерозкритих злочинів, В. М. Биков акцентував увагу на специфіці використання вихідної інформації, одержаної в результаті вивчення, аналізу та оцінки матеріалів досудового розслідування, яке проводилось раніше. Учений навів такі специфічні особливості планування досудового розслідування нерозкритих злочинів минулих років: 1) наявність матеріалів, планів первинного розслідування як вихідної інформації; 2) використання інформації, отриманої після зупинення досудового розслідування; 3) необхідність застосування методів колективного планування [28, с. 14].

Процедура розслідування зґвалтувань минулих років являє собою складну процесуальну діяльність, яка передбачає комплексне застосування спеціальних знань, умінь, досвіду суб'єктів, уповноважених процесуальним законом здійснювати досудове слідство, залучати фахівців, які володіють

науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, мають право на проведення експертизи, надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду, що сприятиме належному його проведенню в межах кримінального провадження. Існуючий стан розслідування кримінальних правопорушень визначеної категорії пояснюється, зокрема тим, що розкриття та розслідування злочинів минулих років пов'язане з труднощами, які породжуються певними причинами об'єктивного та суб'єктивного характеру:

1) *об'єктивні*, які пов'язані з особливостями вчинення зґвалтування, що ускладнюють процес його розкриття, а саме:

– учинення зґвалтування в такій обстановці, яка виключає можливе спостереження і сприйняття злочинної події іншими особами (безлюдне місце, час, нехарактерне для перебування людей у даному місці) і створює перешкоди для виявлення та вилучення слідів злочину (наявність несприятливих погодних умов);

– наявність в осіб, які вчиняють зґвалтування, злочинного досвіду і кваліфікації, що виражаються в застосуванні спеціальних заходів з підготовки, вчинення і приховування як самого злочину, так і слідів своєї участі в ньому (інсценізація, маскування, знищення та фальсифікація слідів, інших речових доказів);

– відсутність зв'язку між потерпілою та підозрюваною особами, що унеможлиблює обґрунтовану підозру у вчиненні злочину конкретних осіб, які є знайомими, родичами тощо;

– учинення злочину в місці, з яким підозрюваний не пов'язаний певними відносинами (місце проживання, місце роботи, місце проживання рідних та близьких та ін.), наприклад, учинення злочину «гастролерами»;

– несвоєчасна, через тривалий час заява чи повідомлення підрозділів поліції про вчинення чи виявлення злочину, коли вже зникли сліди злочину, а можливі очевидці залишилися невідомими (виявлення трупа, пізні заяви

про зґвалтування, спробу потерпілих самотійно встановити причетних до злочину тощо);

2) *суб'єктивні*, що полягають у допущених слідчим або взаємодіючими з ним посадовими особами помилках і прорахунках організаційного й тактичного характеру у процесі розслідування:

- помилки в організації процесу розслідування зґвалтувань минулих років, пов'язані з несвоєчасним створенням слідчої групи, відсутністю взаємодії слідчого та оперативного підрозділу поліції;

- недоліки в плануванні розслідування, що призвели до безсистемного, нецілеспрямованого розслідування, недостатнього залучення або неправильного розподілу сил і засобів;

- невисування всіх можливих версій або відсутність їх ретельної всебічної перевірки;

- недостатній рівень використання при розслідуванні спеціальних знань експертів і фахівців;

- неякісне проведення слідчих (розшукових) дій (неналежний огляд місця події, некваліфікований обшук, поверховий допит тощо);

- недостатнє використання при проведенні слідчих (розшукових) дій техніко-криміналістичних засобів, унаслідок чого не виявляються існуючі сліди цього злочину;

- невжиття ефективних тактичних прийомів та їх комплексів, спрямованих на отримання корисної інформації в складних слідчих ситуаціях;

- відсутність оперативно-розшукової ініціативи, невикористання усіх можливостей гласної і негласної діяльності оперативних підрозділів поліції, оперативно-розшукової інформації [61].

З цих та інших причин у практиці правоохоронних органів нерідко трапляються випадки, коли зґвалтування залишаються нерозкритими.

У разі визнання слідчим, який проводив досудове слідство, можливості розслідування кримінального правопорушення та встановлення винної особи

вичерпаними керівник слідчого підрозділу поліції за наявності підстав вмотивованою постановою відсторонює слідчого від проведення досудового розслідування та призначає іншого, про що повідомляє прокурора. Слідчий, який прийняв до свого виробництва кримінальне провадження, висуває нові версії, планує завдання оперативним підрозділам поліції, проведення за необхідності повторних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, призначає експертизи, перевіряє та аналізує зібрані докази, результати перевірки висунутих версій, ужитих розшукових заходів [5, с. 208]

На результати розкриття та розслідування зґвалтувань минулих років негативно впливає час, що минув з моменту його вчинення (зникають або знищуються матеріальні сліди й людські спогади тощо). Чим більше часу минає з моменту вчинення злочину, тим складніше отримати інформацію про обставини цієї події й осіб, які брали в ній участь. Люди можуть забути окремі факти або їх деталі, змінити місце проживання, померти; речові докази та сліди з плином часу втрачають деякі свої важливі ознаки або взагалі знищуються. Зростає ризик випадкової втрати слідів і речових доказів, які слідчий виявив та вилучив при огляді місця події [269, с. 94].

Водночас слідча практика показує, що внаслідок особливостей людської психології злочинець з плином часу втрачає обережність, у нього знижується почуття самоконтролю, притупляється пильність. Унаслідок цього з'являється зневага до необхідності приховування слідів зґвалтування. Відомі випадки, коли він обмовляється або навіть вихваляється «серед своїх» учиненими в минулому злочинами, що створює додаткові умови для розкриття зґвалтувань минулих років [269, с. 94].

Іноді розкриттю зґвалтувань минулих років сприяє зміна позиції потерпілих або свідків, які раніше на допитах з особистих мотивів давали неправдиві свідчення. Під впливом життєвої ситуації, що виникла, вони можуть добровільно повідомити інформацію про істинні події та винуватців злочину. Також може змінитися ставлення до вчиненого злочину самого

винного. Наприклад, до явки з повинною його спонукають переживання, викликані вчиненням злочином. Іноді злочинець, якого викрили у вчиненні злочину, дає показання про нерозкриті інші вчинені ним раніше злочинні діяння. [269, с. 94].

Г. В. Арцишевський виділяє три групи оперативно-розшукових версій, за якими й будується план роботи слідчого: 1) версії, які висувалися й перевірялися раніше, але з тих або інших причин не перевірені до кінця; 2) нові версії, відповідно до матеріалів проведеного розслідування, але раніше не висувалися, й не перевірялися; 3) нові версії, засновані на фактичних даних, отриманих після призупинення провадження [12].

Необхідність висунення усіх можливих у даній ситуації слідчих версій і включення їх до плану розслідування є важливою умовою, недотримання якої на практиці призводить до того, що злочин залишається нерозкритим [248, с. 151]. На думку Г. Гросса, зважаючи на те, що важко скласти план розслідування та ще складніше дотримуватися його точно, головна діяльність слідчого має бути спрямована на індивідуалізацію провадження. Виділивши одне провадження з його подібних, слідчий зможе відшукати в ньому усі характерні риси [65, с. 18].

Обов'язково процес планування досудового розслідування нерозкритих злочинів має відповідати алгоритму висунення, побудови та перевірки передбачених версій, який, на думку Г. О. Зоріна, передбачає: а) аналіз вихідних даних та формування припущень, що впливають із їх наслідків; б) побудову типових версій; в) формування конкретних версій щодо суб'єкта, об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін; г) встановлення кола проблем, що зумовлені окремими версіями; ґ) використання інформації типових версій, що засновані на закономірностях розслідування аналогічних злочинів; д) формування програми розслідування, що включає в себе перевірку результатів слідчих дій, проведених при відпрацюванні всіх висунутих версій; е) виконання слідчих дій, що проводяться при відпрацюванні робочих версій пошукового, аналітичного, комунікативного, інтеграційного

характеру; є) оцінку проведеної роботи та побудову нових версій [104, с. 214].

На основі аналізу матеріалів провадження, з метою отримання та використання додаткових даних для досудового розслідування злочину, залежно від ситуації, слідчому рекомендується здійснити такий алгоритм дій:

- збір і перевірку відомостей про осіб, які вчинили аналогічні злочини в попередній і супутній злочину періоди (для з'ясування їх можливої причетності до даного злочину);

- перевірку причетності до нерозкритого злочину обвинувачених щодо проваджень, які перебувають на стадії розслідування;

- вивчення даних, що надходять від громадян й організацій до відповідних установ та органів (до суду, прокуратури, поліції, ЗМІ тощо) про підозрілу поведінку певних осіб;

- повторне дослідження місця події (з метою отримання нових даних про подію злочину, для визначення того, чи всіх можливих свідків встановлено тощо);

- перевірку можливих змін у взаємовідносинах осіб, яких залучали до провадження, та свідків, якщо з'явилися підстави для дачі ними об'єктивних свідчень;

- перевірку місць легального зберігання та можливого збуту речей, що розшукуються (ломбарди, магазини, речові ринки тощо);

- попереднє дослідження виявлених об'єктів, які можуть стосуватися провадження (наприклад, слідів знарядь злочину при вчиненні аналогічних протиправних дій);

- виявлення нових свідків, додаткових обставин і фактів (наприклад, свідків, які пізніше дізналися про злочин чи особу, що його вчинила, або бачили у злочинця чи інших осіб знаряддя вчинення злочину чи предмети злочинного посягання; очевидців знищення або приховування слідів злочину, змови зі свідками тощо);

- повторне повідомлення відповідних правоохоронних органів про нерозкритий злочин для обліку та використання ними цієї обставини в розшуковій роботі;

- повторну перевірку всіх слідів, які є в провадженні, за відповідними видами обліків;

- залучення громадськості і засобів масової інформації для виявлення нових свідків та осіб, які могли бути причетні до нерозкритого злочину;

- налагодження регулярного обміну інформацією з оперативними працівниками з метою узгодження подальших розшукових заходів тощо [37, с. 18].

Планування розслідування за зупиненими провадженнями залежить і від типової слідчої ситуації, що склалася на даному етапі розслідування, та результатів аналітичної діяльності слідчого за зазначеною категорією злочинів [35, с. 17]. Так, Є. П. Іщенко й А. А. Топорков зазначають, що за даною категорією злочинів існують дві слідчі ситуації: 1) потерпіла (потерпілий) знає гвалтівника і у своїй заяві називає його; 2) потерпіла (потерпілий) повідомляє про факт зґвалтування, але не може вказати точних відомостей про особу винного [109, с. 97]. В. К. Лисиченко констатує, що типові слідчі ситуації виступають базою побудови окремих методик розслідування злочинів, оскільки типізація у цьому разі припускає наявність переліку відповідних типових слідчих версій, оптимальний перелік слідчих дій і порядок їх проведення [178, с. 196].

Отже, на нашу думку, слід визначити дві основні типові слідчі ситуації щодо зґвалтувань минулих років:

- 1) потерпіла особа знайома з гвалтівником;

- 2) зґвалтування вчинено особою, яка незнайома з потерпілою особою.

Щодо першої слідчої ситуації, то насамперед слід встановити, чи дійсно мав місце факт насильницьких статевих зносин (з особою, знайомою потерпілій або на яку вказано) або все ж таки версія про добровільний вступ потерпілої в статевий зв'язок з даною конкретною особою і про обмову нею

цієї особи. Дана версія визначається відповідно до отриманих даних з урахуванням показань підозрюваної та потерпілої осіб.

Також слід включати і версію про те, що недостатньо активний опір потерпілої особи сприйнято підозрюваною особою не як реальний, а як удаваний і гвалтівник розцінював дії зґвалтованої особи як згоду на вступ у статевий зв'язок.

Так, Є. П. Іщенко називає такі факти, що можуть свідчити про можливість обмови потерпілою особою:

- подача заяви через тривалий час після зґвалтування або під тиском родичів;

- незначна ймовірність зґвалтування за викладених обставин;

- внутрішні суперечності в показаннях потерпілої особи;

- ознаки психічних відхилень у потерпілої особи;

- переконливість доводів підозрюваного (підозрюваної), який заперечує такі дії;

- позитивна характеристика підозрюваного (підозрюваної), що підтверджує малу ймовірність здійснення зґвалтування [109, с. 292].

П. Т. Скороченко показує ймовірні мотиви, які можуть свідчити про обмову:

- вплив батьків і родичів, що характерно для випадків, коли уявна жертва порівняно молода, живе на утриманні батьків і перебуває під їх сильним впливом;

- загострення відносин заявниці із співмешканцем унаслідок таких причин, як відмова від вступу в шлюб, зрада, образа, ревності та ін.;

- страх потерпілої осуду з боку оточуючих осіб за позашлюбний зв'язок;

- прямий шантаж з метою змушення удаваного насильника до сплати грошей або здійснення інших дій на користь заявниці (заявника). З'ясувати ці обставини можна під час детального допиту заявниці (заявника), а також підозрюваного (підозрюваної) [285, с. 106].

Щодо другої слідчої ситуації, коли гвалтівник та потерпіла особа незнайомі, виникає найголовніша проблема в досудовому розслідуванні, а саме встановлення гвалтівника та розшук винного. У такому випадку постає необхідність у висуванні версій щодо суб'єкта згвалтування, які формуються, насамперед, на основі відомостей, наданих потерпілою особою.

Розпочинаючи процес планування розслідування нерозкритого згвалтування минулих років, необхідно виокремити типові слідчі версії. Вони відіграють самостійну роль, впливаючи як на саму процедуру побудови робочих версій, так і на визначення головного напрямку діяльності слідчого щодо виявлення, фіксації та використання необхідної для доказування інформації. При цьому реалізація типових версій залежить від того, які саме прийоми логіки будуть застосовуватись. При побудові типових версій за допомогою індуктивного методу вони посідають проміжну ланку між аналізом вихідної інформації та безпосередньою процедурою формування самих слідчих версій. При реалізації дедуктивного методу типові версії відіграють важливу роль, оскільки виступають основою для планування розслідування. На першому плані постає процес розпізнання події злочину та порівняння його з рекомендаціями, що відображені у відповідних літературних джерелах [324, с. 481].

Як зазначає Ю. В. Кадонцев, особливу увагу слід приділити висуненню версій про особу, яка вчинила згвалтування, у ситуації, коли посягання скоєно невідомим потерпілій особі. Саме в цих випадках необхідно використати виявлені кореляційні зв'язки елементів типової криміналістичної характеристики згвалтування, учиненого невідомим. Версію про наявність у злочинця судимості доцільно висунути в тому випадку, якщо стосовно потерпілої, крім згвалтування, учинено грабіж. Іншими даними, що вказують на вчинення згвалтування раніше судимою особою, є використання злочинцем жаргону, наявність татуювань тощо. За наявності зазначених відомостей доцільно висунути версію про те, що

гвалтівник раніше був судимий за крадіжку, грабіж або хуліганство, у зв'язку з чим витребувати такі провадження за нерозкритими злочинами [111, с. 23].

Для встановлення гвалтівника, невідомого потерпілій особі, необхідно здійснити перевірку кола осіб, засуджених за статеві злочини, їх алібі, встановити їх прикметні характеристики, вивчити призупинені в даному та прилеглих районах провадження про зґвалтування, зіставити обстановку і спосіб вчинення злочинів. Збіг деяких обставин низки зґвалтувань дозволяє висунути версію про вчинення їх однією і тією самою особою (або одними і тими самими особами). Вивчити призупинені раніше провадження важливо і для виявлення свідків, які могли бачити злочинця-гвалтівника.

У кримінальних провадженнях про групові зґвалтування додатковим критерієм для висунення версій і визначення способів їх перевірки є дані про кількість злочинців. Це полегшує виявлення свідків, які бачили таку групу або навіть знають її учасників. Крім того, від потерпілої особи зазвичай вдається дізнатися імена, якими гвалтівники називали один одного. Слідчий повинен заздалегідь враховувати необхідність координації своєї роботи щодо встановлення особи злочинця з оперативними підрозділами, використовувати громадськість як для встановлення злочинця-гвалтівника за його прикметами й ознаками, так і для виявлення свідків. Форми звернення до громадськості можуть бути різні, але, безумовно, виключають оголошення даних про потерпілу особу.

Отже, на основі аналізу матеріалів провадження про вчинене зґвалтування в минулому для побудови нових версій, а також для отримання додаткових доказів, слідчому, який веде розслідування, перед початком досудового розслідування потрібно здійснити низку таких дій:

- зібрати та перевірити відомості про осіб, які вчинили аналогічний злочин, до та після вчиненого зґвалтування, для визначення причетності їх до даного злочину;

- повторно дослідити місця зґвалтування, з метою встановлення можливих нових даних;

- додатково дослідити виявлені об'єкти, які пов'язані зі злочином, повторно перевірити всі сліди злочину;
- запитати та витребувати документи для перевірки вже зібраних даних;
- виявити можливих нових свідків, які пізніше дізналися про вчинене зґвалтування;
- залучити засоби масової інформації для встановлення нових свідків статевого злочину;
- обмінятися інформацією з оперативними підрозділами в період досудового розслідування вчиненого зґвалтування.

Г. В. Щербакова зауважила, що оцінка зібраних матеріалів сприяє висуненню обґрунтованих слідчих версій та визначенню шляхів подальшого ходу розслідування; визначенню оптимального поєднання та послідовності проведення слідчих, організаційних й оперативно-розшукових заходів; вибору найбільш доцільних тактичних комбінацій та операцій; виявленню додаткових сил та засобів, необхідних для своєчасного розкриття злочину; вибору напрямів взаємодії органів досудового розслідування з іншими службами; вибору науково-технічних засобів та методів, конкретних шляхів використання спеціальних знань при досудовому розслідуванні провадження; виявленню причин та умов, що сприяли вчиненню злочину [323, с. 135].

У результаті опрацювання кримінальних проваджень визначено такі типові слідчі версії, що виникають під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років:

- 1) учинено зґвалтування, потерпіла особа правильно вказала на обстановку та гвалтівника;
- 2) учинено зґвалтування, але за іншої обстановки та іншою особою, не так, як це вказала потерпіла особа;
- 3) були добровільні статеві зносини, але потерпіла особа обмовила свого статевого партнера;

4) були добровільні статеві зносини, що не можна кваліфікувати відповідно до ст. 152 КК України, як зґвалтування, про що потерпіла особа сумлінно помиляється;

5) не було статевих зносин, а обстановку інсценовано.

Щодо послідовності перевірки версій криміналісти висловлюють різні думки. Деякі вважають, що спочатку слідчий повинен перевірити найменш вірогідні версії, щоб, заперечивши їх, зосередитись на перевірці найбільш перспективних, правдоподібних версій. Інші, навпаки, рекомендують починати перевірку з найбільш вірогідних версій. Відповідно до одного з таких поглядів, слід замість систематичного, але недостатньо ефективного перебору всіх версій, визначити серед них найбільш перспективні й перевірити в перу чергу [114, с. 82]. Ми вважаємо, що перевірка висунутих слідчих версій повинна відбуватися рівною мірою і паралельно для того, щоб не втрачати час і сили при розслідуванні зґвалтування. На кожну версію потрібно виділити належний час і не зациклюватись на одній, навіть, якщо вона здається слідчому правильною, тому що при розслідуванні даного злочину це може призвести до істотних втрат доказової інформації.

Важливо наголосити на тому, що підстави для висунення версій щодо портрету злочинця-гвалтівника можуть також містити відомості про потерпілу особу. Наприклад, зґвалтування малолітніх зазвичай вчинюють особи, які хворіють статевим безсиллям, психічно хворі або розумово відсталі, алкоголіки та сексуальні маніяки, про психічні розлади гвалтівника можуть також свідчити і вияви садизму. Спосіб вчинення злочину дозволяє скласти уявлення про характер злочинця, фізичну силу, спритність, а використання спеціальних, зокрема і професійних, прийомів, будь-яких предметів, зброї свідчить про наявність у нього статевих збочень.

У контексті розгляду питання щодо перевірки версії про винність підозрюваної особи, яку назвала потерпіла особа, якщо перша наполягає на добровільному характері статевих зносин, О. В. Батюк, Р. І. Благута називають низку обставин, що викривають явно неправдиве повідомлення

про вчинення зґвалтування, а саме: 1) як стало відомо про злочин: ким і з чийої ініціативи, коли, чи добровільно подано заяву, за яких обставин стало відомо про сам факт злочину (іноді з'ясування цих обставин дає змогу дійти висновку про добровільні статеві зносини); 2) чи дозволяли об'єктивні умови вчинити злочин (обстановка вчинення злочину, погодні умови та інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви); 3) чи є на тілі потерпілої особи та її одязі сліди насильства: синці, садна та інші ушкодження; 4) у яких стосунках перебував заявник із підозрюваним до події злочину (чи іншої події) (особисті, службові, сімейні, майнові та інші стосунки, які могли стати підставою для явно неправдивого повідомлення про вчинення злочину) [16, с. 67].

Якщо передбачається, що особа дала неправдиві показання, важливо з'ясувати мотиви неправди і вжити заходів до їх подолання. Істотну допомогу в перевірці правдивості показань може дати опитування (раніше допитаної особи) з використанням поліграфа [142, с. 223].

Отже, при перевірці такої версії необхідно вирішити два головні питання: 1) чи було вчинено насилля підозрюваною особою та чи чинила опір потерпіла особа; 2) які були між ними взаємовідносини, тобто чи могла потерпіла особа дати згоду на статеві зносини. Важливе значення при вирішенні першого питання мають сліди насилля й опору на тілі та одязі потерпілої й підозрюваної осіб. Важливі також показання свідків, які чули крики потерпілої або бачили, як підозрювана особа повела потерпілу до місця події. При розбіжності показань потерпілої особи і свідків про те, що вона кликала на допомогу, в певних умовах доцільно провести слідчий експеримент для відтворення відповідної ситуації. Залучення слідчим громадськості, а також результати оперативно-розшукової роботи при перевірці мають допоміжний характер: вони передують слідчій (розшуковій) дії щодо збирання доказів, створюють умови для ефективності її проведення, супроводжують чи закінчують слідчу дію [12, с. 48].

При відпрацюванні кожної з версій при розслідуванні зґвалтувань минулих років першопочатковим завданням для слідчого є одержання інформації про особу злочинця-гвалтівника та її місцезнаходження. Як слушно заявив М. О. Яковенко, збирання усіх можливих даних, що характеризують особу злочинця (індивідуальні, психологічні, фізіологічні та зовнішні ознаки), є підставою для висунення конкретних версій щодо суб'єкта, який вчинив відповідний злочин. Цю інформацію найоптимальніше отримати шляхом проведення повторних вербальних слідчих дій. Водночас особливу увагу варто приділити питанню механізму вчинення злочину, адже це може навести на обґрунтовані припущення про соціальне становище злочинця, його професійні якості, індивідуальні риси поведінки (наприклад застосування прийомів рукопашного бою, уміння керувати транспортним засобом, використання предметів, що потребують від злочинця певних умінь та навичок тощо). Саме ці критерії є підставою для формування конкретних версій на базі типових [328, с. 85].

Важливе значення для повного виведення логічних висновків із висунутих версій має призначення експертиз з урахуванням слідчим сучасних експертних можливостей, таких як судово-одорологічна, судово-вокалографічна експертизи, експертиза мікрочастин; судово-медична молекулярно-генетична експертиза (ДНК); знання новітніх можливостей судово-медичної експертизи та ін. [85, с. 58].

Таким чином, винність злочинця-гвалтівника не викликає сумніву, якщо потерпіла особа та гвалтівник не були знайомі до вчиненого злочину, а також, якщо на тілі або одязі потерпілої особи залишилися тілесні ушкодження, які характерні для зґвалтування, а на тілі злочинця-гвалтівника – сліди спротиву (питання ж, чи характерні ці сліди для зґвалтування, визначає судово-медична експертиза). Коли ж статевий акт відбувся між особами, які були добре знайомими, то передусім слід з'ясувати, чи чинила опір потерпіла особа і чи цей опір правильно зрозумів гвалтівник. Також важливо встановити, в якому стані бачили потерпілу особу невдовзі після

згвалтування, коли і кому вона вперше повідомила про наругу над нею. Обов'язково слід з'ясувати подробиці взаємин між потерпілою і підозрюваною особою, а саме: як давно і наскільки близько вони знайомі; чи виявлялася в кого-небудь з них схильність до статевих зносин. Крім доказів боротьби, важливі й такі факти, як плями сперми, крові, слини на тілі й білизні потерпілої та підозрюваної осіб; пошкодження одягу. Виправдовуючись тим, що статеві зносини були добровільними, підозрювана особа зазвичай посилається на наявність між ними частих інтимних стосунків. Таке посилення перевіряють шляхом виїмки й аналізу телефонних дзвінків, листування, фотографій тощо, а також допитів осіб, які добре знають обох упродовж тривалого часу.

2.2. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування згвалтувань минулих років

З набранням чинності у 2012 році КПК України розпочалися дискусії серед учених-криміналістів щодо прийнятих новел, та особливу увагу приділено інституту слідчих (розшукових) дій.

Так, різним аспектам злочинів минулих років досудового розслідування приділяли увагу вчені В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. І. Галаган, В. Я. Горбачевський, В. І. Захаров, І. О. Ієрусалимов, В. О. Коновалова, В. П. Лавров, В. Д. Ломовський, І. М. Лузгін, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, В. Ю. Шепітько та.

У чинному КПК України вперше наведено визначення слідчих (розшукових) дій як процесуальних дій, які спрямовані на отримання (збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на

можливість досягнення її мети (ст. 223 КПК України). Стосовно визначення слідчих (розшукових) дій під час розслідування зґвалтувань минулих років зазначимо, що досудове розслідування по даному кримінальному провадженню вже здійснювалося, але було зупинено після повідомлення особі про підозру та проведення всіх можливих слідчих (розшукових) дій. Підстави зупинення досудового розслідування передбачені КПК України, а саме:

- підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;
- оголошено в розшук підозрюваного;
- слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування;
- наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва (ст. 280 КПК України).

Винесення слідчим постанови про відновлення досудового розслідування – це завершальний етап прийняття процесуального рішення, який характеризує початок нового періоду в діяльності органів досудового розслідування [187, с. 120].

Чинний КПК України чітко сформулював норми, які визначають підстави для відновлення досудового розслідування:

- якщо підстави для зупинення досудового розслідування перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва);
- у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій;
- у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування. В останньому випадку після проведення необхідних слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій досудове

розслідування знову зупиняється. Така ситуація може повторюватися декілька разів (ст. 282 КПК України).

Водночас слідчий, який розслідує кримінальне провадження цього разу, насамперед, повинен вжити певних заходів перед тим як розпочати проведення слідчих дій. Так, Б. Н. Коврижних навів типовий перелік цих заходів і зазначив, що під заходами, які вживаються після відновлення досудового розслідування кримінального провадження, є різні запити та перевірки слідчого; наведення довідок; витребування матеріалів, документів, що містять необхідні дані; доручення та вказівки відповідним органам про проведення розшукових дій [116, с. 10].

Так, після винесення постанови про відновлення досудового розслідування слідчий визначає послідовність і тактику проведення слідчих (розшукових) дій. Правильний вибір та черговість слідчої (розшукової) дії відіграє важливу роль в успішному завершенні досудового розслідування. Проведення слідчої (розшукової) дії, яка в даній слідчій ситуації є недоцільною, завдає потрійної шкоди: виконується зайва робота, втрачається чи ускладнюється можливість одержати та закріпити необхідні дані, обмежуються права громадян [318, с. 45].

У криміналістичній літературі висловлювались різні думки з цього питання. Так, А. К. Сербулов і В. І. Розенко наголошували на важливій ролі в розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років тактичного і грамотного проведення допитів [258, с. 59].

На думку Г. Н. Мудьюгіна, необхідність у проведенні слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні про нерозкритий злочин у пред'явлення виникає після розшуку підозрюваного, і тоді найбільш типовими з них є допит підозрюваного, пред'явлення його для впізнання, допит свідків для перевірки показань підозрюваного [210, с. 733].

При визначенні послідовності слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років першочерговість слідчих (розшукових) дій має бути спрямована на виявлення доказів, які

через зволікання можуть бути втраченими; на розшук та ізоляцію відомого злочинця, якого оголошено в розшук; на отримання тих доказів, що мають значення для перевірки всіх чи декількох версій по даному провадженню; на отримання доказів, що зазвичай вимагають значної втрати часу (експертизи); на отримання доказів без ризику розголошення наявних відомостей, знання яких можуть використати особи, зацікавлені у протидії слідчому; на отримання нових доказів, на основі даних, отриманих попередніми слідчими діями [167].

Однією з найперших слідчих (розшукових) дій, за допомогою якої виявляються сліди зґвалтування, речові докази, а також інша корисна інформація, є огляд. Відповідно до чинного законодавства, огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення (ст. 237 КПК України).

Огляд при розслідуванні зґвалтувань минулих років проводиться, як правило, для збирання або перевірки раніше отриманих доказів. Наша думка частково збігається з поглядами таких вчених, як, В. Я. Горбачевський, В. І. Захаров та І. О. Ієрусалимов, які зазначили, що огляд у відновлених провадженнях про нерозкриті злочини минулих років може виступати, по-перше, як засіб перевірки показань потерпілих, свідків, підозрюваних; по-друге, як спосіб отримання нових доказів по даному провадженню. Також за допомогою огляду можна перевіряти як версії, що були розроблені раніше, так і ті, що сформовані після відновлення провадження [61, с. 51]. Повторний огляд місця події є дуже важливим етапом відновленого досудового розслідування. Адже він допомагає виявити недогляди та виправити їх шляхом огляду хоча б ключових об'єктів місця події. З урахуванням проведеного попереднього огляду можна виявити раніше непомічені важливі деталі або по-новому оглянути ділянку місця події.

При огляді на відкритій місцевості необхідно враховувати ґрунтове покриття (глина, чорнозем, пісок), наявність на ньому таких речовин, як цегляний пил, вапняк, рослинність, частки лакофарбового покриття, тирси, а

також усе те, що могло б залишитись у злочинця на одязі та взутті. Це дозволяє вивчити обстановку, встановити місце вчиненого зґвалтування та здійснити порівняння даних, отриманих із показань потерпілого або свідків. Така інформація може як спростувати версію про вчинення насильства, так і протиставити певні деталі події злочину. Усі ці обставини має бути зафіксовано в протоколі огляду місця події та ретельно перевірено в подальшому при проведенні розслідування [145, с. 607].

Перш ніж проводити огляд місця події по відновленому провадженню слідчий, насамперед, повинен дослідити протокол, який було складено за результатами первинного огляду місця події, що може містити важливу інформацію про: а) залишені злочинцем на місці події предмети його одягу, взуття, волосся, кров, інші біологічні об'єкти, сліди рук, взуття тощо; б) сліди та предмети, що могли залишитися на одязі, взутті, виявлення яких необхідне для ідентифікації розшукуваної особи; в) осіб, які б могли бачити нападників чи потерпілого на місці події злочину. Проаналізувавши ці дані перед проведенням повторного огляду, слідчий зобов'язаний поставити перед собою такі завдання: по-перше, збільшити радіус огляду місця події, а також встановити приналежність виявлених слідів злочину й інших речових доказів експертним шляхом або за допомогою пред'явлення предметів для впізнання; по-друге, визначити об'єкти, які необхідно знайти; по-третє, з'ясувати маршрути руху мешканців, трудових колективів, продавців магазинів, працівників патрульної служби [121, с. 19].

Повторний огляд проводиться в тих випадках, коли при розслідуванні зґвалтування на його початковому етапі об'єкт було оглянуто неякісно, недбало, некваліфіковано, а також, якщо виявлено нову інформацію. Дана слідча дія дає змогу уточнити обставини злочину та отримати додаткові дані, що належать до предмета доказування; безпосередньо дослідити матеріальні об'єкти на місці події; здійснити перевірку версій; усунути недоліки; отримати зразки для порівняльного дослідження; реконструювати речову

обстановку на місці злочину; перевірити результати раніше проведеного огляду [249, с. 37].

Отже, повторний огляд доцільно проводити, коли з'явилася потреба більш детального обстеження ділянок і предметів місця події, наприклад:

- якщо в результаті судово-медичного обстеження потерпілої особи точно встановлено речовину, якою приведено її в безпорадний стан, необхідно буде додатково оглянути місце події з метою виявлення такої речовини або упакування, що залишилася від неї;

- у разі неякісного проведення первинного огляду із значними недоглядами як процесуального плану, так і фактичного;

- якщо первинний огляд здійснено в умовах непогоди (дощ, снігопад) або в темний час доби.

Повторний огляд поновленого досудового розслідування проводиться з розширенням меж щодо первинного огляду. Для кращого аналізу слідчому слід мати матеріали первинного огляду, в яких чітко зазначено місце вчинення злочину та викладено інформацію, добуту в процесі первинного огляду. Важливим буде проведення повторного огляду за участю осіб, які брали участь у первинному огляді.

Найбільш поширеним способом отримання доказів є допит, що являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть участь у ньому, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини в конкретному провадженні [143, с. 187].

Як правило, допит проводиться відповідно до тактичних прийомів криміналістики, але, якщо брати до уваги, що зґвалтування вчинено в минулому, то проведення цієї слідчої дії має свої особливості, адже з моменту вчинення злочину минає певний проміжок часу. Чим більше часу минуло з моменту вчиненого зґвалтування, тим важче допитуваній особі відтворити подію злочину в пам'яті. Інтенсивність забуття сприйнятого

залежить від цілої низки об'єктивних і суб'єктивних факторів і часу, що вплив з моменту події. Без урахування цих чинників неможливо правильно вирішити питання про обсяг та достовірність інформації, отриманої з показань допитуваної особи [61, с. 40].

Найчастіше повторний допит потерпілих, свідків, підозрюваних проводиться в таких випадках: а) при встановленні факту, що перший допит було проведено неякісно; б) якщо допитана раніше особа після зупинення кримінального провадження або при його відновленні сама заявляє про бажання істотно доповнити або змінити свої показання; в) у разі встановлення оперативно-розшуковим або іншим шляхом фактів помилкових або неповних свідчень; г) якщо в показаннях раніше допитаних осіб не усунуті істотні суперечності щодо інших доказів по даному провадженню; ґ) коли в процесі роботи в зупиненому або відновленому кримінальному провадженні одержано нову чи додаткову інформацію, за якою необхідно отримати показання раніше допитаних осіб [61, с. 41].

За наявності свідків з'ясовуються всі відомі їм обставини статевої наруги. Наприклад, А. В. Дулов і П. Д. Нестеренко для надання допомоги свідку в пригадуванні забутих фактів рекомендують застосовувати такі основні тактичні прийоми, як ставлення запитань, що активізують виникнення у свідка асоціацій, пред'явлення їм різних об'єктів, що сприяють пробудженню асоціацій і пожвавленню пам'яті, вихід зі свідком на місце, де відбулася подія [79, с. 76].

При допиті потерпілої особи слід заздалегідь підготуватися до його проведення у вільній формі. У такому разі зґвалтована особа перестає соромитися і розповідає більше деталей, які є дуже важливими під час розслідування зґвалтувань минулих років. Допит обов'язково фіксується за допомогою звуко- і відеозапису, щоб у подальшому мати можливість порівняти з результатами попереднього допиту, також це дає змогу перевірити правильність тактики проведення допиту слідчим. При

проведенні допиту потерпілої особи необхідно звернути увагу на обставини, характерні для її свідчень:

- перебільшене уявлення про деякі моменти пережитого (наприклад, неточні, найчастіше перебільшені, показання про кількість злочинців і про предмети, які вони використовували);
- узагальненість, особливо в початкових поясненнях і показаннях про дії винних осіб («усі тримали», «усі брали участь у вчиненні злочину»);
- прогалини, пропуски при описі деяких важливих елементів;
- помилки щодо послідовності розвитку події – плутанина, перестановка при відтворенні його окремих деталей і дій конкретних учасників злочину;
- умови обставин, за якими проводиться допит, та їх сприйняття потерпілою особою [313].

Як зауважує З. І. Митрохіна, викрити неправду можна активним веденням допиту, тобто ставленням значної кількості запитань, що призводить до дезорганізації психічних процесів, тому що особі важко утримувати в пам'яті відповіді на попередні запитання [203, с. 41].

При допиті родичів та знайомих потерпілої особи слід з'ясувати, чи не чинили впливу на потерпілу особу родичі та знайомі підозрюваної особи з метою зміни свідчень за винагороду чи з інших корисливих цілей [109, с. 292].

На думку М. О. Яковенка, у провадженнях про нерозкриті злочини минулих років результати проведення допиту потерпілої особи або свідків можуть бути використані для: а) створення загального уявлення про картину злочину; б) перевірки слідчих версій та формування нових; в) встановлення суперечностей у показаннях між учасниками кримінального процесу, отриманих протягом тривалого часу; г) звуження кола осіб, які підозрюються у вчиненні злочину; ґ) виокремлення вихідних даних для подальшого їх використання в інформаційно-пошукових системах [328, с. 130].

Допит підозрюваного є складним процесом, адже щодо нього вже існують докази причетності до вчинення злочину, водночас з плином часу це заспокоює особу злочинця та робить його психологічно стійким. Унаслідок цього в нього виникає відчуття, що відсутні докази його вини, та отримати від нього правдиві свідчення стає значно складніше [98, с. 70]. Вдале проведення повторного допиту залежить від підготовчого процесу, слід проаналізувати всі матеріали по даному провадженню, вивчити матеріали попереднього допиту. Необхідно обов'язково фіксувати допит за допомогою звуко- і відеозапису, що в подальшому допоможе перевірити свідчення підозрюваного в попередньому допиті.

А. Р. Лонщикова зауважила, що підготовка до проведення допиту є складним і багатокомпонентним завданням, тому доцільно використовувати спеціальні методи виявлення, нейтралізації та подолання протидії з урахуванням психології підозрюваного. Крім того, вчена пропонує використовувати дані, отримані під час проведення психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа при підготовці до допиту підозрюваного як способу отримання й перевірки доказової інформації, а також як одного з методів психофізіологічної діагностики. Це дасть змогу не лише значно скоротити часові та фізичні витрати на розкриття злочинів, а й значною мірою захистити громадян від необґрунтованих підозр [179, с. 11].

При допиті як потерпілої, так і підозрюваної особи слід з'ясувати такі обставини:

- де, коли і за яких обставин вчинено зґвалтування;
- яка була поведінка потерпілої та підозрюваної особи до і після вчинення зґвалтування;
- чи чинилося фізичне або психічне насильство, як воно виявлялося, а якщо потерпіла особа стверджує, що вона була в безпорадному стані, то встановити причини його вираження;
- чи чинила опір потерпіла особа, у якій формі;

– чи було зрозуміло підозрюваній особі, що потерпіла особа чинить опір.

Стосовно потерпілої особи необхідно з'ясувати, як вона опинилася на місці злочину, як була одягнена, в якому стані перебувала, чи добровільно подала заяву про вчинення наруги і хто вперше побачив її після вчинення зґвалтування.

Як зазначає С. Г. Любичева, повторний допит не варто починати з питання про те, чи підтверджує допитуваний надані ним раніше показання, оскільки ставлення такого запитання особі, яка надавала неправдиві показання, утрудняє перехід до достовірних показань, а вміння слідчого вислухати вільну розповідь сприяє одержанню повної й достовірної інформації [189, с. 31]. З метою встановлення істини доцільно пред'являти речові докази й інші об'єкти, оцінюючи при цьому реакцію на них допитуваного, що дає змогу переконатися в правильності наявної версії та корегувати подальший перебіг допиту [250, с. 189].

Особливу увагу при допиті слід приділити вибору тактичних прийомів проведення. Система тактичних прийомів допиту диференціюється залежно від того, кого саме слід допитувати: потерпілого, свідка чи підозрюваного (обвинуваченого). Стосовно перших двох категорій осіб доцільно використовувати методи, спрямовані на нейтралізацію сумлінних помилок та актуалізацію в пам'яті особи забутої інформації, серед яких є зіставлення показань з даними, одержаними при огляді місця події; постановка уточнювальних запитань; допит на місці події; блок тактичних прийомів, спрямованих на усунення «фантастичних нашарувань» та уникнення логічних і лінгвістичних помилок допитуваного [119, с. 331].

Одним із загальних прийомів допиту, дозволених для всіх учасників кримінального провадження, а якщо це стосується статевих злочинів, передусім зґвалтування минулих років, є подолання бар'єрів спілкування (естетичних, інтелектуальних, мотиваційних, моральних, емоційних). Такі дії перш за все пов'язані із застосуванням різноманітних тактико-психологічних

прийомів, серед яких виділяють такі: 1) обрання найбільш дієвих форм спілкування; урахування швидкості інтелектуальних процесів допитуваного при обранні темпу допиту; використання в більшості випадків рівномірного середнього темпу розмови, а також прискорення чи уповільнення темпу розмови з метою психологічного впливу на допитуваного; 2) вивчення демографічних, соматичних, психологічних, соціальних та інших даних про особистість допитуваного; врахування особливостей його психічного стану в передкримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях; контролювання рівня мотивації допитуваного; 3) допущення повного викладення допитуваним своєї версії з подальшим її спростуванням шляхом пред'явлення доказів; 4) критичний аналіз показань допитуваного, наданих під дією негативних емоцій; 5) ретельний контроль слідчого за виразом очей та обличчя, статуєю [198, с. 408].

Під час проведення допиту слід використовувати й інші тактичні прийоми, такі як застосування фактора раптовості; створення враження в допитуваного про повну поінформованість слідчого про всі обставини злочину; відвернення уваги або непрямий допит, під час якого встановлюються важливі обставини злочину; використання особистих конфліктів між різними співучасниками; поступове пред'явлення доказів про причетність до злочину. Якщо ж допитуваний підозрюється у вчиненні декількох нерозкритих злочинів, недоречно відразу пред'являти докази за всіма епізодами. Тактично обумовленим є послідовне пред'явлення матеріалів, що підтверджують вину підозрюваного, починаючи зі злочину, який найбільшою мірою підтверджується зібраними доказами, а потім переходити до інших епізодів [183, с. 54]. Так, з метою викриття неправдивих показань В. К. Весельський вважає, що початок ведення допиту доцільно розпочинати з обставин, найбільш відомих слідчому та підкріплених доказами [42, с. 82].

Чинний КПК України виключив таку слідчу дію, як очна ставка, але передбачив одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб для

з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК України). Обов'язкова умова проведення даного допиту є попередня дача показань учасниками кримінального провадження щодо однієї і тієї самої ситуації, якщо ці показання містять суперечності.

Так, на думку В. М. Бикова та В. Д. Ломовського, поширеність випадків проведення цієї слідчої дії у відновлених кримінальних провадженнях не випадкова. Саме на цьому етапі, коли основні докази вже зібрані до зупинення провадження, виникає необхідність проведення всебічної перевірки та оцінки зібраних даних, що допоможе усунути суперечності в показаннях допитуваних осіб [27, с. 74]. В. С. Максимов констатує, що основним завданням даної слідчої дії є перш за все з'ясування причин суперечностей, що виникли, і можливості їх усунення для встановлення істини шляхом перевірки наявної інформації та отримання нових доказів [192, с. 127]. В. М. Тertiшник, В. Г. Гончаренко та В. Т. Малярєнко схиляються до того, що головною метою такої слідчої дії насамперед є перевірка правдивості раніше даних показань й отримання достовірних даних по конкретному провадженню [297, с. 607]. Але найбільш вдале судження, на нашу думку, В. О. Коновалової та В. Ю. Шепітька, які формулюють завдання слідчого: 1) перевірка зібраних доказів; 2) виявлення неправдивої інформації в показаннях допитуваних осіб; 3) викриття самообмови; 4) встановлення факту свідомого наклепу з боку потерпілого або свідків; 5) усунення сумлінних помилок у показаннях свідків та потерпілих; 6) з'ясування причин виникнення суттєвих суперечностей [130, с. 223].

При проведенні даного виду допиту важливо пам'ятати про особисту безпеку та безпеку учасників кримінального провадження, передусім, якщо це стосується з'ясування минулих років, так В. М. Тertiшник констатував, що слідчий має бути максимально мобілізованим, ужити всіх необхідних заходів для гарантування як особистої безпеки, так і безпеки всіх учасників слідчої дії, пильно стежити за тим, щоб перебіг допиту не вийшов з-під

контролю. Якщо це трапилось, то може завадити встановленню істини або її учасникам, тому слід негайно припинити або перервати її [297, с. 608].

Беззаперечно, забороняється проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин суперечностей в їхніх показаннях за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом із підозрюваним у кримінальних провадженнях щодо згвалтувань минулих років.

Також, чинним КПК України передбачено такий вид допиту, як допит у режимі відеоконференції. Отже, допит осіб у режимі відеоконференції може бути проведено під час досудового розслідування у випадках:

- неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- необхідності забезпечення безпеки осіб;
- проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми (ст. 232 КПК України).

Отже, слідча (розшукова) дія – допит є однією з найважливіших і найперспективніших при розслідуванні згвалтувань минулих років, але для позитивного результату слідчий має дуже ретельно підготуватися. Адже для розслідування даної категорії злочинів потрібний індивідуально-психологічний підхід до кожного учасника кримінального провадження. Вагомою є взаємодія слідчого з іншими суб'єктами в галузях спеціальних знань, наприклад, психології, медицини та ін.

Також, якщо під час вивчення матеріалів кримінального провадження буде встановлено, що раніше не було досконало проведено обшук, то подальше розслідування полягає в проведенні повторного обшуку. Під час

повторного обшуку, який проведено навіть через багато років після вчинення згвалтування можуть бути виявлені важливі речові докази.

7 грудня 2017 року набрав чинності Закон України № 2213-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування», який передбачає обов'язкову відеофіксацію проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук. При цьому відеозапис, забезпечений слідчим, прокурором, є невід'ємним додатком до протоколу обшуку.

Унаслідок вивчення матеріалів зупиненого провадження або проведеної роботи по ньому може змінюватись оцінка доказового значення раніше зібраних даних. У зв'язку з цим, виникає необхідність у повторній перевірці версій, які раніше висувалися та не знайшли підтвердження, або були проігноровані. У цих випадках не можна обмежуватися окремими, одиничними джерелами доказів, які спростовують дану версію, оскільки виявлені суперечності між версією та зібраними доказами не завжди свідчать про те, що вона спростована обґрунтовано. Не виключена можливість недоброякісності доказів або отримання їх з неналежних джерел. У таких випадках підлягають перевірці докази, які саме спростовують версію.

Крім того, не можна обмежуватися тільки перевіркою доказів, які були знайдені попередньо проведеним обшуком. Необхідним є активний пошук нових доказів, які могли б додатково свідчити про причетність особи підозрюваного до вчинення злочину або, навпаки, встановлення факту обмови.

Підготовка до обшуку передбачає з'ясування слідчим того, які знаряддя застосовував підозрюваний, коли погрожував потерпілій особі та здійснював насильницькі дії, встановлення переліку речей потерпілої або її близьких, що він забрав з місця злочину. Такому обшуку передуює встановлення прикмет одягу, в якому були підозрюваний та потерпіла в момент вчинення злочину. Одяг може бути захоплено серед іншого одягу так,

що для його виявлення доводиться переміщати багато предметів одягу та оглядати їх з різних боків. Під час обшуку також слід шукати натільну білизну, викрадені в потерпілої особи предмети, речі тощо. Коли підозрювана особа відома потерпілій особі, то, крім зазначених об'єктів, слід шукати листи й документи, переписку, спілкування в соціальних мережах та мобільному зв'язку, що свідчать про їхні взаємостосунки. Необхідно звернути увагу на предмети, що характеризують психологічний портрет підозрюваного: щоденники, фотографії, відеострічки, порнографічну літературу, предмети жіночого одягу та ін.

Важливою слідчою дією при розслідуванні зґвалтувань минулих років є пред'явлення особи, речей, а інколи й трупа для впізнання. Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи. Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується за відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються (ч. 1, 2 ст. 228 КПК України).

На думку В. І. Галагана та І. В. Басистої, для пред'явлення особи для впізнання точність відтворення має беззаперечно важливе значення. Цей чинник підпорядкований сильному індивідуальному впливу, оскільки матеріал, що запам'ятовується, практично ніколи не лишається незмінним – мислення, уява, емоції вносять певні корективи, уточнення,

переструктурування, унаслідок чого виникає безліч нових тимчасових нервових зв'язків. Саме ця обставина може призвести до неадекватності змін у показаннях, а як результат – помилки при пред'явленні для впізнання. Тривалість зберігання сприйнятого образу в пам'яті – це максимальний строк, до закінчення якого може бути адекватно відтворено інформацію. Значною мірою все залежить від того, з якої пам'яті (довгої чи короткочасної) актуалізується інформація. Тому надзвичайно важливого значення набувають результати попереднього допиту особи, яка впізнає. Якщо вона назвала лише загальні ознаки об'єкта, який спостерігала раніше, чи висловила сумніви в отриманні позитивного результату, то від проведення пред'явлення для впізнання варто відмовитися взагалі. У цьому випадку процес збирання й перевірки доказів має здійснюватися шляхом проведення інших слідчих дій [55, с. 236].

Якщо допитувана особа не пам'ятає точно зовнішність злочинця-гвалтівника, то слідчий має допомогти їй згадати деталі. Досить цікавою, у цьому контексті, є думка Є. Д. Лук'янчикова, який зазначив, що спочатку можна поставити запитання про обставини, які передували події або відбувалися одразу за нею, провести допит на місці злочину. Якщо і це не дасть позитивного результату, допит можна повторити через декілька днів. Такий тактичний прийом дає позитивний результат у тих випадках, коли сталася короткочасна втрата пам'яті, обумовлена або індивідуальними властивостями людини, або обставинами, що склалися (нервові перенапруження тощо). Згодом, після відпочинку, нервові клітини поновлюють нормальну роботу і тимчасово забуте може бути відтворено. При повторному допиті можна отримати не лише додаткові відомості про прикмети злочинця, а й інше описання тих прикмет, про які йшлося під час першого допиту [185, с. 152].

До впізнання речей законодавець застосовував дещо інші підходи. Відповідно до положень ст. 229 КПК України «Перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка

впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі й обставини, за яких вона бачила цю річ, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі» [156].

Трупи для впізнання пред'являються близьким родичам або іншим особам, які добре знали не лише загальні риси зовнішності померлої особи, але й якісь особливі індивідуальні прикмети. Дана слідча (розшукова) дія має істотні психологічні особливості, і тому обов'язок слідчого – психологічно підготувати особу, яка впізнає, до проведення цієї дії, за необхідності можна запросити психолога, співробітника моргу чи лікарні.

Отже, можна визначити загальні процесуальні вимоги до проведення пред'явлення для впізнання особи, речей і трупа, які полягають у такому.

1) впізнанню повинна обов'язково передувати окрема слідча (розшукова) дія – допит особи, яка впізнає, під час якого обов'язково з'ясовують питання: щодо зовнішнього вигляду підозрюваної особи або трупа і прикмет та особливих ознак об'єкта впізнання; про обставини, за яких об'єкт впізнання сприймався раніше; якщо об'єкт може бути впізнано за сукупністю ознак, то в протоколі допиту зазначається за сукупністю яких саме ознак може відбутися впізнання;

2) проведення попереднього допиту особи, яка впізнає, і складання протоколу допиту здійснює слідчий, прокурор як процесуально уповноважена особа;

3) пред'явлення речей для впізнання можливо і за їх фотознімками чи матеріалами відеозапису, якщо таке впізнання здійснюється з додержанням вимог ст. 229 КПК України;

4) до пред'явлення для впізнання трупа за необхідності слідчий може запросити фахівців у галузі медицини та психології.

Отже, виконання слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування з'валтування минулих років залежить від конкретних

обставин. І тому слідчому слід ретельно готуватися до проведення даних слідчих (розшукових) дій у кожному конкретному випадку окремо з проведення регулярної взаємодії з різними структурними підрозділами поліції і суб'єктами в галузях спеціальних знань, а також з упровадженням у свою роботу новітніх технологій і тактичних прийомів.

З метою оптимізації роботи правоохоронних органів і суду, економії державних коштів, слід внести зміни до ч. 3 ст. 246 і ч. 1 ст. 247 КПК України щодо порядку надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме:

- надати можливість внесення одним клопотанням пропозицій на проведення декількох видів негласних слідчих (розшукових) дій, коли є нагальна потреба одночасного їх застосовування відносно однієї особи, що обґрунтовуються одними й тими самими матеріалами кримінального провадження;

- у випадках зайнятості слідчого проведенням невідкладних слідчих дій після затримання особи, необхідності термінового отримання дозволу суду на проведення негласних слідчих (розшукових) дій надати повноваження працівникам оперативного підрозділу поліції за дорученням слідчого самостійно звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Особливу увагу слід звернути на проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітніх як підозрюваних, так і потерпілих.

Засади кримінального процесуального законодавства до проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітнього підозрюваного чи потерпілого слід поділити на основні, які полягають у проведенні всіх слідчих (розшукових) дій, роз'ясненні їх прав та обов'язків, і додаткових, які полягають в обов'язковому залученні додаткових учасників під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Слід звернути увагу на забезпечення участі захисника, законного представника, педагога, психолога, лікаря, за необхідності понятих та, на

розсуд слідчого, представників адміністрації місця навчання й органу опіки та піклування.

Особливим моментом є те, що під час затримання неповнолітнього підозрюваного слідчий зобов'язаний негайно повідомити батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування, прокурора про вчинений злочин.

Досить цікаво класифікував тактичні прийоми слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного С. В. Харченко. Учений поділяє їх на п'ять груп залежно від спрямованості керування: власними почуттями і поведінкою; поведінкою інших учасників слідчої (розшукової) дії; поведінкою неповнолітнього підозрюваного; слідчою ситуацією; діяльністю з пошуку та взаємодії з іншими об'єктами тактичного впливу. Підкреслено, що найважливішим завданням за умов будь-якої слідчої ситуації є встановлення психологічного контакту. Він зазначив про доцільність використання «зелених кімнат» при підрозділах Національної поліції України під час проведення всіх (залежно від обставин слідчої ситуації) слідчих (розшукових) дій стосовно неповнолітніх [310, с. 10].

Певні особливості має така слідча (розшукова) дія, як освідчування, яку доцільно проводити не лише за участі слідчого тієї ж статі, а й спеціаліста в галузі медицини. Доцільність залучення такого спеціаліста допоможе більш точно виявити всі сліди злочину та особливі прикмети підозрюваної й потерпілої осіб.

С. В. Харченко провів опитування серед слідчих щодо доцільності проведення аудіо- та відеозапису під час фіксації слідчої (розшукової) дії. Дане анкетування підтвердило важливість цих форм фіксації за таких слідчих ситуацій: якщо неповнолітній підозрюваний може змінити свої показання (62,5 % опитаних); при вчиненні злочину у співучасті, зокрема з дорослими (56,2 %); за фізичних, психічних, розумових вад особи, що унеможливають проведення слідчої (розшукової) дії у звичайному порядку (68,7 %); з

тактичних міркувань (69 %); з метою демонстрації під час досудового розслідування, судового розгляду (71,3 %); за необхідності збереження індивідуальних особливостей мовлення, поведінки неповнолітнього (48,1 %); для фіксації обстановки проведення слідчої (розшукової) дії (71,9 %). Автор констатує, що для забезпечення повної фіксації, недопущення недоліків заходи із здійснення аудіо-, відеозапису слід застосовувати, починаючи із стадії підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії [310, с. 11].

Важливо звернути увагу на дотримання прав і свобод неповнолітнього підозрюваного та неповнолітнього потерпілого, а також на дотримання морально-етичних норм, щоб у жодному разі не принижувати їх честь та гідність.

Особливу увагу слід приділити тактиці допиту неповнолітнього потерпілого від зґвалтування. Конвенцією Ради Європи № 201 про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру сформульовані відповідні криміналістичні рекомендації, що полягають, насамперед, у проведенні допиту неповнолітнього потерпілого одразу після повідомлення про вчинене зґвалтування, отримання показань у спеціально обладнаних кімнатах. Обов'язковим є налагодження психологічного контакту та підтримка безпечної атмосфери спілкування, у жодному разі слід підганяти, коментувати.

Отже, ми підготували алгоритм дій працівників підрозділу поліції, в якому розкривається рух заяви про вчинене зґвалтування від моменту її надходження до направлення кримінального провадження до суду.

Щодо зґвалтувань, про які стало відомо через тривалий час після його вчинення.

1. Відповідно до ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про зґвалтування або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Якщо особа

безпосередньо звертається до чергової частини, до слідчого, прокурора або іншої службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, приймається заява про вчинене зґвалтування або складається протокол прийняття усної заяви про вчинення зґвалтування.

До ЄРДР вносяться відомості про:

- дату надходження заяви, повідомлення про зґвалтування або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- прізвище, ім'я, по батькові потерпілої особи або заявника;
- інше джерело, з якого виявлено обставини, що можуть свідчити про вчинення зґвалтування;
- короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення зґвалтування, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;
- попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КК України;
- прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та розпочав досудове розслідування;
- інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

2. Відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України, потерпілому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

3. Відповідно до ч. 6 ст. 214 КПК України, слідчий негайно розпочинає розслідування та направляє повідомлення прокурору про початок досудового розслідування.

4. Першою слідчою (розшуковою) дією, яку слід провести під час розслідування зґвалтування, є огляд місця події як єдина слідча (розшукова)

дія, яка у невідкладних випадках може бути проведена до внесення відомостей до ЄРДР, яке здійснюється негайно після завершення огляду. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор до участі в огляді місця події може залучити спеціалістів. Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України, якщо місцем зґвалтування було житло чи інше володіння особи, огляд здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування цієї слідчої (розшукової) дії.

5. Відповідно до ст. 224 КПК України, проводиться допит потерпілої особи. Потерпілою особою від зґвалтування можуть виступати особи як жіночої, так і чоловічої статі незалежно від поведінки до вчинення злочину, способу життя, попередніх стосунків, зокрема перебування в зареєстрованому шлюбі та ін. Якщо потерпілому відомий гвалтівник та якщо його місцезнаходження відоме, тоді відразу проводять допит підозрюваної особи.

6. Відповідно до ст. 224 КПК України, проводиться допит підозрюваної особи. Підозрюваною особою вважається особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 42 КПК України). Підозрюваний має право на першу вимогу мати захисника. Слідчий вручає письмове повідомлення про підозру в день його складання, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ст. 135 КПК України). Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше 24 годин з моменту її затримання.

7. Якщо проведено допит потерпілої та підозрюваної осіб, щодо однієї і тієї самої ситуації і їх показання містять суперечності, слід провести одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК України).

8. Відповідно до ст. 234 КПК України, проводиться ся обшук. Обшук – це слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів. Суть її полягає у примусовому обстеженні житла, іншого володіння особи, обшуку особи. Обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення зґвалтування, а також для встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Процесуальною підставою для проведення обшуку є ухвала слідчого судді.

9. Відповідно до ст. 228 КПК України, проводиться пред'явлення особи, речей і трупа для впізнання. Впізнання проводиться в тому разі, коли слідчий, прокурор попередньо з'ясував, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу чи певну річ, яку вона раніше спостерігала, і пам'ятає їх відмінні ознаки, або, коли вона називає лише загальні риси, заявляє, що не може назвати прикмети, за якими впізнає, проте може впізнати даний об'єкт за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати цей об'єкт.

10. Якщо місцезнаходження підозрюваної особи невідоме та слідчі (розшукові) дії не дали результатів, слід проводити, відповідно до глави 21 КПК України, негласні слідчі (розшукові) дії. Слідчий звертається з клопотанням до слідчого судді щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. З метою встановлення місцезнаходження підозрюваного у вчиненні зґвалтування необхідно провести такі негласні слідчі (розшукові) дії: аудіоконтроль підозрюваної особи, якщо є достатні підстави вважати, що розмови даної особи можуть бути пов'язані з її місцем перебування (ст. 260 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них (ст. 267 КПК України); спостереження за місцем, де може з'явитися підозрюваний (ст. 269 КПК України); використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України).

11. Відповідно до ст. 242 КПК України, слід провести судово-медичну експертизу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для

кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, слідчий звертається до експерта про проведення експертизи.

12. Відповідно до ст. 241 КПК України, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів зґвалтування або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

13. Про проведення слідчих (розшукових) дій складається протокол згідно з вимогами КПК України.

14. Відповідно до ст. 280 КПК України, досудове розслідування може бути зупинено в разі, якщо: підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; оголошено в розшук підозрюваного; слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

Досудове розслідування зупиняється вмотивованою постановою прокурора або слідчого за погодженням з прокурором, відомості про це вносяться до ЄРДР. Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

15. Відповідно до ст. 281 КПК України, здійснюється розшук підозрюваної особи. Заходи, що вживаються під час розшуку підозрюваного, тривають до встановлення його місцезнаходження та доставляння до слідчого.

16. Відповідно до ст. 282 КПК України, досудове розслідування відновлюється. Основою для відновлення досудового розслідування є постанова слідчого, прокурора, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва), а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій.

17. Відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК України, досудове розслідування закінчується, якщо прокурор та слідчий визнають зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до ЄРДР. Слідчий складає обвинувальний акт та подає прокуророві для затвердження.

18. Про завершення досудового розслідування прокурор або слідчий за його дорученням складає повідомлення, у якому мають бути зазначені: номер кримінального провадження, процесуальний статус особи, якій повідомляється, роз'яснено право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування.

Щодо згвалтувань, досудове розслідування по яких зупинено. Встановлено подію-згвалтування, виявлено й досліджено матеріальні та інші джерела доказів, які вказують на наругу над потерпілою особою, особі повідомлено про підозру, але досудове розслідування зупинено з причин, що передбачені ст. 280 КПК України, а саме: підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; оголошено в розшук підозрюваного; слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; наявна необхідність

виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва. У цих випадках слід вчинити такі дії.

1. Відповідно до ст. 282 КПК України, досудове розслідування відновлюється. Вносяться відповідні відомості до ЄРДР. Основою для відновлення досудового розслідування є постанова слідчого, прокурора, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва), а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій.

2. Слідчий негайно розпочинає розслідування.

3. Першою слідчою (розшуковою) дією, яку слід провести під час розслідування зґвалтування минулих років, є огляд місця події. Перш ніж проводити огляд місця події по відновленому провадженню, слідчий, насамперед, повинен дослідити протокол, який було складено за результатами первинного огляду місця події, що може містити важливу інформацію. Проаналізувавши ці дані перед проведенням повторного огляду, слідчий зобов'язаний поставити перед собою такі завдання: по-перше, збільшити радіус огляду місця події та встановити приналежність виявлених слідів злочину й інших речових доказів експертним шляхом. Повторний огляд проводять за потреби більш детального обстеження ділянок і предметів місця події, якщо в результаті судово-медичного обстеження потерпілої особи точно встановлено речовину, якою приведено її в безпорадний стан, необхідно додатково оглянути місце події з метою виявлення такої речовини або упакування, що залишилася від неї; у разі неякісного проведення первинного огляду із значними недоглядами як процесуального плану, так і фактичного; якщо первинний огляд здійснювався в умовах непогоди (дощ, снігопад) або в темний час доби.

Відповідно до ст. 224 КПК України, проводиться допит. При допиті як потерпілої, так і підозрюваної особи та свідка слід з'ясувати такі обставини: коли і за яких обставин відбулося зґвалтування; поведінка потерпілої та

підозрюваної особи до і після вчинення зґвалтування; чи було фізичне або психічне насильство, як воно виявлялося, або, якщо потерпіла особа стверджує, що вона була в безпорадному стані, то встановити причини його вияву; чи чинила опір потерпіла особа, у якій формі; чи було зрозуміло підозрюваній особі, що потерпіла особа чинить опір. Стосовно потерпілої особи слід встановити, як вона опинилася на місці злочину, як була одягнена, в якому перебувала стані, чи добровільно подала заяву про вчинення наруги і хто вперше побачив її після вчинення зґвалтування. Якщо проведено допит потерпілої та підозрюваної осіб, щодо однієї і тієї самої ситуації і їх показання містять суперечності, слід провести одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК України).

4. Згідно зі ст. 234 КПК України, проводиться обшук. Під час повторного обшуку, який проведено навіть через багато років після вчинення зґвалтування, може бути виявлено важливі речові докази. У результаті вивчення матеріалів зупиненого провадження або проведеної роботи по ньому може змінюватись оцінка доказового значення раніше зібраних даних. У зв'язку з цим, виникає необхідність у повторній перевірці версій, які раніше висувалися та не знайшли підтвердження, або були проігноровані. Крім того, не можна обмежуватися тільки перевіркою доказів, які було знайдено попередньо проведеним обшуком. Необхідним є активний пошук нових доказів, які могли б додатково свідчити про причетність особи підозрюваного до вчинення злочину або, навпаки, встановлення факту обмови.

5. Відповідно до ст. 242 КПК України, проводиться судово-медична експертиза, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, слідчий звертається до експерта про проведення експертизи. Щодо проведення судово-медичної експертизи під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років слідчому, насамперед, слід ретельно вивчити матеріали

кримінального провадження та висновки експерта щодо проведення попередніх експертиз і вирішити, які судово-медичні експертизи слід проводити цього разу: первинну, якщо ця експертиза не проводилася по даному провадженню; повторну, якщо дана експертиза проводилася, але у слідчого виникли сумніви щодо об'єктивності висновків експертиз; додаткову, при появі нових суттєвих питань, які можуть допомогти слідчому під час досудового розслідування даного злочину; комплексну, за необхідності під час проведення судово-медичної експертизи задіяти спеціалістів різних галузей знань.

Судово-медичний експерт перед проведенням експертизи ознайомлюється з матеріалами кримінального провадження та здійснює огляд потерпілої та/або підозрюваної осіб у звичайному порядку. Спочатку визначають загальні фізіологічні дані – стать, вік, фізичний розвиток. Після цього переходять до огляду статевих органів, який здійснюється в гінекологічному кріслі в присутності помічника, а якщо потерпіла особа не досягла 16 років – дане дослідження проводиться тільки в присутності батьків, опікунів або інших осіб, які їх замінюють. При опитуванні неповнолітньої потерпілої особи обов'язкова присутність експерта в галузі психології.

Головні питання, які ставляться експерту під час судово-медичної експертизи зґвалтувань минулих років:

– чи порушено анатомічна цілісність дівочої пліви, яка давність її порушення, особливості пошкоджень і внаслідок чого вони наявні? Чи допускає дана дівоча пліва за своєю структурою можливість здійснення статевого акту без її порушення? У даному випадку проводиться акушерсько-гінекологічне дослідження на відповідному гінекологічному кріслі. Враховують ушкодження присінка і стінок піхви, а також розриви дівочої пліви, як свіжі, так і давні. Питання вирішується за фактом розривів, а час порушення – за ступенем загоєння. Якщо структура даної дівочої пліви

допускає можливість здійснення статевих зносин без її пошкодження, тоді експерт звертає увагу на ступінь розтягненості;

– чи є на тілі потерпілої особи пошкодження, який їх характер, локалізація, спосіб утворення, ступінь тяжкості, а головне, їх давність? Відрізняють дві групи пошкоджень під час згвалтувань: генітальні і екстрагенітальні. Генітальні пошкодження: синці, садна, подряпини, рани, рубці, шрами на статевих органах і на внутрішній поверхні стегон, розриви великих і малих статевих губ, стінок піхви, м'язів стегна, сліди укусів. Екстрагенітальні: синці, садна, рани, рубці, шрами на шиї, кистях рук, на передпліччі, навколо рота, на спині. Трапляються випадки переломів кісток лицьового скелета (носа, нижньої щелепи), ребер, кінцівок, черепно-мозкова травма різного ступеня тяжкості, вивихи суглобів верхніх кінцівок від викручування рук;

– які наслідки статевого акту? (виявлення вагітності, зв'язку між перериванням вагітності та статевим актом, наявність венеричного захворювання, наслідки функціонального та фізіологічного походження, які призвели до психічних розладів. У даному випадку для підтвердження цього слід провести судово-психіатричну експертизу.

6. Про проведення слідчих (розшукових) дій складається протокол згідно з вимогами КПК України.

7. Відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК України, досудове розслідування закінчується, якщо прокурор та слідчий визнають зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до ЄРДР. Слідчий складає обвинувальний акт та подає прокуророві для затвердження.

8. Про завершення досудового розслідування прокурор або слідчий за його дорученням складає повідомлення, у якому мають бути зазначені: номер

кримінального провадження, процесуальний статус особи, якій повідомляється, роз'яснено право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування.

2.3. Тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення місцезнаходження підозрюваного у кримінальних провадженнях про нерозкриті зґвалтування минулих років

Досудове розслідування здійснюється безперервно, але з'являються обставини, під час яких слідчий виносить постанову про зупинення досудового розслідування, відповідні відомості вносяться до ЄРДР. У 2014 році досудове розслідування було зупинено щодо 14 зґвалтувань, у зв'язку з оголошенням підозрюваного в розшук – щодо 13 зґвалтувань, у 2015 році досудове розслідування було зупинено щодо 8 зґвалтувань і всі пов'язані з оголошенням підозрюваного в розшук, у 2016 році досудове розслідування було зупинено щодо 15 зґвалтувань, у зв'язку з оголошенням підозрюваного в розшук щодо 13 зґвалтувань, а у 2017 році досудове розслідування було зупинено щодо 10 зґвалтувань і всі пов'язані з оголошенням підозрюваного в розшук. Отже, у більшості випадків підставою для зупинення досудового розслідування є невідоме місцезнаходження підозрюваного, що й зумовлює актуальність даної проблематики.

Питанням зупинення досудового розслідування внаслідок невстановлення місцезнаходження підозрюваного досліджували: О. І. Галаган, А. В. Дунаєва, О. В. Захарченко, О. В. Керевич, І. С. Кривонос, О. В. Лисенко, Є. В. Расчотов, М. Г. Решняк, В. В. Рожнова, Д.О Савицький, О. С. Степанов, О. Г. Яновська та ін.

Інститут зупинення досудового розслідування передбачений главою 23 КПК України, але існують різні погляди вчених щодо положень

цих норм. Так, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Г. Яновська зазначають, що зупинення досудового розслідування є зумовленою об'єктивними обставинами змушеною перервою в кримінальному провадженні [163, с. 99]. Водночас В. М. Бикова і В. Д. Ломовська визначають зупинення досудового розслідування як встановлену кримінальним процесуальним законом особливу, виняткову процесуальну форму, що застосовується до порівняно невеликої кількості кримінальних проваджень і тільки у випадках, коли відсутній основний учасник кримінального провадження (підозрюваний). На думку вчених, зупинення досудового розслідування полягає у винесенні особою, яка здійснює провадження за кримінальним правопорушенням, у випадках, зазначених у законі, постанови про зупинення досудового розслідування, а також у подальшому вжитті заходів з розкриття кримінального правопорушення, розшуку підозрюваного, відновлення досудового розслідування або його зупинення в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством [27, с. 10].

Отже, зупинення досудового розслідування – це тимчасова, спричинена певними підставами перерва у провадженні досудового розслідування, під час якої забороняється подальше кримінальне провадження [267, с. 152]. Перелік таких підстав передбачений КПК України. Однією з підстав зупинення досудового розслідування з'ясування і є оголошення в розшук підозрюваного (п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України). Відповідно до чинного КПК України, до зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний провести всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для здійснення розшуку підозрюваного, оскільки після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, що спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного (ч. 2, 5 ст. 280 КПК України). Отже, до зупинення досудового розслідування з'ясувань минулих років слідчий повинен, насамперед, провести повторний огляд місця події та повторний обшук, допит потерпілої особи, допит імовірних свідків, а також за

можливості й допит підозрюваного та пред'явлення для впізнання, за необхідності призначити проведення судових експертиз. Якщо ж місцезнаходження підозрюваного невідоме, тоді слідчий, відповідно до ст. 281 КПК України, оголошує його в розшук. Але перед тим, як оголосити в розшук підозрювану особу, слідчий зобов'язаний, відповідно до ст. 276–279 КПК України, вручити письмове повідомлення про підозру, а також зібрати докази, які підтверджують, що місцезнаходження підозрюваного невідоме [267, с. 152].

Повідомлення про підозру – одне з найважливіших процесуальних рішень органу досудового розслідування, за результатом прийняття якого конкретна особа набуває «особливого правового статусу». КПК України зазначає вичерпний перелік можливих законних способів вручення підозри.

Так, за загальним правилом, письмове повідомлення про підозру вручається особі в день його складення слідчим або прокурором. У разі неможливості вручити особисто повідомлення про підозру вручається у спосіб, передбачений для виклику та приводу особи (глава 11 КПК України, ст. 135, 136), тобто шляхом: надіслання поштою, електронною поштою; врученням під розписку дорослому члену сім'ї чи іншій особі, яка з нею проживає «для передання»; врученням житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

Однак «вручено» не означає «отримано», а отже, доцільно враховувати вимоги щодо належного підтвердження отримання або ознайомлення особою зі змістом повідомлення про підозру іншим шляхом. Так, згідно з частиною 1 ст. 136 КПК України, належним отриманням підозри є виключно розпис особи, у тому числі на поштовому повідомленні. Тому сам лише факт направлення поштою повідомлення про підозру не є доказом належного вручення особі такого повідомлення. Таким чином, особа набуває статусу підозрюваного з моменту вручення їй особисто поштового відправлення, а не з моменту відправлення такого повідомлення слідчим.

По-друге, надіслання повідомлення про підозру на електронну адресу. Воно вважається належно отриманим виключно у випадку направлення підозрюваною особою зворотного листа, що підтверджує отримання підозри.

По-третє, щодо вручення повідомлення про підозру дорослому члену сім'ї для передання. Стаття 135 КПК України передбачає можливість вручення повідомлення про підозру дорослому члену сім'ї особи для подальшої передачі. Вичерпний перелік осіб, які є членами сім'ї, що використовується судами, визначено ст. 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Це можуть бути особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

І. С. Кривонос зауважує, що перед тим як оголосити розшук підозрюваного, слідчий повинен зібрати докази про вчинення правопорушення даною особою, вручити відповідно до ст. 276–279 КПК України їй письмове повідомлення про підозру, а також зібрати докази, які свідчать про те, що місцезнаходження підозрюваного невідоме. Доказами ухилення особи від слідства можуть бути: підтвердження про отримання повістки про виклик (у порядку ст. 133 КПК України), постанова про привід підозрюваного та результати її виконання (у порядку ст. 140–143 КПК України), інші докази (довідки з місця роботи або навчання, міграційної служби про зміну реєстрації, отримання закордонного паспорта, закладів охорони здоров'я про можливість перебування підозрюваного на лікуванні тощо [137, с. 170].

О. В. Лисенко інформує, що слідчий збирає інформацію про те, що особа фактично переховується від органів досудового розслідування або місцеперебування її не встановлено. Про зазначені вище обставини може свідчити те, що особа не з'являється за викликами до органів досудового розслідування; не перебуває за місцем реєстрації чи фактичного проживання;

не з'являється за місцем роботи (навчання, лікування тощо); відсутня інформація про надходження такої особи до травматологічних пунктів, моргів; особа відсутня на стаціонарному лікуванні в лікувальних закладах; особа відсутня за місцем проживання сім'ї, батьків, друзів тощо. Перевірці також підлягають дані про осіб: щодо яких застосовано адміністративний арешт; затриманих на підставі положень ст. 207–213 КПК України; щодо яких застосовано запобіжні заходи на підставі ст. 176–206 КПК України; яких поміщено до дитячого приймального-розподільника; призваних для проходження служби в Збройних силах України чи для проходження військових зборів тощо. Крім зазначеного, підлягають перевірці дані прикордонної служби щодо перетину конкретною особою державного кордону України. Така інформація може бути отримана у процесі проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій або шляхом виконання окремих доручень слідчого, надсилання запитів до відповідних установ [175, с. 192].

Так, О. К. Черкасова зауважує, що про відсутність інформації щодо місця перебування підозрюваного може йтися і тоді, коли він не з'являється на виклики слідчого, коли перевірено всі відомі місця його можливої появи в даному населеному пункті (квартири знайомих, родичів, морги, лікарні, ІТТ тощо), коли таку роботу проведено в масштабах області або навіть усієї країни, однак позитивних результатів не отримано [314, с. 13]. У такому разі з метою виконання завдань кримінального провадження слідчий виносить постанову про оголошення особи-гвалтівника в розшук та постанову про зупинення досудового розслідування згвалтування минулих років. Рішення щодо оголошення в розшук особи, яка підозрюється в згвалтуванні, пов'язується не з інформуванням про те, що місцезнаходження імовірного гвалтівника невідоме, а з відсутністю інформації у слідчого про його фактичне місцеперебування, тобто слідчий отримав достатньо інформації, яка показує, що підозрюваний переховується від слідства.

Стосовно діяльності слідчого щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного думки вчених різняться.

О. В. Захарченко зазначає, що це є самостійний напрям діяльності слідчого, заснований на поєднанні кримінально-процесуальних і не процесуальних, у тому числі оперативно-розшукових, заходів, здійснюваних стосовно осіб, які ухиляються від слідства [100, с. 31]. А. В. Дунаєва зауважує, що розшук підозрюваного – це діяльність слідчого з установами місцезнаходження підозрюваного, який ухиляється від органів досудового розслідування, як у взаємодії з іншими підрозділами поліції, що діють за його дорученням, так і самостійно, за наявності умов, установлених законом [82, с. 45].

Під час розслідування зґвалтувань минулих років виникає й питання щодо того, хто буде проводити фактичний розшук підозрюваного. Відповідно до чинного законодавства, проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення його місцезнаходження покладається на слідчого, водночас слідчий може доручити це оперативним підрозділам (ч. 3 ст. 281 КПК України). Відтак, виникає питання про доцільність покладення на слідчого даного обов'язку. Так, серед недоліків, що призводять до низької ефективності роботи слідчих щодо розшуку осіб, які ухиляються від слідства, І. А. Малютін називає велику завантаженість працівників слідчого апарату; недостатнє матеріально-технічне забезпечення (транспорт, зв'язок тощо); відсутність системи матеріального заохочення за результатами розшукової роботи [195, с. 28]. Натомість Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін та Ю. Г. Корухов вважають, що розшукові заходи слідчий може здійснювати як під час розслідування кримінального провадження, так і після його зупинення, і наголошують, що засоби, які використовуються під час проведення розшукових заходів, можуть бути тільки процесуальними або організаційно-технічними [3, с. 482]. Але А. А. Закатов констатує, що діяльність слідчого стосовно розшуку осіб може проводитися тільки в комплексі з оперативно-розшуковими заходами, які здійснюють оперативні підрозділи [97, с. 79].

О. В. Лисенко цілком точно зазначає, що доручення слідчим проведення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, оперативним підрозділам поліції є найбільш ефективним та самостійним напрямом їх діяльності, і на практиці розшук здійснюють здебільшого оперативні підрозділи поліції, оскільки в їх структурі є спеціальні підрозділи, які з використанням можливостей оперативно-розшукової діяльності та конфіденційного співробітництва здійснюють такий розшук [175, с. 193].

На нашу думку, слідчий може здійснювати розшук підозрюваного в зґвалтуванні, якщо в нього є достовірна інформація про його місцеперебування і він не затратить багато часу на це. Коли ж місцезнаходження підозрюваного невідоме слідчому, тоді оперативно-розшукові заходи мають проводити спеціальні підрозділи за дорученням слідчого [267, с. 154].

Г. Г. Зуйков та О. Р. Ратинов стверджують, що робота слідчого стосовно відновлення досудового розслідування має розшуковий характер і здійснюється за допомогою розшукових дій, що він здійснює особисто, а також оперативних заходів, що вживають співробітники поліції, а саме: взаємне інформування слідчого й оперативних працівників про відомості, що надходять, їх спільне обговорення; повторні повідомлення про злочин сусідніх та віддалених слідчих й оперативних апаратів; додаткове повідомлення даних, що орієнтують про прикмети злочинця і розшукуваних речей; перевірки місць легального збереження та можливої реалізації з метою виявлення розшукуваного майна; звертання до громадськості за сприянням у виявленні свідків і причетних до злочину осіб; вивчення вже вчинених і нових злочинів; перевірка обвинувачених по розслідуваних провадженнях на причетність до нерозкритого злочину; проведення оперативних заходів щодо розшуку злочинця в тому середовищі, де він може перебувати; повторна перевірка наявних слідів за всіма видами обліків; повторний огляд раніше отриманих даних проведенням дублюючих заходів [146, с. 466].

Б. Н. Коврижних наводить невеликий перелік заходів, які вживає слідчий по зупиненому кримінальному провадженню, а саме: різні запити та перевірки слідчого; наведення довідок; витребування матеріалів, документів, що містять необхідні дані; доручення та вказівки оперативним підрозділам про проведення розшукових дій [116, с. 10]. Н. В. Жогин констатує можливість проведення перевірок осіб різних контингентів; вивчення проваджень про однорідні злочини; оповіщення населення про прикмети підозрюваного через пресу, радіо, телебачення, а за необхідності – обмеження кола тих, кого оповіщають, виступами з усними повідомленнями перед колективами підприємств, жителями села, району в місті тощо; направлення адміністрації підприємства письмового звернення із зазначенням прикмет підозрюваного; проведення подвірних обходів у районах передбачуваного місця його проживання; пред'явлення громадянам мальованих, фотомонтованих портретів, ознайомлення їх з описом його прикмет; здійснення повторної перевірки за криміналістичними обліками; направлення орієнтувань до відповідних правоохоронних органів [247, с. 731].

Наступним є питання щодо переліку слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

А. В. Дунаєва зазначила дії, які слід провести слідчому для встановлення місцезнаходження підозрюваного: 1) облік і використання особливостей злочинних дій; 2) встановлення місцезнаходження підозрюваного за допомогою потерпілих; 3) використання свідчень інших підозрюваних, якщо злочин учинено декількома особами; 4) використання даних, які надали родичі та знайомі підозрюваного; 5) вивчення зв'язків потерпілої особи; 6) дослідження криміногенного елементу [80, с. 132].

Отже, до слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на встановлення підозрюваного у вчиненні зґвалтувань минулих років, ми відносимо:

– перевірку того, чи дійсно підозрюваний переховується від підрозділів поліції, тобто перевірка за місцем прописки і фактичного проживання;

- перевірку за місцем роботи, з метою встановлення інформації, яка допоможе під час розшуку підозрюваного;

- встановлення і допит осіб, які можуть знати про місцезнаходження підозрюваного або мають інші відомості, що допоможуть слідчому у встановленні місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні зґвалтування;

- встановлення можливості перетину кордону підозрюваним, країн, у яких він може перебувати, для оголошення його в міжнародний розшук [267, с. 157].

Досить цікаву думку висловив О. В. Захарченко щодо встановлення принципів, яких повинен дотримуватися слідчий під час встановлення місцезнаходження підозрюваного:

- принцип точності вихідної інформації. Початковий успіх організації розшуку підозрюваного, який ухиляється від явки за викликом слідчого, полягає в точності інформації, отриманої органами досудового слідства про особу, яку оголосили в розшук. У цьому разі діяльність слідчого має бути спрямована, передусім, на вивчення особистості підозрюваного у вчиненні злочину. Для того, щоб за мінімальних витрат у найкоротший строк було виявлено місце перебування підозрюваного, важливим завданням слідчого є правильна й точна інформованість оперативного підрозділу, який за дорученням слідчого безпосередньо здійснюватиме розшук;

- принцип планомірності розшуку, що виражається у взаємодії слідчого з оперативними підрозділами поліції в тих випадках, коли підозрюваного оголошено в розшук;

- принцип безперервності розшуку. Вимоги безперервності розшуку ґрунтуються на тому, що за своєю сутністю розшукова діяльність часто виступає як процес переслідування злочинця. Якщо необґрунтовано зупиняється розшукова діяльність, то втрачається можливість з використанням найменших сил та засобів підрозділів поліції швидкого

встановлення місцезнаходження підозрюваного, який ухиляється від слідства та суду [99].

Підозрюваний, усвідомлюючи невідворотність кримінальної відповідальності, для уникнення покарання за вчинений тяжкий або особливо тяжкий злочин здебільшого вживає всіх можливих заходів, щоб її місцезнаходження залишилося невідомим для органів слідства. У деяких випадках підозрюваний вчиняє злочин меншої тяжкості для переховування в місцях позбавлення волі в період розслідування. Тому під час проведення слідчих (розшукових) дій з метою встановлення місцезнаходження особи, яку оголошено в розшук, слідчому необхідно залучати працівників органів державної пенітенціарної служби.

На нашу думку, якщо передбачені слідчі (розшукові) дії не дали жодних позитивних результатів щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного у вчиненні зґвалтування минулих років, то слід проводити негласні слідчі (розшукові) дії, які регламентуються главою 21 КПК України та Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Так, згідно з положеннями ст. 260–264, 267–275 КПК України, до негласних слідчих (розшукових) дій належать: аудіо, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; використання конфіденційного співробітництва.

Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий як особа, яка здійснює досудове розслідування, або прокурор, а в

окремих випадках – слідчий суддя за клопотанням прокурора або клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Тобто слідчий суддя приймає «Ухвалу слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії».

У постанові слідчого, прокурора та ухвалі слідчого судді з дозволом на проведення негласної слідчої (розшукової) дії має бути чітко визначений строк її проведення із зазначенням дати закінчення.

Виняток становлять відповідні рішення щодо негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться з метою встановлення місцезнаходження підозрюваного, який переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді або суду з метою уникнення кримінальної відповідальності.

У таких випадках в ухвалі слідчого судді (постанові слідчого, прокурора) зазначається конкретна дата початку їх проведення, а строком завершення визначається встановлення місцезнаходження особи, яку оголошено в розшук.

Проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування, чи за його дорученням уповноважені оперативні підрозділи поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби, органів Державної прикордонної служби.

За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних (слідчих) розшукових дій, що проводить слідчий, можуть залучатися також інші особи, зокрема, працівники оперативних підрозділів, спеціалісти, перекладачі тощо. Такі особи надають допомогу в проведенні негласної слідчої (розшукової) дії, забезпечують умови для її проведення, своїми знаннями сприяють ефективності досягнення її мети.

Слушним є твердження Є. Д. Лук'янчикова, який зазначає, що негласні слідчі (розшукові) дії суттєво розширюють коло засобів пізнавальної діяльності слідчого для з'ясування обставин найбільше небезпечних тяжких злочинів, які мають замаскований та прихований характер. Водночас аналіз

правових норм, що регулюють даний інститут засобів пізнавальної діяльності, свідчить про низку питань, які не було вирішено. Насамперед, це стосується їх переліку, системи, процесуальної форми провадження (коли, за яких умов, що, як, яким чином?), що створює передумови для можливого порушення прав та інтересів особи, стосовно якої вони проводяться [186, с. 149–153].

Як зазначає М. А. Погорецький, на практиці проведення негласних слідчих (розшукових) дій, як правило, слідчий не здійснює, а доручає уповноваженим оперативним підрозділам, які також не проводять їх безпосередньо, а для цього на підставі свого завдання, згідно з п. 3.8 Інструкції, залучають відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи [234, с. 273]. Крім того, на думку Є. Д. Лук'янчикова, до проведення розглядуваних слідчих (розшукових) дій, за необхідності, можуть залучатися перекладачі, спеціалісти, особи, які співробітничать з оперативними підрозділами на конфіденційній засаді. Вони надають допомогу безпосередньому виконавцю у проведенні слідчої дії, сприяють своїми навичками та знаннями в підвищенні її результативності [186, с. 149–153].

Відповідно для встановлення місцезнаходження підозрюваного у вчиненні зґвалтування минулих років, вважаємо доцільним проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій:

- аудіоконтроль підозрюваного, якщо є достатні підстави вважати, що розмови даної особи можуть бути пов'язані з її місцем перебування (ст. 260 КПК України);
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них (ст. 267 КПК України);
- спостереження за місцем, де може з'явитися підозрюваний (ст. 269 КПК України);
- використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України).

Аудіоконтроль підозрюваного – це негласна слідча (розшукова) дія, яка пов'язана з утручанням у приватне життя зазначеної особи. Згідно зі ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативні підрозділи, які здійснюють ОРД, мають право проводити аудіоконтроль особи [240]. Аудіоконтроль особи здійснюється без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи пов'язані з її протиправною діяльністю або місцем перебування (ст. 260 КПК України). Мета аудіоконтролю під час встановлення місцезнаходження підозрюваного у вчиненні згвалтування минулих років полягає в спостереженні за розмовами підозрюваного (шляхом прослуховування й фіксації розмов) у будь-якому місці його перебування, незважаючи на те, чи це місце є власністю підозрюваного, чи він перебуває там тимчасово. Аудіоконтроль здійснюється за допомогою спеціальних засобів фіксації інформації. Цю негласну слідчу (розшукову) дію слід проводити цілодобово, оскільки підозрюваний може в будь-який момент передати інформацію про своє місцеперебування іншим особам.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них. Кримінальне процесуальне законодавство під житлом особи розуміє будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення (ч. 2 ст. 233 КПК України). Д. М. Толпиго називає житлом: 1) власний будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання, але є складовою будинку; 2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо); 3) будь-яке інше

приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо) [300, с. 148].

Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом (слідчі ізолятори, ізолятори тимчасового тримання і т.д.).

Під іншим володінням особи розуміються транспортні засоби, земельні ділянки, гаражі, магазини, кафе, бари, їдальні, ресторани, майстерні, заводи, фабрики, офіси інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення, які перебувають у володінні особи. Д. М. Толпиго точно називає перелік даних володінь, а саме це об'єкти (природного походження та штучно створені), які за своїми властивостями дають змогу туди проникнути і зберегти або приховати певні предмети (речі, цінності). Публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку з відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних [300, с. 149].

Отже, дана негласна слідча (розшукова) дія полягає в проникненні до житла та іншого володіння підозрюваного у вчиненні зґвалтування минулих років з метою отримання інформації про його місцеперебування.

Спостереження за місцем можливої появи підозрюваного у вчиненні зґвалтування минулих років розуміється візуальне спостереження за підозрюваним у публічно-доступних місцях із застосуванням спеціально-технічних засобів спостереження, а також застосування фото і відеозйомки. Також важливим моментом є те, що в даному випадку спостереження слід проводити за місцем проживання й тимчасового перебування осіб, з якими може зустрічатися підозрюваний у вчиненні зґвалтування минулих років.

Таке спостереження ефективно проводити і за поведінкою цих осіб, а також за їх транспортними засобами.

КПК України визначає, що спостереження здійснюється під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину для пошуку, фіксації і перевірки відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця в публічно доступних місцях. Може проводитись візуальне спостереження за вказаними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження (ст. 269 КПК України).

На думку М. Л. Грібова, як у кримінальному процесі, так і в оперативно-розшуковій діяльності доцільно чітко регламентувати стеження за особами, що виявлені в процесі спостереження за певними місцями та речами. Аналогічної регламентації потребує і стеження за зв'язками осіб, які є об'єктами візуального спостереження. Одним із завдань візуального спостереження є встановлення соціальних контактів (зв'язків) об'єкта. Єдиним надійним засобом виконання цього завдання є приховане стеження за ними з подальшим негласним отриманням персональних даних. Відкриті засоби отримання таких даних (перевірка документів, затримання для встановлення особи) призводять до втрати сенсу подальшого проведення відповідної слідчої дії або оперативно-розшукового заходу, оскільки позбавляють їх негласної форми, а отже, унеможливлюють досягнення потрібного результату [64, с. 20].

Проведення візуального спостереження без дозволу суду передбачено в правознавчій діяльності багатьох зарубіжних країн. Так, закони «Про оперативно-розшукову діяльність» Молдови та Білорусі визначають, що для проведення спостереження достатньо мотивованої постанови органу, що здійснює ОРД [225, с. 125]. У Великій Британії безпосереднє спостереження, що проводиться з метою спеціальних розслідувань чи спеціальних операцій, для отримання інформації приватного характеру про особу (спеціально визначеної для цілей розслідування чи операції), може

бути санкціоновано поліцейськими силами, розвідувальними службами, окремими міністерствами та навіть фінансовими департаментами [230, с. 139]. У США візуальне спостереження (у тому числі з використанням технічних засобів) дозволяється на стадії попереднього розслідування без попереднього санкціонування. Для проведення відеоспостереження в публічних місцях не потрібно отримувати рішення суду [230, с. 137].

Дана негласна слідча (розшукова) дія є досить актуальною і її правильне застосування сприятиме отриманню позитивних результатів щодо розшуку підозрюваного у вчиненні зґвалтування минулих років.

Не менш важливою негласною слідчою (розшуковою) дією, на яку слід звернути увагу, на нашу думку, під час розшуку підозрюваного у вчиненні зґвалтування минулих років, є використання конфіденційного співробітництва. Конфіденційне співробітництво під час розшуку підозрюваного полягає у встановленні негласних стосунків уповноважених органів досудового розслідування з повнолітньою дієздатною особою з метою визначення місцезнаходження підозрюваного. Це можуть бути як родичі, сусіди, співробітники, так і потерпіла особа та ін., крім осіб, які передбачені ч. 2 ст. 275 КПК України. Перелічені особи надають допомогу під час проведення певних розшукових дій, а також самі беруть у них участь.

Після встановлення місцезнаходження підозрюваного у вчиненні зґвалтування минулих років, відповідно до ст. 282 КПК України, слідчий виносить постанову про відновлення досудового розслідування, про що зазначається в Єдиному реєстрі досудових розслідувань. Подальше досудове розслідування зґвалтування минулих років здійснюється в загальному порядку, установленому кримінальним процесуальним законом, строки розслідування якого визначаються відповідно до ст. 219 КПК України.

Якщо існує обґрунтована підозра щодо вчинення зґвалтування і потреби досудового розслідування, виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи підозрюваного, слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається із клопотання до слідчого судді місцевого суду, у

межах територіальної юрисдикції якого розташований орган досудового розслідування про застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Так, відповідно до ст. 177 КПК України, метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, що мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, зазначені вище. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України [156].

Ми визначили заходи забезпечення кримінального провадження, які слід застосовувати під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років, а саме: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід, відсторонення від посади, затримання і тримання під вартою.

Слідчий суддя під час досудового розслідування зґвалтування минулих років чи суд у процесі судового провадження має право здійснити судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника, потерпілої особи, її представника за власною ініціативою або ж за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника,

потерпілого, його представника. Підстави для виклику зазначених осіб слідчим і прокурором та судового виклику практично збігаються – наявність достатніх підстав вважати, що особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою.

Порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні передбачено ст. 135 КПК України. Зокрема, особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою [156].

Відсторонення від посади є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, який застосовується виключно на підставі ухвали слідчого судді або суду. Відсторонення від посади здійснюється не тільки для попередження спроби підозрюваного, обвинуваченого перешкоджати встановленню істини в кримінальному провадженні, а й забезпечення виконання обвинувального вироку. Насамперед, цей захід процесуального примусу забезпечує виконання майбутнього покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України) [154].

Відсторонення від посади можна визначити як тимчасове, вимушене недопущення особи, яка перебуває в певних службових відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами чи організаціями, до виконання своїх посадових обов'язків з підстав і в порядку, передбаченому КПК, а саме: главою 14 «Відсторонення від посади». Зокрема, ст. 154 КПК встановлено, що відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Відсторонення від посади здійснюється на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження на строк не більше двох місяців. При цьому строк

відсторонення від посади може бути продовжено відповідно до вимог ст. 158 КПК України [156].

Затримання в кримінальному процесі є тимчасовим запобіжним заходом, який застосовується в особливих випадках і за визначеною КПК України процедурою (ч. 2 ст. 176 КПК України). Затримання може здійснюватись щодо підозрюваного або обвинуваченого за ухвалою слідчого судді чи суду уповноваженою службовою особою, а також у точно встановлених випадках кожним, хто не є уповноваженою службовою особою [156].

Затримання є тимчасовою ізоляцією підозрюваної або обвинуваченої осіб у вчиненні зґвалтування. Види затримання такі: 1) затримання підозрюваного, обвинуваченого, свідка за ухвалою слідчого судді або суду з метою забезпечення приводу для участі у проведенні процесуальних дій під час досудового розслідування або судового розгляду, якщо їх участь у проведенні цих дій є обов'язковою і вони не з'явилися без поважних причин на виклик слідчого або суду (ст. 139, 140 та 187–191 КПК України); 2) затримання підозрюваного, обвинуваченого за ухвалою слідчого судді, суду, якщо до одного з них має бути застосований запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (ст. 187, 204 КПК України); 3) законне затримання (кожним кожного) в точно встановлених законом випадках без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207 КПК України); 4) затримання без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою в точно встановлених законом випадках. У всіх випадках затримання особу поміщають до спеціальної установи, ізолятора тимчасового тримання (ІТТ) або відправляють на гауптвахту (для військовослужбовців).

Тримання під вартою є найбільш суворим запобіжним заходом, який застосовується під час здійснення досудового слідства зґвалтувань минулих років і пов'язаний із суттєвим обмеженням фундаментальних прав людини, насамперед, права на свободу та особисту недоторканність, що гарантується ст. 29 Конституції України, ст. 5 Конвенції про захист прав людини та

основоположних свободу. Суворість правообмежень при застосуванні цього заходу обумовлює те, що він має обиратися лише за умови доведення наявності законних підстав і за неможливості забезпечення належної поведінки підозрюваної та обвинуваченої осіб і виконання ними процесуальних обов'язків іншими, більш м'якими запобіжними заходами.

Ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має комплексний зміст і включає два рішення: перше з них безпосередньо стосується вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; друге – щодо визначення розміру застави, достатньої, на думку слідчого судді, для забезпечення виконання процесуальних обов'язків підозрюваного (або, з огляду на наявність обставин, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України, про незастосування застави як можливої альтернативи триманню під вартою) [156]. Так, запобіжний захід у вигляді застави під час вирішення питання про застосування тримання під вартою не може бути обраний під час досудового розслідування зґвалтування минулих років, адже даний запобіжний захід не застосовується до підозрюваного, який вчинив злочин із застосуванням насильства або погрозою його застосування.

Розглянемо питання щодо досудового розслідування на тимчасово окупованих територіях. У зоні АТО криміногенна обстановка впродовж останніх двох років значно погіршилася, збільшилася кількість вчинених злочинів як загально кримінальної, так і екстремістської спрямованості, серед яких значну кількість становлять злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а саме зґвалтування. Зґвалтування на окупованих територіях України вчиняють не тільки мешканці Луганської та Донецької областей, а й представниками псевдооргану так званого міністерства державної безпеки «ЛНР» і «ДНР» та інших воєнізованих формувань.

Проблемним є те, що, в таких умовах виконання окремих формально-обов'язкових процесуальних дій, таких як слідчі (розшукові) дії та негласні

слідчі (розшукові) дії, ускладнюється або взагалі неможливе і може призвести до ухилення винних осіб від кримінальної відповідальності.

Тому з метою підвищення рівня захисту громадян від одного з небезпечних злочинів на території, де діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, Верховна Рада України 12 травня 2016 року ухвалила низку законів, в яких визначено нові особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, що сприятиме більш оперативному та ефективному реагуванню на кримінальні правопорушення.

Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» чинний КПК України доповнено новою статтею 615.

Вона встановлює особливий правовий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції, який передбачає, що повноваження слідчих суддів, передбачені чинним КПК, тимчасово передаються відповідним прокурорам, які набувають додаткові процесуальні права.

Прокурори мають право без рішення суду задовольняти клопотання слідчого щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб щодо осіб, які підозрюються у вчиненні зґвалтування.

Метою спеціального досудового розслідування є заочне досудове розслідування, а в подальшому і заочний судовий розгляд для забезпечення принципу невідворотності покарання у випадках, коли особа ухиляється від слідства і суду.

Здійснення спеціального досудового розслідування щодо зґвалтувань допускається, коли злочини вчинені особою, яку оголошено в міждержавний або міжнародний розшук, або стосовно якої наявні фактичні дані про те, що

вона перебуває за межами України, на тимчасово окупованій території України або в районі антитерористичної операції.

Досить змістовною є позиція Л. Д. Удалової, яка пропонує взагалі виключити ст. 297-2, 297-3, 297-4 з глави 24 КПК України, оскільки надання законодавцем слідчому судді повноваження приймати рішення про проведення спеціального досудового розслідування не узгоджується з функціональним призначенням попереднього судового контролю у кримінальному провадженні. На думку науковця, рішення про проведення спеціального досудового розслідування повинен приймати не слідчий суддя, а прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час розслідування у формі процесуального керівництва [305, с. 61–64].

Отже, на наш погляд, доцільним є приведення змісту розділу IX КПК України «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» у відповідність з його назвою та закріплення в ньому положень, які полегшать слідчим процедуру досудового розслідування. Такі зміни можуть торкатися, зокрема, збільшення строків перевірки інформації про вчинення зґвалтування; строків досудового розслідування; спрощення процедури долучення до матеріалів кримінального провадження речових доказів; проведення слідчих (розшукових) дій без участі понятих, у випадках неможливості запросити, обмежившись застосуванням технічних засобів фіксації слідчих (розшукових) дій, коли це можливо, або залучати співробітників підрозділів поліції як понятих.

Аналізуючи викладене, вважаємо, що негласні слідчі (розшукові) дії є основним засобом негласного отримання інформації щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного, хоча вони потребують удосконалення як оперативності, так і гарантій законності.

2.4. Зарубіжний досвід розслідування зґвалтувань минулих років

Під час становлення України як суверенної, демократичної та правової держави особливого значення набуває необхідність використання позитивного зарубіжного досвіду у сфері розслідування злочинності. Досить складно розслідувати статеві злочини у власній країні, ігноруючи досвід розслідування в інших високорозвинутих країнах світу.

Методики розслідування, програми профілактики, що містять засоби запобігання злочинності, доводять актуальність та необхідність використання іноземного досвіду, що полегшує вирішення проблем боротьби із статевими злочинами в Україні.

Позитивні методики розслідування статевих злочинів передбачені в Австрії, де створено велику кількість суб'єктів як розслідування, так і попередження цих злочинів. Також створено чимало державних організацій для надання безкоштовної допомоги особам, які були жертвами та свідками сексуального насильства.

Створено Центри проти сексуального насильства (CASA), у яких надається термінова допомога в кризових ситуаціях; консультування та підтримка; наступні, довгострокові консультації; інформація про доступ до медичних послуг і подальше обстеження; лікування, включаючи і захворювання, які передаються статевим шляхом. Існують служби підтримки свідків (WAS), потерпілих (VSA), а особливо важливим є створення служби підтримки неповнолітніх (CWS), які стали жертвами або свідками зґвалтування.

Також, створено Інститути судової медицини (IFM), які дозволяють цілодобово проводити судово-медичну експертизу внаслідок статевої наруги, оскільки зволікання призводить до втрати дуже важливих доказів саме при розслідуванні зґвалтування. Жертві рекомендують відмовитися від вживання води, їжі, чищення зубів, також не відвідувати вбиральню до проведення судово-медичної експертизи, водночас, якщо потерпіла не дотримується цих

рекомендацій, то їй не можна відмовляти. У такому випадку в працівників поліції є спеціальні Комплекти самоперевірки ранніх доказів (ЕЕК). Відразу ж після проведення судово-медичної експертизи поліція Австрії направляє потерпілу особу на проведення консультації з ВІЛ/СНІД, а якщо вона є неповнолітньою, то проведення даної консультації потребує обов'язкового дозволу батьків або опікунів [337].

Особливу увагу слід приділити розслідуванню зґвалтувань потерпілими, якими є неповнолітні особи. На жаль, сексуальне насилля найчастіше вчиняють знайомі, сусіди і навіть родичі, які добре знають, як маніпулювати дитиною і зробити так, щоб їхня «таємниця» залишилась тільки між ними. У багатьох високорозвинутих країнах світу активно борються з такими явищами, як сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація. У 2007 році Рада Європи прийняла Конвенцію про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Цю конвенцію підписали 46 держав, у тому числі й Україна. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального зловживання, також відома як «Конвенція Лансароте», вимагає криміналізації всіх видів сексуальних злочинів проти дітей. Вона встановлює, що держави в Європі та за її межами приймають спеціальне законодавство й уживають заходів для запобігання сексуальному насильству, захисту дітей-жертв злочинців.

Комітет «Лансароте» (тобто Комітет Сторін Конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства) є органом, створеним для контролю за тим, чи сторони ефективно виконують Конвенцію Лансароте. Усі 47 держав-членів Ради Європи підписали, і 42 держави ратифікували Конвенцію (Албанія, Андорра, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Республіка Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія,

Російська Федерація, Сан-Марино, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Колишня Югославська Республіка Македонія, Туреччина, Україна). Сексуальний напад на дітей – це невідкладна проблема прав людини, і боротьба з нею має бути політичним пріоритетом». (Комісар Ради Європи з прав людини, 2011 рік). «Жодного насильства над дітьми не виправдано; усе насильство над дітьми можна запобігти». (Глобальне дослідження ООН щодо насильства стосовно дітей, 2006 р.) [339].

У країнах на півдні Азії, де більша половина зґвалтованих осіб неповнолітнього, і навіть малолітнього, віку досудове розслідування відбувається за участі фахівців, які мають спеціальні знання в галузі медицини, психології, педагогіки і т.д. Це запроваджено з метою вивчення причини наруги над неповнолітніми, а саме причин інцесту, оскільки понад 50 % сексуальних злочинів учиняють батько або вітчим. Державу Малайзію називають державою вирощування сексуальних злочинців проти дітей. У цих країнах навіть створено Спеціальний суд для розгляду сексуальних правопорушень відносно дітей [338].

Значну увагу необхідно приділяти не лише покаранню гвалтівників, а й попередженню випадків сексуального насилля. Як писав всесвітньо відомий італійський учений правознавець Чезаре Беккарія: «... краще попереджувати злочини, ніж карати за них. Це становить мету будь-якого хорошого законодавства, яке, по суті, є мистецтвом вести людей до найвищого щастя або до можливо меншого нещастя, якщо міркувати з погляду співвідношення добра і зла в нашому житті. Хочете попередити злочин? Зробіть так, щоб закони були ясні і прості, щоб всі сили нації були зосереджені на їх захист і не використовувалися навіть частково для того, щоб їх розтоптати. Зробіть так, щоб вони вселяли шанобливий страх людям і люди боялися тільки їх. Страх перед законом діє благотворно. Але страх людини перед людиною згубний і загрожує злочинами»[25].

Доцільно використовувати міжнародний досвід під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. Наприклад, у Канаді широко

практикується участь громадян у патрулюванні. Цивільні патрулі, які діють спільно з поліцією, знижують страх перед злочинцями і підтримують відчуття особистої безпеки. У низці випадків створюються так звані контрольні пости навколо виявлених зон підвищеної злочинної активності, передусім у нічний час. У Великій Британії розроблено мінімальні стандарти кримінальної безпеки, широко використовується залучення населення до співпраці з поліцією (патрулювання, чергування в найбільш криміногенних районах). Для представників громадськості практикується безкоштовна видача «поліцейського» обмундирування (без знаків розрізнення та службової атрибутики), засобів радіозв'язку, кийків, наручників і навіть зброї для «бойового» патрулювання на поліцейських автомашинах. Ця діяльність отримує моральну і матеріальну підтримку суспільства й держави [193].

У Німеччині, США, Франції розроблено досить ефективний метод щодо виявлення агресивних намірів у сексуальних злочинців, у тому числі й неповнолітніх. У районах, де працівники поліції застосовують дану методику, кількість зґвалтувань є значно меншою, ніж на інших територіях. Суть його полягає в тому, що проводяться бесіди з особами, підозрюваними в схильності до вчинення статевих злочинів. У процесі бесіди сексуальний злочинець «програє» сценарій майбутнього злочину, іноді вирішуючи при цьому проблеми, що можуть виникнути, наприклад, як спокусити жертву, як перебороти її опір тощо. Головне, правильно вибрати вдалий момент, коли злочинець утратив пильність і став психологічно незахищеним. Продумавши у фантазіях майбутній злочин і ніби знявши внутрішню тривожність, сексуальний злочинець за сприятливої можливості переводить свій задум з фантазій у реальність. Таким чином, його фантазії – це репетиція реального злочину. Перш ніж перейти до дій, гвалтівник може досить довго фантазувати. Це «тимчасове вікно» – критичний період для ефективного втручання поліції [101].

На нашу думку, одним з найцікавіших методів попередження зґвалтування є метод штату Нью-Йорк США, у якому діє Закон

«Про реєстрацію сексуального злочинця», що зобов'язує злочинця, який відбув покарання за статевий злочин, зареєструватися за місцем проживання, що дозволяє будь-якому жителю штату Нью-Йорк, зареєстрованому на відповідному веб-сайті (DCJS), отримувати повідомлення на електронну пошту, факс, телефон про вихід з-під варти гвалтівника, який проживає неподалік.

Існує три позначення, які впливають на тривалість реєстрації гвалтівника: сексуальний хижак, сексуальний злочинець, предикат сексуального злочинця. Сексуальний хижак – це злочинець, який на момент вчинення зґвалтування був неосудним. Сексуальний злочинець – це гвалтівник, який вчинив сексуальний злочин уперше, а предикат сексуального злочинця – це гвалтівник, який вчинив зґвалтування, маючи судимість за зґвалтування.

Досить важливим є обмеження для гвалтівників під час святкування Хелловіну, коли за традицією діти ходять до сусідів, де їх пригощають цукерками та солодощами. Департамент поліції перед цим святом розсилає судимим за сексуальний злочини листівки із зображенням великого гарбуза з текстом: «У цьому домі немає цукерок». Таку листівку злочинець має наклеїти на вікно, щоб усі могли її бачити та оминати це помешкання, не випрошуючи цукерок. Поліція закликає населення триматися подалі від будинків з такими знаками та ніколи не заходити в середину.

Такий захід допомагає вберегти дітей від гвалтівників. Гвалтівники протягом цього дня та до 06.00 год ранку наступного не мають права залишати своє помешкання. Злочинцю, який відбув покарання, не дозволяється носити маскарадний костюм, маску або інше маскування.

Аналізуючи законодавство штату Нью-Йорк США, можна дійти висновку, що пріоритетом у цій державі є не на словах, а на ділі захист прав і законних інтересів людини, передусім дитини. Законодавчим та правоохоронним органам нашої країни слід врахувати прогресивний світовий

досвід при розробленні й реалізації стратегії протидії злочинності в нашій державі.

Прогресивна міжнародна практика схиляється до широкого застосування громадського впливу на злочинність та її подолання шляхом використання засобів комунікації в запобіганні злочинності, сумісного проведення поліцією і громадянами інформаційно-пропагандистських компаній з профілактики таких видів злочинів.

Визначено перспективним упровадження розробленої зарубіжними вченими програми реєстрації особи за місцем проживання, яка відбула покарання за статевий злочин (на підставі цього розроблено окремі положення проекту Закону України «Про реєстрацію сексуального злочинця»).

Цей Проект Закону визначає створення міжвідомчої національної електронної системи реєстрації осіб, які вчинили зґвалтування, яка надасть змогу своєчасно виявляти та запобігати таким злочинам, а також сприятиме пошуку інформації та висуненню версій під час розслідування.

Розділ I Загальні положення

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

1) сексуальний злочинець – це особа, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з під-варти;

2) особи, які проживають неподалік – це особи, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з під-варти.

Стаття 2. Законодавство про реєстрацію сексуального злочинця

1. Законодавство про реєстрацію сексуального злочинця складається з Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, цього Закону та інших нормативно-правових актів щодо недопущення насильства.

Стаття 3. Основні засади реєстрації сексуального злочинця

1. Діяльність, спрямована на реєстрацію сексуального злочинця, ґрунтується на таких засадах:

1) гарантування особам, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з під-варти безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на статеву свободу та статеву недоторканість, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правову допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

2) належна увага до кожного факту звільнення гвалтівника з-під варти у сфері реєстрації сексуального злочинця;

3) визнання суспільної небезпеки проживання неподалік від гвалтівника, який вийшов з-під варти;

4) повага та неупереджене і небайдуже ставлення сусідів з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця, забезпечення пріоритетності прав, законних інтересів та безпеки осіб, які проживають неподалік під час здійснення заходів у сфері реєстрації сексуального злочинця;

5) ефективна взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця, з громадськими об'єднаннями, неурядовими організаціями, засобами масової інформації та іншими заінтересованими особами.

2. У разі якщо особою, яка проживає неподалік є малолітня особа, будь-які дії, що вчиняються щодо неї, базуються на принципах, визначених Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей та законодавчими актами України у сфері захисту прав дитини.

3. Заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця здійснюються без дискримінації за будь-якою ознакою.

Стаття 4. Основні напрями реалізації державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця

1. Державна політика у сфері реєстрації сексуального злочинця спрямована на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання вчинення рецидиву зґвалтування, надання всебічної допомоги особам, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з-під варти.

2. Основними напрямами реалізації державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця є:

- 1) реєстрація сексуального злочинця;
- 2) ефективне, швидке реагування на факти рецидиву зґвалтування шляхом запровадження механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця;
- 3) надання допомоги та захисту особам, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з-під варти, забезпечення відшкодування шкоди;
- 4) належне розслідування фактів вчиненого зґвалтування, притягнення сексуального злочинця до передбаченої законом відповідальності.

Стаття 5. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця

1. Суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця, є:

- 1) спеціально уповноважені органи у сфері реєстрації сексуального злочинця;
- 2) інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення у сфері реєстрації сексуального злочинця;
- 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки особам, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з-під варти;

4) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

2. Спеціально уповноваженими органами у сфері реєстрації сексуального злочинця є:

1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця;

2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації сексуального злочинця;

3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, у тому числі їх структурні підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері реєстрації сексуального злочинця;

4) сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері реєстрації сексуального злочинця.

3. До інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері реєстрації сексуального злочинця, належать:

- 1) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- 2) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;
- 3) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- 4) суди;
- 5) прокуратура;
- 6) уповноважені органи з питань пробації.

Розділ II Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця

Стаття 6. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця, та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації сексуального злочинця:

1. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця, належать:

- 1) формування державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця;
- 2) нормативно-правове регулювання у сфері реєстрації сексуального злочинця;
- 3) координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця;
- 4) забезпечення розроблення та затвердження типових програм для осіб, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з-під варти, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання;
- 5) забезпечення розроблення та затвердження типових програм для осіб, які відбули покарання за вчинене зґвалтування, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання, у тому числі з урахуванням віку, стану здоров'я та статі;
- 6) здійснення методичного забезпечення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері реєстрації сексуального злочинця;
- 7) затвердження стандартів надання соціальних послуг постраждалим особам та методики визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб;
- 8) здійснення міжнародного співробітництва у сфері реєстрації сексуального злочинця.

2. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації сексуального злочинця, належать:

- 1) реалізація державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця;

2) забезпечення створення та функціонування Єдиного державного реєстру випадків вчинення рецидиву зґвалтування;

3) забезпечення функціонування служб підтримки осіб, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з-під варти та здійснення контролю за їх діяльністю;

4) координація підготовки фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця;

5) організація та проведення загальнонаціональних соціологічних, правових, психолого-педагогічних та інших досліджень рецидиву зґвалтувань, його причин і наслідків;

6) збір, аналіз і поширення відповідно до законодавства інформації про рецидив зґвалтувань, удосконалення системи показників у формах державної статистичної звітності щодо запобігання та протидії рецидиву зґвалтувань;

7) підготовка та оприлюднення щорічного звіту про стан реалізації державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця;

Стаття 7. Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця

1. Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця, передбачає:

1) взаємне інформування не пізніше однієї доби про виявлені факти виходу з-під варти осіб, які відбули покарання за вчинене зґвалтування;

2) узгодження заходів реагування на випадки вчиненого рецидиву зґвалтування та надання дієвої допомоги особам, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з-під варти, що здійснюються різними суб'єктами;

3) розроблення та виконання відповідно до компетенції програм для осіб, які відбули покарання за вчинене зґвалтування;

4) організацію здійснення заходів у сфері реєстрації сексуального злочинця відповідно до компетенції;

5) обмін досвідом у сфері реєстрації сексуального злочинця;

б) скоординовану міжвідомчу підготовку фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця;

2. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 8. Єдиний державний реєстр випадків виходу з-під варти осіб, які відбули покарання за вчинене зґвалтування

1. Єдиний державний реєстр випадків виходу з-під варти осіб, які відбули покарання за вчинене зґвалтування (далі - Реєстр) - це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передачі), знеособлення і знищення визначених цим Законом даних про випадки виходу з-під варти осіб, які відбули покарання за вчинене зґвалтування.

Розділ III Надання допомоги та захисту особам, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з-під варти

Стаття 9. Права осіб, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з-під варти

1. Особи, які проживають в радіусі 1 км. від особи, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування та вийшла з під-варти, має право на:

1) отримувати повідомлення по електронній пошті, факсу, телефону інформацію про вихід з-під варти сексуального злочинця;

2) дієвий, ефективний та невідкладний захист в усіх випадках сексуального насильства, особою, яка відбула покарання за вчинене зґвалтування;

3) звернення особисто або через свого представника до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця;

4) отримання повної та вичерпної інформації від суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця, про свої права і соціальні послуги, медичну, соціальну, психологічну допомогу, якими вона може скористатися;

5) безоплатне отримання відповідно до законодавства соціальних послуг, медичної, соціальної та психологічної допомоги відповідно до її потреб;

6) безоплатну правову допомогу у порядку, встановленому Законом України "Про безоплатну правову допомогу";

7) повагу до честі та гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця;

8) інші права, передбачені законодавством у сфері реєстрації сексуального злочинця, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Розділ IV Відповідальність у сфері реєстрації сексуального злочинця

Стаття 10. Відповідальність за вчинення рецидиву зґвалтування

1. Сексуальний злочинець, який порушив вимоги спеціальних заходів щодо протидії зґвалтування, несе відповідальність відповідно до закону.

Розділ V Фінансове забезпечення заходів у сфері реєстрації сексуального злочинця

Стаття 11. Фінансування витрат, пов'язаних із реєстрацією сексуального злочинця

1. Фінансове забезпечення заходів у сфері реєстрації сексуального злочинця, а також створення та забезпечення функціонування Єдиного державного реєстру випадків вчинення рецидиву зґвалтування здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, професійних спілок, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, інших джерел, не заборонених законодавством.

2. Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері реєстрації сексуального злочинця, державної та комунальної форм

власності здійснюється за рахунок коштів відповідного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством.

Розділ VI Контроль за дотриманням законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

Стаття 12. Контроль у сфері реєстрації сексуального злочинця

1. Верховна Рада України здійснює парламентський контроль у сфері реєстрації сексуального злочинця в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією України.

2. Інші органи державної влади здійснюють у сфері реєстрації сексуального злочинця в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України.

Стаття 13. Громадський контроль за дотриманням законодавства у сфері реєстрації сексуального злочинця

1. Громадські об'єднання, члени або уповноважені представники таких об'єднань з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом можуть здійснювати громадський контроль за здійсненням заходів та реалізацією державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця.

2. Звіти за результатами громадського контролю доводяться до відома спеціально уповноважених органів у сфері реєстрації сексуального злочинця і враховуються ними під час визначення пріоритетів та основних напрямів державної політики у сфері реєстрації сексуального злочинця, а також під час розроблення відповідних регіональних програм (додаток Е).

У липні 2017 року зареєстровано проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканості малолітнього (малолітньої)» № 6151, що стосується примусового застосовування так званої «хімічної кастрації», яка пригнічує сексуальний потяг (лібідо) та сексуальну активність. Для проведення хімічної кастрації використовують антиандрогенні препарати (Benperidol, Depo-Provera та ін.), які вводяться до організму людини ін'єкційно або перорально, як правило, кожні три – чотири

місяці. Унаслідок введення замінників гормону тестостерону в організмі практично повністю зупиняється вироблення власних гормонів і відбувається зниження сексуальної функції.

Досвід іноземних країн показав позитивні результати після запровадження даного способу протидії таким злочинам. Щонайменше дев'ять штатів у США (Каліфорнія, Флорида, Джорджія, Айова, Луїзіана, Монтана, Орегон, Техас, Вісконсін) у різний час застосовували такий спосіб. Медикаментозна профілактика статевих злочинів застосовується в багатьох європейських державах (Велика Британія, Франція, Німеччина, Данія, Швеція, Польща, Норвегія, Естонія) та в інших країнах, таких як Канада, Ізраїль. Однією з європейських країн, яка почала застосовувати хімічну кастрацію, є Польща. Застосування хімічної кастрації закріплено на законодавчому рівні в Російській Федерації та в Республіці Казахстан.

За даними Великої Британії, дія урядової програми щодо надання засудженим особам (педофілам) препаратів, які пригнічують лібідо та сексуальну активність, скоротила рецидиви статевих злочинів з 40 до 5 %.

У деяких штатах США запроваджено навіть хірургічну кастрацію. Крім того, 15 сексуальних злочинців вибрали хірургічну кастрацію як альтернативу, щоб їх не було засуджено до довічного позбавлення волі. З усіх доступних методів лікування хірургічна кастрація є найбільш суворою та суперечливою. Операція включає видалення яєчок, де виробляється 95 % тестостерону. Для багатьох науковців хірургічна кастрація є варварським шляхом для управління поведінкою правопорушників високого ризику. Та, незважаючи на суворість кастрації, не всі, включаючи провідних медичних експертів, переконані в її ефективності. Значний відсоток хірургічно кастрованих правопорушників зберігає певне сексуальне функціонування.

На сучасному етапі сексуальне насильство вважається одним з найсерйозніших порушень прав людини. Держави зобов'язані вживати всіх заходів для розслідування, попередження та покарання за різні форми сексуального насильства. Отже, аналізуючи проблему сексуального

насильства, варто виходити з теорії системності, оскільки лише цей підхід може забезпечити об'єктивність і різнобічність бачення й розуміння досліджуваного явища, що дозволить зробити сутнісні висновки стосовно розслідування та протидії різним злочинним виявам сексуального насильства в суспільстві, державі та кожній сім'ї.

Висновки до розділу 2

На результати розкриття та розслідування зґвалтувань минулих років негативно впливає час, що минув з моменту його вчинення (зникають або знищуються матеріальні сліди й людські спогади тощо). Чим більше часу минає з моменту вчинення злочину, тим складніше отримати інформацію про обставини цієї події й осіб, які брали участь у ній. Люди можуть забути окремі факти або їх деталі, змінити місце проживання, померти; речові докази та сліди під дією часу втрачають деякі свої важливі ознаки або взагалі знищуються. Зростає ризик випадкової втрати слідів і речових доказів, які було виявлено та вилучено слідчим при огляді місця події. Водночас слідча практика показує, що внаслідок особливостей людської психології злочинець з плином часу втрачає обережність, у нього знижується почуття самоконтролю, притупляється пильність. Унаслідок цього з'являється зневага до необхідності приховування слідів зґвалтування. Відомі випадки, коли він обмовляється або навіть хвалиться «серед своїх» учиненими в минулому злочинами, що створює додаткові умови для розкриття зґвалтувань минулих років.

Ми проаналізували кримінальні провадження і визначили дві основні типові слідчі ситуації щодо зґвалтувань минулих років:

- 1) потерпіла особа знайома з гвалтівником;
- 2) зґвалтування вчинено особою, яка незнайома з потерпілою особою.

У результаті опрацювання кримінальних проваджень ми визначили типові слідчі версії, що виникають під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років:

- 1) вчинено зґвалтування, потерпіла особа правильно вказала на обстановку та гвалтівника;
- 2) вчинено зґвалтування, але при іншій обстановці та іншою особою, не так, як це вказала потерпіла особа;
- 3) були добровільні статеві зносини, але потерпіла особа обмовила свого статевого партнера;
- 4) були добровільні статеві зносини, які не можна кваліфікувати відповідно до ст. 152 КК України, як зґвалтування, про що потерпіла особа сумлінно помиляється;
- 5) не було статевих зносин, а обстановка інсценована.

Для того, щоб отримати додаткові докази, слідчому, який веде розслідування, потрібно здійснити низку дій перед тим, як почати досудове розслідування, а саме:

- 1) підготувати та перевірити відомості про осіб, які вчинили аналогічний злочин, до та після вчиненого зґвалтування для визначення їх причетності до даного злочину;
- 2) повторно дослідити місця зґвалтування з метою встановлення можливих нових даних;
- 3) додатково дослідити виявлені об'єкти, що пов'язані з учиненням злочину, повторно перевірити всі сліди злочину;
- 4) надати запит та витребувати документи для перевірки вже зібраних даних;
- 5) виявити можливих нових свідків, які пізніше дізналися про вчинене зґвалтування;
- 6) залучити засоби масової інформації для встановлення нових свідків статевого злочину;

7) здійснити обмін інформацією слідчого з оперативними підрозділами в період досудового розслідування вчиненого зґвалтування.

РОЗДІЛ 3

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО ЗІ СПЕЦІАЛІСТАМИ ТА ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ

3.1. Взаємодія слідчого, працівників оперативних підрозділів та інших спеціалістів під час досудового розслідування згвалтувань минулих років

Удосконалення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами поліції на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень є актуальним у зв'язку з упровадженням положень нового КПК України. Досить важливим є питання взаємодії саме при розслідуванні згвалтувань минулих років, оскільки дана проблема пов'язана з посиленням ефективності боротьби зі злочинністю та розслідуванням одного з найжорстокіших злочинів – згвалтування.

Важливий внесок у розроблення наукових положень із зазначеної проблематики зробили науковці А. М. Балашов, О. В. Баулін, С. М. Вологін, М. М. Гапанович, І. І. Мартинович, М. А. Погорецький, Д. П. Письменний, В. М. Тертишник, В. О. Кучер та ін.

Дане питання безпосередньо стосується і взаємодії слідчого з іншими органами досудового розслідування підрозділів поліції під час розслідування злочинів минулих років. Значну увагу цій проблематиці приділяли вчені В. Я. Горбачевський, В. І. Захаров, І. О. Ієрусалимов, І. Ю. Кулеєва, І. В. Куртинов, О. В. Лускатов, Р. Н. Хатипов, О. В. Шапкін та ін. Хоча стосовно цієї проблеми вчені-процесуалісти і практики висловлюють різні думки, однак у зв'язку з прийняттям у 2012 році нового КПК України окремі організаційні й процесуальні особливості виконання доручень слідчого оперативними підрозділами поліції залишаються дискусійними.

Термін «взаємодія» у тлумачному словнику зазначається як «погоджена дія між ким-небудь» [41, с. 85]. Взаємний зв'язок між предметами у дії» [220, с. 259]. У криміналістичній літературі її розглядають як взаємну спільну координаційну діяльність декількох органів, що має на меті вирішення різних завдань з розслідування злочинів та запобігання їм [149, с. 223]. Розрізняють процесуальні (вказівка, доручення, окреме доручення) і непроцесуальні, вироблені практикою, форми взаємодії (спільне планування слідчих (розшукових) дій, обмін інформацією, консультації, бесіди) [327, с. 13]. Водночас після зупинення досудового розслідування взаємодія заборонена, крім тієї, що здійснюється для встановлення місцезнаходження підозрюваного. Як передбачено кримінальним процесуальним законодавством, здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам поліції (ч. 3 ст. 281 КПК України). Після відновлення досудового розслідування можна використовувати всі передбачені форми взаємодії.

Ефективність розкриття і розслідування злочинів значною мірою залежить від злагодженості, узгодженості в діяльності слідчого та органів поліції, що здійснюють розшук. У криміналістиці така погоджена за метою, завданнями, силами, засобами, методами, місцем і часом діяльність у процесі досудового розслідування і встановлення істини одержала назву «взаємодія». Багато вчених-криміналістів і практичних працівників у періодичній і науковій літературі звертаються до розгляду як самого терміна «взаємодія», так і принципів, етапів, форм та видів такої діяльності. Як показали результати вивчення робіт, присвячених проблемам взаємодії, дотепер у науці не існує єдиного підходу до розуміння цієї діяльності [328, с. 91].

Добре організована взаємодія слідчого з іншими підрозділами поліції сприяє правильному визначенню напрямів розслідування та слугує більш швидкому й повному виявленню всіх обставин, що входять до предмета доказування, а також допомагає визначитись із джерелами отримання доказової інформації та є одним із найефективніших засобів вирішення

завдань кримінального судочинства [57, с. 248]. Так, на думку В. О. Коновалової та В. Ю. Шепітька, взаємодія в процесі розкриття й розслідування кримінальних правопорушень являє собою узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу. Вони розглядають взаємодію як вищий ступінь консолідації сил і засобів підрозділів поліції, наділених законом відповідними повноваженнями [143, с. 279].

Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів поліції під час розслідування згвалтувань минулих років – це ділова, активна, цілеспрямована, погоджена за часом, місцем і змістом, а також визначена законодавством діяльність слідчого й оперативних підрозділів поліції, органів безпеки, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України для раціонального використання наявних сил та швидкого і якісного виявлення, розкриття й розслідування кримінального провадження [105]. Правовою засадою взаємодії слідчого з оперативними підрозділами поліції під час розслідування згвалтувань минулих років є КПК України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні від 7 липня 2017 р. № 575. Так, за допомогою оперативних підрозділів поліції слідчий повинен вирішувати певні питання в тих випадках, коли з певних причин він самостійно не в змозі провести ту чи іншу слідчу (розшукову) дію і коли для досягнення поставленої мети необхідне проведення оперативно-розшукових заходів. У ст. 41 КПК України зазначено, що доручення слідчого є обов'язковим для виконання оперативним підрозділом, на момент виконання доручення співробітник оперативного підрозділу поліції користується і повноваженнями слідчого.

Так, І. М. Калантай у підготовлених ГСУ МВС України методичних рекомендаціях з організації та розкриття злочинів минулих років визначив, які заходи взаємодії слід використовувати при розкритті та розслідуванні передбачених злочинів: 1) надання доручень співробітнику оперативного підрозділу поліції доручення для проведення окремих слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; 2) спільне вивчення та аналіз матеріалів розслідування, зібраних до зупинення кримінального провадження; 3) подальше планування заходів розслідування; 4) активна робота у складі слідчо-оперативних груп; 5) постійне обговорення на нарадах слідчо-оперативних груп наявних і нововиявлених даних, взаємообмін ними, їх аналіз тощо [112, с. 95].

Щодо взаємодії по відновленому досудовому розслідуванню згвалтування минулих років, насамперед, слід спільно та комплексно дослідити матеріали попереднього розслідування кримінального провадження. Адже, як зазначає В. І. Галаган, лише за умов взаємного і повного обміну інформацією, якою володіють слідчий та оперативний працівник, при взаємному дотриманні вимог нерозголошення джерел її надходження можна успішно координувати оперативні заходи й слідчі дії, запобігти змішуванню даних, встановлених оперативним шляхом і отриманих при проведенні процесуальних дій, надійно зашифрувати негласні джерела і способи отримання оперативно-розшукових матеріалів, уміло використовувати науково-технічні засоби з метою подальшої їх легалізації [53, с. 363].

Після відновлення досудового розслідування взаємодія є досить стислою, що в більшості випадків полягає в розшуку підозрюваного, адже, на думку В. І. Галагана, така діяльність має відобразитися передусім у процесі планування, висунення версій, проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на швидке розкриття й усебічне розслідування кримінальних проваджень [54, с. 30].

У дорученні слідчого щодо здійснення розшуку співробітником оперативного підрозділу поліції акцентується не на переліку заходів розшуку, які потрібно виконати, а на завданнях розшуку [18, с. 986]. Так, розшук підозрюваного оперативним підрозділом поліції здійснюється хоча і за дорученням слідчого, але заходи він визначає сам. Головною умовою є відповідність заходів під час розшуку КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

До процесуальних форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів поліції під час розслідування зґвалтувань минулих років, що найбільш часто застосовують, належать:

- проведення відповідним оперативним підрозділом поліції слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого (обшук, огляд місця події, пред'явлення для впізнання, аудіоконтроль особи, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, використання конфіденційного співробітництва (п. 3 ч. 2 ст. 40, ч. 1 ст. 41 КПК України);

- надання допомоги слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, які потребують значного обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, які беруть участь у них;

- розшук підозрюваного (ч. 3 ст. 281 КПК України).

Досить цікавою є думка О. П. Дербеньова, який зазначає, що в дорученні щодо провадження слідчих (розшукових) дій слідчий тільки ставить завдання, а способи їх вирішення обирає оперативний підрозділ поліції відповідно до своїх можливостей [71]. Ми поділяємо її в тій частині, що стосується розшуку підозрюваного, а в дорученні проведення відповідним оперативним підрозділом поліції слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій слідчому слід чітко формулювати мету завдання, а також строк виконання. Щодо строків виконання доручення, то законодавець не визначив їх і тому, щоб не затягувати кримінальне провадження, слід обов'язково їх зазначати.

Також існують й інші проблемні питання під час взаємодії слідчого та оперативних підрозділів поліції. Наприклад, А. В. Дунаєва визначила такі:

- нарікання з боку працівників інших підрозділів поліції з приводу того, що слідчі в окремих випадках зловживають своїми повноваженнями і доручають виконання таких дій, які вони могли б виконати самостійно;

- результат виконання доручень слідчого оперативним підрозділом поліції нерідко має вигляд формальної відповіді, у більшості випадків у матеріалах розслідування відповідь на доручення будується на конструкції словосполучення: «не виявилось/не було можливості» [81].

Так, звичайно, у контексті згвалтування минулих років щодо першої проблеми слідчому потрібно, за можливості, самому виконувати ті дії, які він може виконати самотужки, адже слідчий добре обізнаний у матеріалах кримінального провадження, як по відновленому, так і по результатах попереднього розслідування, а також йому відомі певні обставини, інформація про які була отримана під час допиту, але не внесена до протоколу. Щодо другої проблеми, то слідчим слід більш розважливо ставитись до своїх обов'язків, адже від цього залежить швидкість та якість розслідування згвалтування минулих років.

Існує і інша протилежна проблема, що виникає під час взаємодії. Вона полягає в тому, що співробітник оперативного підрозділу поліції підпорядковується безпосередньо начальнику поліції, а не керівнику підрозділу досудового розслідування. Як точно зазначає Н. В. Гуменна, відсутність прямого зв'язку між слідчим та оперативним працівником на практиці нерідко призводить до пасивності органів та осіб, зобов'язаних допомагати слідчому розкривати й розслідувати кримінальні правопорушення, що породжує між слідчими й оперативними працівниками конфлікти та взаємні звинувачення в недоліках під час вирішення спільних завдань, що, звичайно, негативно позначається на діяльності з розкриття злочинів [68, с. 503].

Проблемним питанням щодо взаємодії під час розслідування зґвалтувань минулих років є визначення обсягу оперативно-розшукової інформації, з якою у процесі розслідування може ознайомлюватись слідчий. Так, А. Я. Дубинський зазначає, що настав час вирішити проблему повного ознайомлення слідчого з матеріалами оперативно-розшукової діяльності, без повідомлення йому джерел отримання інформації, здобутої негласним методом [77, с. 107]. Водночас В. І. Галаган констатує, що з метою усунення побоювання щодо розшифрування проведеного оперативного заходу і його учасників працівникові органу поліції потрібно утриматися від ознайомлення слідчого лише з одним видом інформації, яким є відомості про осіб, які згідно з частиною другою ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» здійснюють співробітництво з оперативним підрозділом поліції з гарантуванням їх конфіденційності. Інші матеріали, у тому числі інформація від цих осіб, можуть бути надані слідчому для її використання як з тактичною метою при підготовці до проведення слідчих дій, так і для її фіксації у визначених законодавством джерелах доказів за наявності до того підстав [105, с. 373]. Так, на нашу думку, слідчий як особа, яка повністю відповідає за проведення досудового розслідування, має бути ознайомлений з усіма матеріалами та результатами оперативно-розшукових заходів, переконатися в законності їх отримання і використовувати їх у досудовому розслідуванні. Отже, належним чином налагоджена та відпрацьована діяльність слідчого й співробітників оперативних підрозділів поліції під час розслідування зґвалтувань минулих років значно поліпшить роботу, допоможе найшвидшому встановленню місцеперебування підозрюваного та встановленню об'єктивної істини.

Отже, оперативно-розшукові заходи, які проводять співробітники оперативних підрозділів поліції під час розслідування зґвалтувань минулих років, передбачені ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»:

- опитування осіб за для отримання інформації про зґвалтування, яке було вчинено в минулому, та місцезнаходження підозрюваного;
- ознайомлення з даними, що характеризують спосіб життя підозрюваного у вчиненні злочину;
- відвідування жилих та інших приміщень за згодою їх власників з метою збору відомостей про підозрювану особу;
- проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння підозрюваного;
- здійснення аудіо-, відеоконтролю за підозрюваним;
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж для отримання корисної інформації про розслідуваний злочин та місцезнаходження підозрюваного;
- спостереження за місцем можливого перебування підозрюваного [240].

Взаємодія під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років, насамперед, полягає в проведенні таких дій:

- перегляд криміналістичних обліків;
- оголошення в розшук підозрюваного у вчиненні зґвалтування;
- перевірка співробітниками оперативних підрозділів поліції місць дислокації кримінальних елементів та притонів наркоманів;
- проведення поквартирних обходів з метою виявлення нових свідків та очевидців зґвалтувань, підозрілих осіб в їх районі проживання;
- пошук можливого транспортного засобу, що використовував гвалтівник;
- оперативне орієнтування щодо розшукуваного гвалтівника.

Наступними діями оперативних підрозділів поліції є оперативно-розшукові заходи щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного внаслідок зґвалтування минулих років.

Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам поліції, що має на меті, з одного боку,

прискорення розслідування у кримінальному провадженні, а з іншого – залучення до проведення негласних слідчих (розшукових) дій фахівців з оперативних підрозділів поліції, які мають певний досвід і спеціальну техніку для проведення оперативно-розшукових заходів [102, с. 136].

Взаємодія слідчого й оперативних підрозділів поліції під час розслідування зґвалтувань минулих років для досягнення позитивних результатів повинна відповідати чітким принципам. Щодо даного питання існує безліч класифікацій принципів взаємодії, але ми поділяємо думку В. М. Стратонова, який визначив такий перелік:

- відповідність спільної діяльності вимогам закону;
- організуюча роль і відповідальність слідчого за своєчасне та якісне розслідування злочинів, процесуальна відповідальність у виборі рішень, за винятком випадків, коли законом прямо визначено коло інших осіб;
- самостійність співробітників оперативних підрозділів поліції у виборі засобів і методів оперативно-розшукової діяльності в межах чинного законодавства;
- спільне планування слідчих і оперативно-розшукових заходів – найважливіший організуючий початок будь-якої усвідомленої людської діяльності, необхідна передумова її ефективності, а також обмін інформацією та спільне обговорення результатів;
- безперервність в організаторській роботі, активне використання досягнень науки і техніки в розкритті та розслідуванні злочинів [293, с. 985].

Під час взаємодії слідчий та співробітник оперативного підрозділу поліції діють на підставі загального спільного плану, але кожен у межах своєї компетенції. Складання погодженого плану – це організаційна основа комплексного використання сил, засобів і можливостей слідчого та оперативного підрозділу поліції, в якому зазначені оперативні та розшукові заходи щодо розкриття злочину. Як слушно зазначив Г. Гросс, важко скласти план розслідування, та ще складніше дотримуватися його відповідності [65, с. 18]. Головну діяльність слідчого має бути спрямовано на

індивідуалізацію провадження. Виділивши одне провадження серед йому подібних, слідчий зможе відшукати в ньому усі характерні риси [65, с. 24]. Як слушно зазначив О. В. Лускатов, планування завжди індивідуальне, оскільки в кожному окремому випадку проводиться за новим провадженням, що відрізняється від інших за суб'єктом, часом, місцем, іншими обставинами його вчинення. Водночас у найбільш загальних положеннях даного процесу можна виділити ті аналогічні риси, що дозволяють виробити типову форму плану досудового розслідування кримінального провадження [188, с. 118].

Стосовно структури плану взаємодії під час досудового розслідування вчені-криміналісти мають різні погляди. На думку О. Н. Колесниченка, планування складається з визначення обставин і питань, що підлягають з'ясуванню, кола необхідних слідчих дій та доручень оперативним підрозділам поліції, термінів їх проведення [120, с. 178]. Досить цікавою є думка О. В. Лускатова, який пропонує до плану взаємодії слідчого та оперативного працівника під час досудового розслідування додатково скласти календарний план – графік. На його думку, враховуючи режим роботи правоохоронного органу та свій графік, що залежить від виконуваних функцій і службового навантаження, у календарному плані співробітник зазначає години відповідних днів тижня, коли він запланував виконання тієї чи іншої дії. У клітинці плану необхідно зазначати не тільки вид самої дії, а й номер кримінального провадження, у зв'язку з розслідуванням якого воно проводиться, а також оцінювати, виконано чи з певних причин перенесено на пізніший термін [188, с. 123]. Ця думка є слушною, адже під час досудового розслідування згвалтувань минулих років залучають спеціалістів, які мають значний обсяг своєї безпосередньої роботи, що потребує чимало часу, а зі складанням календарного плану-графіку експерти-криміналісти, психологи та інші матимуть можливість рівномірно скоординувати свій час.

Як зазначає В. М. Стратонов наявність такого плану не звільняє працівника оперативного підрозділу поліції від упорядкування плану оперативно-розшукових заходів, що передбачає конкретні не процесуальні

форми, методи і джерела одержання інформації, які не належать до ведення слідчого. За необхідності з цим планом оперативно-розшукових заходів може ознайомитися слідчий та висловити свої пропозиції, засновані на доказах, зібраних щодо провадження. Наявність окремого плану оперативно-розшукових заходів забезпечує невтручання слідчого в оперативну діяльність співробітників оперативних підрозділів поліції, що застосовують при її здійсненні спеціальні методи і засоби [293, с. 986].

Отже, під час взаємодії варто виокремлювати заходи і в погодженому плані розслідування зазначати, які необхідно проводити спільно, а які окремо. Так, І. М. Бацько зауважує, що слідчий не може здійснювати оперативно-розшукові заходи, а орган, що здійснює оперативно-розшукові заходи, не уповноважений проводити деякі процесуальні дії навіть за дорученням слідчого (складати повідомлення про підозру, обвинувальний акт тощо). Тому в деяких випадках слідчий та оперативні працівники поліції можуть діяти спільно й одночасно (проводити огляд місцевості, висувати версії, складати спільний план розслідування кримінального провадження, проводити одночасно в різних місцях декілька обшуків у співучасників злочину тощо), а в деяких випадках – окремо [18, с. 365]. Н. В. Гуменна констатує, що взаємодія слідчого та інших суб'єктів розшуку під час здійснення розшукової діяльності є узгодженою діяльністю слідчого, працівників (співробітників) оперативних підрозділів поліції та інших суб'єктів, що забезпечує раціональне поєднання під час розшукової діяльності процесуальних дій і розшукових заходів, які здійснює кожний з них відповідно до своїх функцій та в межах наданих їм законом повноважень із використанням спеціальних знань і технічних засобів, спрямована на досягнення спільної мети з найменшими затратами сил, засобів і часу [68, с. 501]. Ми поділяємо думку М. Багрія, що працівники оперативних підрозділів поліції і слідчий виконують кожний свої функції, а успіх їхньої діяльності залежить від її узгодженості. Спільна робота слідчого та оперативно-розшукових працівників під час розслідування будь-якого виду

злочинів має ретельно узгоджуватися з планом розслідування й ґрунтуватися на результатах спільної оцінки слідчих та оперативно-розшукових ситуацій [14, с. 318]. Звичайно ж, слідчому не потрібно втручатися в роботу оперативного підрозділу поліції, а співробітникам оперативного підрозділу поліції – у роботу слідчого. Взаємодія хоча і має бути злагоджена дія для спільної мети, але кожен з учасників діє в межах своєї компетенції.

Л. В. Уманський провів соціально-психологічні дослідження спільної діяльності, які дали підстави поділити типи взаємодії на три групи: 1) спільно-індивідуальну, за якої кожен учасник відпрацьовує свою частину роботи незалежно від інших; 2) спільно-послідовну, за якої загальне завдання виконує послідовно кожен учасник; 3) спільно-взаємодіючу, коли одночасно взаємодіє кожен учасник з усіма іншими [306, с. 131].

Отже, сутність взаємодії слідчого та оперативного працівника поліції полягає в тому, що це, передусім, активна цілеспрямована діяльність суб'єктів – слідчих та працівників оперативних підрозділів поліції, до якої можуть залучатися негласні співробітники, представники громадськості, фахівці різних галузей знань тощо; кожен суб'єкт цієї діяльності вживає конкретних заходів (слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи) у межах, встановлених законом повноважень; узгоджені за місцем, часом і метою спільні дії двох чи більше суб'єктів, спрямовані на впровадження одержаних результатів оперативно-розшукових заходів, відомостей у кримінальне судочинство; у спільних планах необхідно передбачати комплекс оперативно-розшукових та інших заходів і слідчих дій у такому порядку, щоб їх проведення було несподіване для осіб, дії яких перевіряються, їхніх співучасників і мало якнайбільший ефект у закріпленні процесуальним шляхом обставин, що підлягають доказуванню; у процесі проведення конкретних оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій потрібно суворо дотримуватися вимог Конституції України, чинного законодавства, принципів оперативно-розшукового

законодавства та кримінального судочинства – шляхом провадження відповідних слідчих (розшукових) дій та процесуальних рішень [190, с. 126].

Отже, підсумовуючи зазначене, ми підготували алгоритм дій взаємодії слідчого з оперативними підрозділами:

1) унаслідок отримання заяви або повідомлення про вчинене зґвалтування минулих років, або ж унаслідок відновлення досудового розслідування слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, відразу проводить слідчі (розшукові) дії, і може прийняти рішення про залучення оперативних працівників органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів державної пенітенціарної служби та ін., а також фахівців, які мають спеціальні знання (психологів, педагогів, перекладачів та ін.);

2) співробітник оперативного підрозділу, якого слідчий залучив до розслідування зґвалтування минулих років, здійснює подвірний обхід з метою виявлення свідків учиненого зґвалтування, збирає відомості, що можуть бути використані як докази; встановлює час, місце й обставини вчиненого зґвалтування, кількість причетних до його вчинення осіб, їх прикмети, наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися внаслідок статевої наруги; інформує слідчого про одержані дані щодо обставин вчиненого зґвалтування;

3) спеціаліст-криміналіст, якого слідчий залучив до розслідування зґвалтування минулих років, надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання; проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис; складає плани і схеми; виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей; виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого зґвалтування; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів; звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин зґвалтування; несе персональну відповідальність за якісну фіксацію всієї слідової інформації;

4) для швидкого та повного розслідування зґвалтування минулих років слідчий доручає проведення конкретних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій працівникам оперативних підрозділів, які під час їх виконання користуються повноваженнями слідчого. За КПК України строк виконання доручення законодавцем не визначений, але цей строк має бути визначений слідчим. Строк здійснення доручення має бути розумним і достатнім для його виконання;

5) доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) складається в письмовій формі з визначенням конкретних завдань, яке направляється на ім'я начальника територіального органу внутрішніх справ, який зобов'язаний визначити конкретних осіб з числа співробітників оперативних підрозділів, на яких покласти обов'язки з виконання доручення слідчого;

6) якщо у співробітника оперативного підрозділу під час виконання доручення виникає необхідність проведення додатково ще й іншої слідчої (розшукової) дії, або негласної слідчої (розшукової) дії, він інформує про це слідчого. Слідчий приймає рішення щодо необхідності її проведення і проводить її сам, або надсилає доручення для її проведення співробітникам оперативного підрозділу;

7) матеріали про виконання доручення слідчого направляються дослідному підрозділу разом із супровідним листом за підписом начальника територіального органу внутрішніх справ, який обов'язково реєструється в канцелярії;

8) начальник слідчого підрозділу особисто розглядає матеріали виконаного доручення слідчого, які надійшли від оперативного підрозділу. У разі його формального та неякісного виконання повертає матеріали відповідно до вимог діловодства начальнику територіального органу внутрішніх справ для усунення недоліків та вжиття до винних заходів дисциплінарного впливу в установленому законом порядку;

9) якщо досудове розслідування зґвалтування минулих років зупинене після повідомлення особі про підозру, у день прийняття рішення про зупинення досудового розслідування слідчий доповідає матеріали про розшук підозрюваного начальнику слідчого підрозділу для погодження та подальшого направлення начальнику територіального органу внутрішніх справ для організації розшуку підозрюваного. Також направляє витяг з ЄРДР; копію постанови про зупинення досудового розслідування і розшуку підозрюваного; копію повідомлення про підозру; копію ухвали про обрання заходу забезпечення кримінального провадження (у разі обрання такого заходу); ухвалу слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу; довідку про особу розшукуваного, у якій слід зазначити: прізвище, ім'я, по-батькові, перелік родичів, знайомих з адресами їх проживання, можливі місця проживання і прописки підозрюваного, останнє місце роботи (навчання), відомості про судимість, особливі прикмети, іншу інформацію, яка може допомогти встановити місцеперебування розшукуваної особи, її фото;

10) слідчий в обов'язковому порядку вносить, за погодженням з прокурором, клопотання до слідчого судді про дозвіл на затримання підозрюваного з метою приводу та застосування щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

11) організація розшукової роботи покладається на керівників оперативних підрозділів;

12) початок взаємодії, як правило, ініціює слідчий, але може виходити і від співробітників інших підрозділів.

Отже, взаємодія слідчого із співробітниками інших оперативних підрозділів під час досудового розслідування зґвалтування минулих років – це взаємоузгоджена, спільна, цілеспрямована, кваліфікована діяльність, що ґрунтується на законах і відомчих нормативних актах, організована на належному рівні, спрямована на виконання завдань кримінального судочинства. Зважаючи на характер і ступінь суспільної небезпечності

даного статевого злочину, взаємодія може бути епізодичною і тривалою та має доволі різноманітний і широкий характер, тому налагодження спільної, узгодженої, цілеспрямованої та кваліфікованої діяльності під час здійснення досудового розслідування є запорукою успішного виконання завдань кримінального провадження.

3.2. Використання спеціальних знань під час розслідування зґвалтувань минулих років

Оперативне розслідування зґвалтувань минулих років залежить від багатьох факторів, одним з яких є вміле використання спеціальних знань, оскільки базові знання слідчого в галузі криміналістики, судової медицини, психології, психіатрії та інших наук є недостатніми для результативного розслідування даного виду злочину. Необхідність використання спеціальних знань пов'язана з тим, що розслідування злочину є складним процесом пізнання об'єктивної дійсності. Яким би освіченим та добре підготовленим не був слідчий, він завжди залишиться спеціалістом вузького профілю й не володітиме в повному обсязі значним потенціалом науки, техніки, ремесел, мистецтва тощо [223, с. 281].

Проблематика використання спеціальних знань у криміналістиці є досить актуальною серед вітчизняних та зарубіжних криміналістів. Значний внесок у вивчення цього питання зробили вчені В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Г. Гросс, В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, М. В. Костицький, О. І. Мотлях, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.

Відповідно до КПК України, спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями, навичками використання технічних та інших засобів (ч. 1 ст. 71 КПК України). Визначення поняття «спеціальні знання» кримінальне процесуальне законодавство не наводить, у зв'язку з чим, учені-

криміналісти тлумачать його по-різному, але в загальному їх погляди все ж таки збігаються. Наприклад, на думку Г. І. Грамовича, спеціальними у кримінальному процесуальному значенні є систематизовані наукові знання, уміння і навички в окремій галузі людської діяльності (у тому числі знання в галузі матеріального і процесуального права), що одержані в результаті цілеспрямованої професійної підготовки та досвіду роботи, використовуються з метою збирання доказової та орієнтуючої інформації про злочинне діяння, сприяють розробленню технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення під час розслідування даного кримінального провадження [61, с. 12]. В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль зауважили, що це «... не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, а набуті у результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціальністю особою, яку залучили як спеціаліста чи експерта з метою надання допомоги слідчому чи суду при з'ясуванні обставин провадження або надання висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання» [176, с. 22].

Деякі автори стверджують, що спеціальні знання не є загальновідомими. Наприклад, А. А. Ейсман зазначає, що ці знання не є загальнодоступними, вони не мають масового поширення, тобто це пізнання, якими володіє обмежена кількість фахівців, але якими не володіє адресат доказування (слідчий, суд, інші учасники процесу [84, с. 39]. Інші ж автори конкретизують, що це тільки наукові знання, тобто в розумінні окремо взятої науки. Так, М. М. Гроздінський визначив спеціальні пізнання як тільки наукові знання, але це не слід трактувати так, що ніби техніка, мистецтво і ремесло протиставляються науці і що допускається експертиза, яка не ґрунтується на даних науки. Різні питання техніки, мистецтва і ремесла є об'єктом наукових досліджень і тому будь-яка експертиза повинна ґрунтуватися на даних науки [63, с. 57]. З. М. Соколовський констатує, що «... при визначенні спеціальних знань у процесуальному сенсі необхідно виходити з поняття «спеціальність» (у розумінні окремо взятої галузі науки,

техніки, мистецтва) та «спеціаліст» (у розумінні самостійної професії) і, головним чином, з поняття «професійної спеціальної освіти» [290, с. 202].

Ми поділяємо погляди Б. В. Романюка, який визначив спеціальні знання як будь-які знання, у тому числі окремі правові, але тільки у вузькій спеціальній галузі науки, техніки, мистецтва і ремесла, набуті в процесі спеціальної підготовки і професійної діяльності. Правові знання слідчого, що він отримав як юрист, є спеціальними, оскільки стосуються проведення слідчих дій, доказування, використання спеціальної техніки. Це стосується й інших фахівців: медика, інженера і т.д. Головним критерієм розподілу використання спеціальних знань у кримінальному процесі виступають тільки їх суб'єкти [246, с. 66]. Водночас М. В. Салтевський зауважив, що знання, якими володіє конкретний фахівець, отримані ним у процесі професійного навчання, розкривають собою певну сукупність, що характеризує його як спеціаліста, наприклад, юриста, лікаря, психолога тощо. Називати їх спеціальними для особи, яка ними володіє, не варто, оскільки їх використання належить до його професійних обов'язків. Вони є спеціальними тільки для того, у кого зовсім інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки щодо інших знань, відмінних за змістом [251, с. 397].

Стосовно форм використання спеціальних знань кримінальне процесуальне законодавство чітко визначає, що спеціаліст може надавати і письмові роз'яснення, і усні консультації (ч. 1 ст. 360 КПК України). Отже, існує дві форми використання спеціальних знань: процесуальна та непроцесуальна. Не всі автори підтримують такий підхід і все ж таки вказують тільки на врегульовану КПК України форму використання спеціальних знань. Наприклад, В. Д. Арсеньєв та В. Г. Заблоцький вважають, що спеціаліст повинен використовувати свої знання у двох формах: участь у слідчих (розшукових) діях та проведення експертизи [95, с. 135]. Але існує й інший підхід до даної проблематики. Так, В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов та інші вчені стверджують, що спеціалістів можна залучати

під час досудового розслідування як у процесуальній так і в непроцесуальній формі. Процесуальна форма використання спеціальних знань полягає в регулюванні їх кримінальним процесуальним законодавством, а також у використанні як доказу в кримінальному провадженні, а непроцесуальна форма не передбачена кримінальним процесуальним законом і полягає в тому, що органи досудового розслідування мають можливість отримувати певну інформацію щодо питань, які їх цікавлять, і при цьому спеціалісти не проводять, важливих досліджень, а лише надають консультації, усно роз'яснюють загальні питання [44, с. 51]. Непроцесуальними формами взаємодії слідчого зі спеціалістами В. В. Ковальов називає такі: 1) консультації у вигляді усних роз'яснень, порад, письмових довідок, актів зі спеціальних питань тощо; 2) проведення попередніх досліджень за запитом слідчого, що оформляються довідкою, актом, які можуть розглядатися як інші документи в провадженні; 3) взаємний обмін інформацією та спільне обговорення зібраних у провадженні доказів, висунення обґрунтованих версій і визначення шляхів їх розв'язання [115, с. 15].

Використання спеціальних знань під час досудового розслідування згвалтувань минулих років можливо як шляхом отримання від спеціаліста відповідного документа, так і шляхом надання консультацій. Консультації надаються як письмово, так і усно, але кримінальне процесуальне законодавство встановило певні вимоги щодо надання письмових консультацій. Так, по-перше, консультації надає спеціаліст, який безпосередньо брав участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, по-друге, консультації спеціаліста мають бути тільки в письмовій формі, тобто у формі письмових пояснень, які обов'язково долучаються до протоколу слідчої (розшукової) дії (ч. 2 ст. 105 КПК України). Утім консультації (роз'яснення, пояснення), як усні, так і письмові, не є джерелом доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України) і тому, під час досудового розслідування даного виду злочину потрібно мати на увазі, якщо інформація, надана спеціалістом, має важливе

значення для кримінального провадження. У такому разі слід проводити експертизу для отримання відповідного документа, що є доказом.

Отже, спеціальні знання під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років слід використовувати в таких формах:

- безпосередньо слідчим під час проведення досудового розслідування;
- участь спеціаліста під час слідчих (розшукових) дій;
- проведення судових експертиз у галузі медицини, біології, психології та психіатрії;
- консультації, але лише щодо тих питань, які не мають доказового значення.

Знання в галузі права не належать до спеціальних, водночас учені-криміналісти мають суперечливі погляди щодо цього питання і впровадження так званих «правових експертиз» [117, с. 492]. Так, В. М. Махов проведення таких експертиз мотивує тим, що в кримінальному судочинстві слідчий, прокурор, суддя зобов'язані бути фахівцями в галузі кримінального та кримінального процесуального права й криміналістики, а для вирішення питань в інших правових сферах можуть призначатися правові експертизи [199, с. 46].

Також до спеціальних знань, які обов'язково слід використовувати під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років, слід віднести знання експертно-криміналістичної служби. Діяльність експерта-криміналіста регулюється наказом МВС України «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» від 9 серпня 2012 року № 691, в якому визначені завдання співробітників експертної служби: здійснення судової експертизи; забезпечення участі спеціалістів Експертної служби в оперативно-розшукових заходах, слідчих та інших процесуальних діях; формування довідково-інформаційних фондів; ведення криміналістичних обліків; здійснення сертифікації зброї та ін. [213]. Спеціаліст, який бере участь у досудовому розслідуванні, надає не тільки консультації, а й виконує більш серйозні завдання слідчого, а саме:

1) безпосередньо відбирає зразки; 2) з'ясовує умови, що мають значення для подальшого дослідження, за яких має бути вилучено зразки; 3) безпосередньо бере участь в їх одержанні; 4) проводить попередні дослідження отриманих зразків; 5) здійснює їх упакування; 6) допомагає кваліфіковано зафіксувати в протоколі слідчої (розшукової) дії порядок відбору зразків; 7) консультує слідчого з питань, що пов'язані з формуванням завдання експертів; 8) створює належні умови для їх одержання та закріплення. Допомога спеціалістів експертів-криміналістів має вирішальне значення при підготовці матеріалів для ідентифікаційних досліджень, адже в такому разі обов'язково здійснюється попереднє дослідження, від якості якого залежить остаточний результат експертизи [329, с. 118].

Отже, участь експерта-криміналіста як спеціаліста щодо одержання зразків для експертного дослідження є обов'язковою, адже оперативність, правильність підготовки матеріалів значно підвищує результативність експертизи. Участь експерта-криміналіста під час досудового розслідування згвалтувань минулих років збільшує шанси отримати додаткові джерела доказів, що допоможе скоріше завершити розслідування кримінального провадження. Також цей спеціаліст за наявності підозрюваного бере участь в одержанні зразків від неї та надає поради слідчому щодо формування завдань, необхідних для розслідування.

КПК України визначає перелік осіб, які мають спеціальні знання для залучення слідчим під час досудового розслідування – це експерт, судово-медичний експерт, спеціаліст, перекладач та лікар. Учені-криміналісти здійснили класифікацію даних спеціалістів. Наприклад, Є. Є. Демидова систематизує обізнаних осіб залежно від нормативно-правової регламентації, а саме: 1) спеціалісти, участь яких у слідчих (розшукових) діях передбачена в КПК України з конкретизацією їх посади (кваліфікації, спеціалізації); 2) спеціалісти, участь яких у слідчих (розшукових) діях передбачена КПК України без конкретизації їх посади [70, с. 23].

В. О. Яремчук наводить таку класифікацію спеціалістів, які беруть участь у кримінальному провадженні: 1) працівники державних експертних установ України; 2) особи, які мають спеціальні знання, залучаються до слідчих (розшукових) дій як спеціалісти, однак не працюють в експертних установах, – художники, скульптори, гончарі, водолази та ін.; 3) перекладачі (ч. 3 ст. 224 КПК України); 4) ревізори; 5) до окремої категорії належать слідчий-криміналіст; інспектор-кінолог, поліграфолог та ін., залучення яких має істотні відмінності; 6) працівники науково-дослідних інститутів різних галузей знань, викладачі вищих навчальних закладів; 7) спеціалісти суміжних з правом галузей знань – особи, які мають юридичні та економічні знання, правові й медичні тощо. Проте під час розслідування вони не повинні вирішувати питання правового характеру (наприклад, установлювати елементи складу злочину); 8) широке коло спеціалістів, яких залучають для надання «висновку спеціаліста» (з експертних або неекспертних, державних або недержавних установ, підприємств, організацій) [332, с. 113].

Права та обов'язки спеціаліста в кримінальному провадженні передбачені кримінальним процесуальним законодавством, отже, спеціаліст має право: ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних з його залученням до кримінального провадження; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Спеціаліст наряду з правами має і певні обов'язки, а саме: прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади; виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення

з поставлених запитань; не розголошувати відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час його присутності та які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; заявляти самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України (ч. 4, 5 ст. 71 КПК України).

У певних випадках під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років участь спеціаліста є обов'язковою. Так, кримінальне процесуальне законодавство вказує на обов'язковість залучення законного представника, педагога, психолога, а інколи і лікаря під час проведення допиту малолітніх або неповнолітніх (ст. 226, 354, 491 КПК України) та проведенні слідчих (розшукових) дій за їх участю (ст. 227 КПК України). Завдання психолога під час допиту – сприяти слідчому з метою отримання від малолітнього або неповнолітнього повних і правдивих показань щодо вчиненого зґвалтування. Допит підлітка потребує глибокого знання особливостей його психіки, виняткового вміння проводити цю слідчу (розшукову) дію, тактовності і стриманості, культури спілкування [184, с. 15].

Під час допиту неповнолітнього С. В. Кузнєцова виділяє такі аспекти: процесуальний – суворе дотримання вимог закону щодо підготовки, проведення та фіксації допиту; психологічний – урахування психовікових, гендерних особливостей, соціально-психологічної характеристики, темпераменту допитуваного; етичний – високоморальна, тактовна поведінка слідчого; педагогічний (виховний) – допит будується на основі індивідуального підходу, виявленні чуйності до особистості неповнолітнього; тактичний – використання тактичних прийомів допиту залежно від ситуації, що складається [161, с. 19]. При розгляді психологічних особливостей неповнолітніх окремих вікових груп необхідно враховувати не тільки хронологічний вік, а й загальні якості культури і товариства, до якого вони належать, соціально-економічний стан, стать, індивідуально-типологічні якості [320, с. 280].

Існують випадки, в яких участь спеціаліста не є обов'язковою відповідно до чинного КПК України, але ми вважаємо за доцільне проводити такі слідчі (розшукові) дії із залученням обізнаних осіб: огляд місця події та пред'явлення для впізнання.

Для участі в огляді місця події, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів (ч. 3 ст. 237 КПК України). Так, під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років обстановка місця події нерідко має ускладнений характер, що зумовлено тим, що після вчинення зґвалтування минуло чимало часу і на місці злочину відбулися суттєві зміни (знищилися сліди злочину, нашарувалися наступні зміни природного характеру тощо). За таких умов участь спеціаліста-криміналіста є важливою та обов'язковою для успішного розслідування кримінального провадження. Також для роботи з біологічними об'єктами на місці події, крім спеціаліста-криміналіста, додатково потрібен спеціаліст-біолог, який зможе грамотно й професійно розшукати і вилучити сліди, дати пошукову інформацію безпосередньо на місці події, виконавши експрес-діагностику виявлених слідів.

При пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти (ч. 8 ст. 228 КПК України). Після прийняття рішення про проведення даної слідчої (розшукової) дії потрібно залучити спеціаліста, хоча б у не процесуальній формі, яка полягає у виборі місця та часу проведення, а також у підборі суб'єктів для впізнання і надання технічної допомоги, яка полягає у фотографуванні процесу впізнання. Також під час проведення даної слідчої (розшукової) дії може бути використано поліграф для визначення правдивості показань.

Із прийняттям 2012 року нового КПК України створено Інститут негласних слідчих (розшукових) дій, проведення деяких з них неможливе без

залучення спеціалістів. Так, наприклад, аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) та інших неможливе без застосування технічних засобів й обізнаних осіб.

Варто зауважити, що існують спеціалісти, яких не слід залучати під час досудового розслідування згвалтувань минулих років, а саме: астрологів, екстрасенсів тощо. Учені в цих галузях мають псевдонаукові рекомендації й навіть дослідницькі роботи, на які отримано патенти. Однак немає науково обґрунтованих результатів їх застосування [11, с. 20]. Водночас не всі вчені-криміналісти поділяють цю думку. Наприклад, В. В. Мальцев у своєму дисертаційному дослідженні розкриває існування «нетрадиційних методів розслідування». Науковець серед нетрадиційних методів називає прийоми та способи, які використовуються лише для вирішення поодиноких ситуацій з метою розслідування злочину [196, с. 15]. Ю. П. Дюбягін зауважує, що під час досудового розслідування слід використовувати такі нетрадиційні методи, як поліграф, гіпноз, наркоаналіз, біоритмологію, психологічний портрет злочинця, екстрасенсорику [78].

Отже, використання спеціальних знань під час досудового розслідування згвалтувань минулих років відкриває перед слідчим набагато більше можливостей щодо збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Важливе значення використання спеціальних знань під час досудового розслідування полягає в проведенні слідчих (розшукових) дій за участі відповідного фахівця.

3.3. Порядок призначення та проведення судових експертиз під час розслідування зґвалтувань минулих років

Важливим засобом встановлення нових фактичних даних і перевірки зібраних доказів під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років є судова експертиза. Висновок експерта є одним із найважливіших доказів під час досудового розслідування зґвалтувань. Підстави проведення та порядок призначення експертиз щодо кримінального провадження передбачені КПК України, Законом України «Про судову експертизу» та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України.

Проблеми призначення та проведення судово-медичних експертиз досліджували вчені Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Г. Гросс, Н. І. Клименко, В. В. Коваленко, М. В. Костицький, В. П. Колмаков, Р. Я. Лемик, Є. Д. Лук'янчиков, В. Я. Марчак, В. М. Махов, А. А. Меденцов, Т. Ф. Моїсєєва, І. В. Озерський, В. В. Семенов, В. Ю. Шепітько, В. М. Шерстюк, О. В. Ярош та ін.

Визначення «судова експертиза» в науковій літературі трактується по-різному. Так, юридичний словник наводить визначення судової експертизи як дослідження спеціалістом-експертом матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини провадження під час досудового розслідування та судового слідства [40, с. 745]. Вчені більш широко розглядають дане поняття, наприклад, М. Г. Щербаковський під судовою експертизою розуміє інститут доказового і процесуального права; систему процесуальних відносин; форму використання спеціальних знань; процедуру дослідження й оформлений після її завершення процесуальний документ – висновок експерта [324, с. 6]. Натомість В. В. Головченко та В. С. Ковальський формулюють судову експертизу як регламентоване процесуальним законом дослідження експертом на основі спеціальних знань

конкретних обставини кримінального провадження з метою встановлення фактів, що мають істотне значення для встановлення істини [58, с. 164]. Водночас ми повністю погоджуємося з визначенням, наведеним у Законі України «Про судову експертизу», що формулює судову експертизу як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»).

Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. (ч. 1 ст. 242 КПК України). Підстави проведення судово-медичних експертиз під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років визначені кримінальним процесуальним законодавством, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні наукові, технічні та інші спеціальні знання. А. А. Меденцов виділяє такі підстави для призначення судово-медичної експертизи під час досудового розслідування злочинів: 1) під час експертизи тілесних ушкоджень для встановлення їх наявності, особливостей і ступеня тяжкості; визначення ступеня втрати загальної і професійної працездатності; оцінки стану здоров'я, симуляції, дисимуляції, агравації, вигаданих хвороб і калічення членів; виявлення рубців як наслідків ушкоджень чи хвороб; 2) під час експертизи стосовно спірних статевих станів для встановлення статі, статевої зрілості; порушення цілісності дівочої пліви; для визначення статевої репродуктивної функції, а також вагітності й пологів, які відбулися; 3) під час проведення експертизи при статевих злочинах для встановлення факту насильницького статевого акту, характеру і механізму виникнення ушкоджень під час його скоєння; визначення насильницького статевого акту в спотвореній формі; виявлення розбещувальних дій щодо неповнолітніх, а також статевих зносин з особами,

які не досягли статевої зрілості; зараження венеричною хворобою, СНІД, ВІЛ-інфекцією; 4) експертиза з інших приводів проводиться для встановлення віку; тотожності особи; у випадках спірного батьківства і підміни дітей, а також для встановлення факту і ступеня алкогольного сп'яніння [200].

Кримінальний процесуальний кодекс чітко зазначив, що судово-медична експертиза під час досудового розслідування злочинів проти здоров'я особи призначається обов'язково. Питання, які ставляться для вирішення судово-медичної експертизи, залежать переважно від предмета, способу злочинного посягання, методів маскування злочинного наслідку, а також інколи від слідчої ситуації [152, с. 125]. Але, чи слід проводити її взагалі, чи вона матиме значення для досудового розслідування даного виду злочинів, адже після його вчинення минув певний проміжок часу. Це питання є досить дискусійним серед науковців, які вивчали нерозкриті злочини минулих років. Так, В. М. Биков зауважує, що проведення судово-медичної експертизи під час досудового розслідування про нерозкриті злочини минулих років є недоцільним, адже на момент проведення експертизи виникають труднощі, викликані тим, що досліджувані об'єкти з часом змінюються і втрачають деякі свої властивості і якості [28, с. 34]. Такої думки дотримуються і В. Я. Горбачевський, В. І. Захаров, І. О. Ієрусалимов, які зазначили, що протягом тривалого часу втрачаються ідентифікаційні ознаки в невиявлених своєчасно предметах. Так, може зношуватися взуття, тупитися або, навпаки, заточуватися сокири, ножі й інші гострі знаряддя злочину, зазнають змін протектори покришок автомашин і мотоциклів, деталі вогнепальної зброї тощо. Усе це може ускладнити ідентифікацію цих об'єктів за залишеними слідами, а іноді робить ототожнення взагалі неможливим. Крім того, змінюються зовнішні ознаки особи, яка вчинила злочин, що деякою мірою ускладнює її ідентифікацію за фотознімками [61, с. 58]. В. М. Биков зазначає, що проведення судово-медичної експертизи стосовно нерозкритих злочинів минулих років є доволі рідким явищем. Вони

пояснюють це тим, що до зупинення кримінального провадження всі можливі експертизи зазвичай вже проведено, тому після відновлення досудового розслідування призначаються переважно експертизи, проведення яких пов'язано з наявністю особи підозрюваного, наприклад, судово-психіатричні, криміналістичні. Здебільшого об'єктами таких експертних досліджень виступають або самі підозрювані, або зразки, які беруть з них для порівняльного дослідження, наприклад, кров, відбитки пальців рук тощо [27, с. 75].

Але М. О. Яковенко, який має іншу думку, визначив низку позитивних чинників проведення даної слідчої (розшукової) дії щодо відновленого кримінального провадження, одним з яких є науковий прогрес, що надає нові можливості як при ідентифікації об'єктів, так і при вирішенні діагностичних завдань. Незнання злочинцями нових досягнень науки і техніки, взятих на озброєння правоохоронними органами, може сприяти розкриттю злочину (наприклад, залишені на місці події недопалки, рукавички та інші предмети, що можуть зберегти на собі біологічні залишки організму особи злочинця). У результаті цього при проведенні експертизи дослідження ДНК (дослідження молекули дезоксирибонуклеїнової кислоти) з'являється можливість ідентифікувати на мікроскопічному рівні такі об'єкти, як залишки слини, поту, волосся, епідермісу, й досягти високого рівня вірогідності висновків. Таким чином, це дає змогу не лише встановити особу злочинця шляхом порівняльної ідентифікації зразків, відібраних на початковому етапі розслідування, а й отримати надійні докази, що мають стати ключовими в процесі розгляду провадження судом раніше [329, с. 78]. Досить цікавим є дослідження О. С. Радикової, яка зазначає, що призначення сучасних судово-медичних експертиз розкриває нові можливості визначення давності слідів. Так, встановлення давності утворення потожирових слідів рук через кількісний склад ліпідів сприяє визначенню часової характеристики вчинення злочину [243, с. 723]. Це допоможе більш точно відтворити

хронологічну послідовність дій під час вчинення зґвалтування минулих років.

Такої самої думки дотримується й Є. М. Войтович, який зазначає, що проведення судово-медичних експертиз щодо відновленого кримінального провадження створить нові можливості для дослідження речових доказів, вилучених раніше. Вчинення повторних злочинів однією і тією самою особою сприяє утворенню додаткових слідів та речових доказів, що можуть досліджуватися в процесі призначеної експертизи в сукупності з тими, що були отримані раніше [49, с. 160]. Учений зазначає, що судово-медичні експертизи, які проводяться під час досудового розслідування нерозкритих злочинів минулих років, мають на меті: 1) ідентифікацію або встановлення групової належності особи за слідами, залишеними на місці події або на інших об'єктах; 2) ідентифікацію або встановлення групової належності знарядь злочину за слідами їх застосування; 3) встановлення джерела походження речей, залишених на місці події або вилучених в інших місцях; 4) встановлення групової належності волосся, крові, й інших слідів біологічного походження [49, с. 160].

Отже, щодо проведення судово-медичної експертизи під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років слідчому, насамперед, слід ретельно вивчити матеріали кримінального провадження та висновки експерта щодо проведення попередніх експертиз і вирішити, які судово-медичні експертизи слід проводити цього разу:

- первинну, якщо дана експертиза не проводилася за даним провадженням;
- повторну, якщо дана експертиза проводилася, але в слідчого виникли сумніви щодо об'єктивності висновків експертиз;
- додаткову, при появі нових суттєвих питань, які можуть допомогти слідчому під час досудового розслідування даного злочину;
- комплексну, за необхідності під час проведення судово-медичної експертизи задіяти спеціалістів різних галузей знань.

Судово-медичний експерт, перш ніж розпочати експертизу, ознайомлюється з матеріалами кримінального провадження та проводить огляд потерпілої особи та/або підозрюваного у звичайному порядку. Спочатку визначають загальні фізіологічні дані – стать, вік, фізичний розвиток. Після цього оглядають статеві органи в гінекологічному кріслі в присутності помічника, а якщо потерпіла особа не досягла 16 років, таке дослідження проводиться тільки в присутності батьків, опікунів або інших осіб, які їх замінюють. При опитуванні неповнолітньої потерпілої особи обов'язкова присутність експерта в галузі психології.

Основні питання, які ставляться експерту під час судово-медичної експертизи зґвалтувань минулих років:

1. Чи порушено анатомічну цілісність дівочої пліви, яка давність її порушення, особливості пошкоджень і внаслідок чого вони наявні? Чи допускає дана дівоча пліва за своєю структурою можливість здійснення статевих актів без її порушення?

У цьому випадку проводиться акушерсько-гінекологічне дослідження на відповідному гінекологічному кріслі. Враховують ушкодження присінка і стінок піхви, а також розриви дівочої пліви, як свіжі, так і давні. Питання вирішується за фактом розривів, а час порушення – за ступенем загоєння. Якщо структура даної дівочої пліви допускає можливість здійснення статевих актів без її пошкодження, тоді експерт звертає увагу на ступінь розтягненості.

2. Чи є на тілі потерпілої особи пошкодження, який їх характер, локалізація, спосіб утворення, ступінь тяжкості, а головне, їх давність?

Відрізняють дві групи пошкоджень під час зґвалтувань: генітальні й екстрагенітальні. Генітальні пошкодження: синці, садна, подряпини, рани, рубці, шрами на статевих органах і на внутрішній поверхні стегон, розриви великих і малих статевих губ, стінок піхви, м'язів стегна, сліди укусів. Екстрагенітальні: синці, садна, рани, рубці, шрами на шиї, кистях рук, на передпліччі, навколо рота, на спині. Також нерідким явищем є переломи

кісток лицьового скелета (носа, нижньої щелепи), ребер, кінцівок, черепно-мозкова травма різного ступеня тяжкості, вивихи суглобів верхніх кінцівок від викручування рук.

3. Які наслідки статевого акту?

– виявлення вагітності. У даному випадку перед експертом постає питання щодо терміну вагітності. Для визначення цього судово-медичний експерт залучає акушера-гінеколога й експертиза проводиться комісійно. Сучасні методи ДНК-типування дозволяють з високим ступенем достовірності встановити біологічне батьківство. У даному випадку зібрані зразки направляються для проведення подальшого дослідження фахівцям-генетикам;

– виявлення зв'язку між перериванням вагітності та статевим актом. Визначається дата отримання травми та її характер, а також період часу між травмою і появою симптомів переривання вагітності. Для визначення цього судово-медичний експерт також залучає акушера-гінеколога й експертиза проводиться комісійно;

– наявність венеричного захворювання, що є переконливим доказом зараження при статевих зносинах, адже за стадією захворювання можна встановити строк зараження, а значить, і термін статевих зносин (у таких випадках необхідно направляти до шкірно-венерологічного диспансера, де і витребувати результати в письмовому вигляді);

– наслідки функціонального та фізіологічного походження, які призвели до психічних розладів. У даному випадку для підтвердження цього слід провести судово-психіатричну експертизу [279].

Кримінальне процесуальне законодавство зобов'язує проведення судово-психіатричної експертизи для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності та обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України).

Так, на думку В. Г. Гончаренка, підставами для проведення даної експертизи є: обумовленість важливістю обставин, які відомі або можуть

бути відомі особі і які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, без чого встановлення істини є ускладненим; наявність достатніх фактичних підстав, що свідчать про певні неадекватні особливості поведінки особи, що можуть вказувати на наявність у неї психічних розладів (неадекватна поведінка в побуті, немотивована збудженість, непослідовність і суперечливість пояснень під час кримінального провадження, нерозуміння загальноприйнятих і суспільно визначених категорій, надмірно низький рівень загальноосвітніх знань тощо); наявність інформації про перенесення особою захворювань і травм, що супроводжувалися зміною поведінки, інформація про перебування особи на психіатричному обліку тощо [87].

Особливість проведення судово-психіатричної експертизи залежить від специфіки поставлених питань перед експертом. Якщо судово-психіатрична експертиза призначається для встановлення осудності підозрюваного, тоді слід визначити, чи є відомості про психічні захворювання і про психічні розлади, що спостерігалися після травми черепа, інфекційних хвороб, отруєнь й інших соматичних страждань, то відповідна медична документація має бути витребувана з лікувальних установ, у яких лікувався підозрюваний унаслідок цих захворювань. Якщо ж у підозрюваного виявляються неадекватності в поведінці, але він заперечує, що лікувався в психіатра, необхідно уточнити цю обставину в психоневрологічному диспансері за місцем проживання. Коли в слідчого виникає сумнів про психічне здоров'я підозрюваного, то до направлення його на експертизу необхідно допитати свідків про поводження цієї особи. Важливо допитати свідків про поводження і вислови підозрюваного безпосередньо перед вчиненням злочину, у період його вчинення і безпосередньо після вчинення [294].

Головні питання, які слідчий ставить експерту в дорученні на проведення судово-психіатричної експертизи згвалтувань минулих років:

1. Чи не хворів підозрюваний на психічне захворювання в момент вчинення згвалтування? Якщо хворів, то яке захворювання?

2. Якщо підозрюваний хворів на психічне захворювання у момент згвалтування, то чи усвідомлював він свої дії і міг керувати ними ?

3. Чи не хворіє підозрюваний на психічне захворювання, що виникло після вчиненого ним згвалтування, якщо так, то чи може він усвідомлювати свої дії та керувати ними?

4. Чи потребує підозрюваний застосування до нього заходів медичного характеру, якщо так, то яких саме?

5. Чи не хворіє потерпіла особа на психічне захворювання, якщо так, то на яке захворювання?

6. Чи психічне захворювання в потерпілої особи виникло під час вчиненого згвалтування чи вона вже була хвора в момент вчинення статевої наруги? [279].

Висновок експерта під час проведення судово-психіатричної експертизи є досить важливим доказом під час досудового розслідування, адже він визначає не тільки тяжкість наслідків вчиненого згвалтування для потерпілої особи, а й дає змогу встановити факт осудності, обмеженої осудності або неосудності підозрюваного.

Ще однією досить важливою експертизою, яку слід проводити під час досудового розслідування згвалтувань минулих років, є судово-психологічна експертиза, яка полягає в аналізі нововиявлених фактів, що мають важливе значення для встановлення істини.

Щодо визначення судово-психологічної експертизи серед науковців існують різні думки. Так, Р. Я. Лемик розуміє її як інститут юридичної психології, що, як правило, застосовується в цивільному, кримінальному і, рідше, адміністративному провадженні, тобто у провадженнях, підвідомчих суду [173, с. 10]. О. В. Ярош стверджує, що судово-психологічна експертиза дозволяє об'єктивно визначати міру покарання з урахуванням реальної мотивації, рівня усвідомленості підозрюваними особами своїх дій, індивідуально-психологічних якостей особистості підозрюваних й особливостей поведінки, що не може бути правильно оцінено без

застосування психологічних методів [335, с. 18]. На думку В. М. Шерстюк, саме судово-психологічна експертиза відіграє пріоритетну роль у впровадженні передових досягнень науки і техніки у практику боротьби зі злочинністю та сприяє надійності системи доказування [321, с. 4].

Відповідно до кримінального процесуального законодавства, слідчий зобов'язаний залучити експерта для проведення психіатричної експертизи в разі, якщо під час кримінального провадження буде встановлено обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними (ч. 1 ст. 509 КПК України). Також чинне законодавство визначає обов'язковість призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи в разі необхідності вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного психічного захворювання чи затримання психічного розвитку та його здатність повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації (ч. 1 ст. 486 КПК України). Так, ч. 2 ст. 486 КПК України визначає випадки призначення саме психологічної експертизи, зокрема, для з'ясування рівня розвитку неповнолітнього підозрюваного, соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного, які необхідно врахувати при призначенні покарання і обранні заходів виховного характеру.

Підстави для призначення судово-психологічної експертизи визначені в п. 2 ч. 1 ст. 509 КПК України:

- наявність, згідно з медичним документом, в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;
- поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

Отже, судово-психологічна експертиза є досить актуальною при досудовому розслідуванні зґвалтувань минулих років, адже вона характеризує не тільки психічно хвору особу, а й абсолютно психічно здорову, якій під впливом певних обставин можуть бути властиві певні психологічні процеси (затмарення свідомості, порушення сприйняття чи пам'яті унаслідок стресу, психологічної травми, переляку, симуляції тощо).

Досить прогресивним, на нашу думку, є проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа.

Так, наприклад, П. Д. Біленчук констатував, що в контексті науки психології доведено, що слід пам'яті людини як психологічний процес складається з трьох основних стадій: сприйняття, запам'ятовування та відтворення. Дві перші стадії формують у нервовій тканині головного мозку людини нервові зв'язки (утворення). Уявні образи минулого зберігаються в клітинах мозку у вигляді так званих асоціативних зв'язків. Запам'ятовування, як і сприйняття, має вибірковий характер, тому людина запам'ятовує не все, що сприймає, а саме те, що викликає в неї глибокі хвилювання або ж має для неї істотне значення [139, с. 157].

Тому, за умови наявності в пам'яті підекспертної особи ідеальних слідів відображення події минулого, яка розслідується, спеціальні стимули, що застосовує експерт-поліграфолог, виявлять інформаційні сліди відображення та допоможуть визначити їх походження. Стійкі психофізіологічні реакції підекспертної особи зафіксує поліграф, а кількість повторів одного й того самого запитання – експерт-поліграфолог, що в різних тестових варіаціях зменшить імовірність ознак випадкового збігу даних, отриманих на комп'ютерних поліграмах [74, с. 508–509]. Науково обґрунтовано, що поліграф – це комп'ютерний апаратно-програмний комплекс, який дає змогу відслідковувати динаміку психофізіологічних реакцій досліджуваної особи при застосуванні поліграфологом тестових запитань (стимулів) та перетворення отриманих фізіологічних показників активності на електричні сигнали, що відображаються у вигляді графіків

(поліграм) [29, с. 100]. Фізіологічними показниками, які реєструють поліграми, є ритм дихання, рівень кров'яного тиску, інтенсивність потовиділення. Деякі детектори здатні ще й фіксувати напругу голосових зв'язок, розширення капілярів, реакцію зіниць очей тощо.

Слід звернути увагу на твердження О. І. Мотляха, що проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа є достатньо ефективним інструментарієм для отримання криміналістично значимої інформації в розслідуванні конкретного кримінального правопорушення, у тому числі нерозкритих злочинів минулих років. Науковець зазначає, що застосування цього науково-технічного приладу, зокрема в кримінальному судочинстві, створює додаткові засади для пізнання досудовим слідством того, що перебуває за межами звичайних людських можливостей і здібностей: знань, умінь, навичок, практики тощо, то ж ігнорування використання сучасних науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності України, зокрема поліграфа в кримінальному судочинстві, обмежує належне і своєчасне розслідування зареєстрованого кримінального правопорушення, у тому числі нерозкритих злочинів минулих років [209, с. 206–209].

Стосовно досудового розслідування зґвалтувань минулих років перевірку на поліграфі має бути обов'язково запропоновано як підозрюваній, так і потерпілій особі.

Вітчизняний поліграфолог Ж. Ю. Половнікова чітко зазначає важливість перевірки на поліграфі підозрюваного, що дає змогу:

- звузити коло підозрюваних і, можливо, причетних осіб до події розслідуваного злочину;
- визначити ймовірну роль підекспертної особи в організації, підготовці та вчиненні конкретного злочину;
- оцінити достовірність інформації, яку повідомляє підекспертна особа, і на її основі висунути обґрунтовану версію щодо розслідуваної події загалом чи окремих її обставин;

- здобути оперативно значиму інформацію, яку в інший спосіб отримати неможливо;

- отримати фактичні дані, матеріальні докази та інші дані для своєчасного проведення оперативно-розшукових дій і слідчих заходів, а також для виявлення, припинення, запобігання й розкриття злочинів тощо.

Науковець зазначає, що застосування поліграфа під час проведення слідчих (розшукових) дій є значимим і допомагає визначити:

- достовірність показань підекспертної особи щодо обставин конкретного злочину;

- коло осіб, причетних до злочину, або тих, які володіють інформацією щодо конкретного кримінального правопорушення;

- місцезнаходження матеріальних доказів на місцевості та в приміщенні, у тому числі й безпосередньо під час обшуку;

- правдивість показань свідків, достовірність даних, отриманих від очевидців, потерпілих чи заявників тощо [236].

Застосування поліграфа доцільне під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років, оскільки з боку саме потерпілої особи може мати місце обмова з метою шантажу, помсти тощо, а судово-медична експертиза може встановити лише факт статевого акту, виявити ознаки фізичного насильства, факт безпорадного стану, оцінити медичні наслідки злочину – розлад здоров'я, настання вагітності, зараження венеричною хворобою, але не може дати достатніх підстав вважати, що між підозрюваною та потерпілою особою відбувся факт зґвалтування. Отже, у даному випадку слід проводити психофізіологічну експертизу із застосуванням поліграфа [268, с. 270].

Умови застосування поліграфа під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років як підозрюваної, так і потерпілої особи такі:

- експертизу із застосуванням поліграфа має призначати слідчий за умови добровільної згоди підекспертної особи. Принципом застосування поліграфа слід вважати ст. 28 Конституції України, ч. 2 якої закріплює вільну

згоду людини на медичне обстеження, а ч. 3 встановлює, що жодна людина без її згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом. Використання поліграфа, у даному випадку, і підпадає під дефініцію «інші дослід». Важливими принципами, яким має відповідати поліграфічне дослідження, є правомірність, неупередженість, комплексність, забезпечення прав і свобод людини, конфіденційність, законність, добровільність, а також повага до людської гідності;

- обов'язкова відеофіксація;

- відмова від проходження даної перевірки із застосуванням поліграфа не повинна вважатися підставою для визнання підекспертної особи винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння, але на це повинен зважати слідчий у подальшому розслідуванні;

- результати перевірок на поліграфі мають орієнтовне значення під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років;

- психофізіологічну експертизу із застосуванням поліграфа повинні проводити експерти відповідної кваліфікації за спеціально підготовленими методиками [268, с. 271].

Отже, на нашу думку, при досудовому розслідуванні зґвалтувань минулих років важливим є проведення судово-медичної та психофізіологічної експертиз. Їх можуть призначати у зв'язку з виявленням слідчим нових слідів та речових доказів вчиненого зґвалтування або обмови в його вчиненні. Водночас слід мати на увазі, що під час проведення цього виду експертиз виникають певні труднощі, адже досліджувані об'єкти з часом змінюються і втрачають деякі свої властивості та якості, але, незважаючи на це, експерт як особа, яка має необхідні спеціальні знання, допомагає слідчому у встановленні дуже важливих фактів й обставин для розслідування даного кримінального провадження.

Висновки до розділу 3

Під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років, слідчому доводиться вирішувати питання, в яких він необізнаний, і тому для успішного розслідування слід долучати відповідних спеціалістів.

Під час розслідування зґвалтувань минулих років частіше використовують такі процесуальні форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів поліції:

- проведення відповідним оперативним підрозділом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого (обшук, огляд місця події) (п. 3 ч. 2 ст. 40, ч. 1 ст. 41 КПК України);
- надання допомоги слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, які потребують великого обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, які беруть у них участь;
- розшук підозрюваного (ч. 3 ст. 281 КПК України).

Важливим засобом встановлення нових фактичних даних і перевірки зібраних доказів під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років є судово-медична експертиза, оскільки досліджувані об'єкти з часом змінюються і втрачають деякі свої властивості та якості, але, незважаючи на це, експерт як особа, яка має необхідні спеціальні знання, допомагає слідчому в установленні дуже важливих фактів й обставин для розслідування даного кримінального провадження.

Оперативне розслідування зґвалтувань минулих років залежить і від взаємодії слідчого із спеціалістами в галузі криміналістики, судової медицини, психології, психіатрії. Звернено увагу на обов'язкову участь експерта-криміналіста як спеціаліста щодо одержання зразків для експертного дослідження, адже оперативність, правильність підготовки матеріалів значно підвищує результативність експертизи.

Отже, основні проблемні питання, які виникають під час досудового розслідування при розслідуванні зґвалтувань минулих років, пов'язані з

недостатнім використанням спеціальних знань, а також із недостатньою взаємодією слідчого із спеціалістами. За результатами опитування, участь спеціалістів під час досудового розслідування в більшості випадків обмежується лише попереднім дослідженням, а слідчі (розшукові) дії проводяться без їх залучення, що, на нашу думку, спричиняє втрату цінних доказів. Оскільки слідчий має широкі можливості щодо залучення спеціалістів різноманітних галузей знань під час кримінального провадження, конкретне поліпшення якості досудового розслідування згвалтувань минулих років відбуватиметься, якщо їх залучатимуть до провадження слідчих дій для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження матеріальних об'єктів, а також застосування цими спеціалістами сучасних науково-технічних засобів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано важливе вирішення окремих проблем, суть якого полягає в усебічному дослідженні розслідування зґвалтувань минулих років та формуванні на цій основі висновків, пропозицій і рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни та мають теоретичне і практичне значення:

1. Систематизовано результати дисертаційних та монографічних робіт вітчизняних і зарубіжних учених різних історичних періодів, а також досліджень проблем розслідування зґвалтувань минулих років, викладених у методичних рекомендаціях і наукових статтях, які були проведені з даної проблематики. На основі результатів опитувань практичних працівників виокремлено пріоритетну тематику подальших наукових розроблень за різними аспектами дисертаційної роботи.

2. Сформульовано визначення поняття зґвалтування минулих років: це вчинені та зареєстровані в установленому порядку за минулі роки зґвалтування, досудове розслідування за якими зупинено на підставі ч. 1 ст. 280 КПК України, та зґвалтування, про які стало відомо через тривалий час після його вчинення. Криміналістичною характеристикою зґвалтувань минулих років є система відомостей про способи підготовки, вчинення і приховування злочину, особливості особи злочинця і жертви, яка відображає закономірні зв'язки між ними і використовується з метою побудови та перевірки версій для вирішення конкретних завдань під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років.

3. Досліджено елементи криміналістичної характеристики і визначено, що обстановка, спосіб, місце, час вчинення зґвалтування обумовлені кількома факторами: особливостями гвалтівника, ступенем знайомства з потерпілим, характером їх взаємовідносин, особливостями сформованої або пристосованої обстановки. Принципово важливо, щоб інформація про спосіб, місце і час вчинення зґвалтування містилася в системі криміналістичних

обліків і використовувалася як при провадженні розслідування, так і для профілактики вчинених злочинів даного виду.

4. Аналіз кримінальних проваджень показав, що цей вид злочину зумовлений такими факторами, як алкоголізм, садизм, хуліганство, психоемоційна розбещеність. Із підозрюваних за зґвалтування 87 % у момент вчинення злочину перебували в стані алкогольного сп'яніння, 13 % – у стані наркотичного сп'яніння. Для них типовими є ранній сексуальний досвід, легкість обговорення сексуальних питань і встановлення ранніх сексуальних контактів. У більшості випадків злочин вчиняється щодо осіб 18–40 років, вид занять – студенти, не одружені, під час вчинення зґвалтування перебували в стані алкогольного сп'яніння. Майже всі жертви злочину відчують страх за власну безпеку, побоюються залишатися на самоті, виходити на вулицю, перебувати в оточенні незнайомих; у них постійно виникають виразні спогади про те, що трапилося; відчують почуття сорому, ненависті, розгубленості; у них трапляється істерика.

5. Визначено типові слідчі ситуації розслідування зґвалтувань минулих років: потерпілий знайомий з гвалтівником; зґвалтування вчинено особою, яка незнайома з потерпілим. Щодо першої слідчої ситуації, насамперед, слід встановити, чи дійсно мав місце факт насильницьких статевих зносин (з особою, знайомою потерпілому або на яку вказано) або висувається версія про добровільний вступ потерпілого в статевий зв'язок з даною конкретною особою і про обмову ним цієї особи. Така версія визначається відповідно до отриманих даних, враховуючи показання підозрюваного та потерпілого. В іншій слідчій ситуації, коли гвалтівник та потерпілий незнайомі, під час досудового розслідування постає проблема встановлення гвалтівника та розшук винного. У даному випадку виникає необхідність у висуванні версій щодо суб'єкта зґвалтування, які формуються, насамперед, на основі відомостей, наданих потерпілим.

Запропоновано типові слідчі версії: вчинено зґвалтування, потерпілий правильно вказав на обстановку та гвалтівника; вчинено зґвалтування, але за

іншої обстановки та іншою особою, не так, як це вказав потерпілий; мали місце добровільні статеві зносини, але потерпілий обмовив свого статевго партнера; мали місце добровільні статеві зносини, які не можна кваліфікувати відповідно до ст. 152 КК України як зґвалтування, про що потерпілий сумлінно помиляється; не було статевих зносин, а обстановку інсценовано.

6. Підготовлено порядок дій слідчого, працівників оперативних підрозділів та інших спеціалістів, який визначає основні положення та містить рекомендації під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; застосування заходів забезпечення кримінального провадження; призначення експертиз, зупинення та закінчення досудового розслідування тощо. Даний алгоритм розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та/або в разі відновлення досудового розслідування, якщо підстави для його зупинення перестали існувати, і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта.

Запропоновано порядок (алгоритм) спільних дій слідчого та оперативного працівника при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у зазначеній категорії кримінальних проваджень, що включає: оцінювання повноти доказової інформації про осіб, стосовно яких планується проведення негласних слідчих (розшукових) дій; створення оперативним підрозділом, що виконує доручення слідчого, прокурора, та підрозділом, що залучається до його виконання, належних умов для підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій; встановлення уповноваженим суб'єктом (слідчим, прокурором чи слідчим суддею) необхідності використання додаткових сил і засобів, інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучення цих осіб до проведення таких дій відповідно до положень ст. 275 КПК України.

7. Проаналізовано окремі методики й програми щодо розслідування та запобігання зґвалтуванням правоохоронними органами Сполучених Штатів

Америки, Канади, Великої Британії, країн Європейського Союзу (Німеччини, Франції, Австрії). Визначено перспективним упровадження розробленої зарубіжними вченими програми реєстрації особи за місцем проживання, яка відбула покарання за статевий злочин (на підставі цього розроблено окремі положення проекту Закону України «Про реєстрацію сексуального злочинця»). Визнано доцільним застосування досвіду Австрії щодо створення громадських та неурядових закладів (Центру проти сексуального насильства (CASA); Служби підтримки свідків (WAS) та потерпілих (VSA); Служба підтримки неповнолітніх (CWS), які стали жертвами або свідками зґвалтувань) щодо надання психологічної та медичної допомоги особам, які стали жертвами зґвалтувань. У контексті розслідування досліджуваного злочину акцентовано увагу на спеціалізованих інститутах судової медицини (IFM), що цілодобово проводять судово-медичну експертизу осіб, які стали жертвами зґвалтувань, що дасть можливість слідчому отримати достовірні й достатні докази вчинення зґвалтування.

8. Зроблено висновок, що під взаємодією слідчого з працівниками оперативних підрозділів під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років слід розуміти взаємоузгоджену, спільну, цілеспрямовану, кваліфіковану діяльність, що ґрунтується на законах і відомчих нормативних актах, організовану на належному рівні, спрямовану на виконання завдань кримінального судочинства. Запропоновано алгоритм дій слідчого, працівників оперативних підрозділів та інших спеціалістів під час розслідування зґвалтувань минулих років з моменту внесення повідомлення про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та /або в разі відновлення досудового розслідування, якщо підстави для його зупинення перестали існувати і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта.

9. Встановлено, що основні проблемні питання, які виникають у процесі досудового розслідування зґвалтувань минулих років, пов'язані з недостатнім використанням спеціальних знань. За результатами опитування,

участь спеціалістів під час досудового розслідування в більшості випадків обмежується лише попереднім дослідженням, а слідчі (розшукові) дії проводяться без їх залучення, що, на нашу думку, спричиняє втрату цінних доказів. Оскільки слідчий має широкі можливості щодо залучення спеціалістів різноманітних галузей знань під час проведення кримінального провадження, конкретне поліпшення якості досудового розслідування згвалтувань минулих років відбуватиметься, якщо їх залучатимуть до провадження слідчих (розшукових) дій для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження матеріальних об'єктів, а також застосування цими спеціалістами сучасних науково-технічних засобів.

10. Встановлено важливість проведення судово-медичної та судово-психіатричної експертиз для встановлення не лише тяжкості наслідків вчиненого згвалтування для потерпілого, а й факту осудності, обмеженої осудності або неосудності підозрюваного та судово-психологічної експертизи, яка полягає в аналізі нововиявлених фактів, що мають важливе значення для встановлення істини.

З'ясовано значення проведення експертизи дослідження ДНК (генно-молекулярне дослідження), яка дозволяє ідентифікувати на мікроскопічному рівні такі об'єкти, як слина, піт, волосся, епідерміс, і досягти високого рівня вірогідності висновків. Таким чином, це дає змогу не лише встановити особу, яка вчинила злочин, а й шляхом порівняльної ідентифікації відібраних зразків отримати надійні докази, що мають стати ключовими в процесі розслідування згвалтувань минулих років.

11. Розкрито важливість проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа як щодо підозрюваного, так і потерпілого. Принципом застосування поліграфа слід вважати ст. 28 Конституції України, ч. 2 якої закріплює вільну згоду людини на медичне обстеження. Відмова від проходження даної перевірки із застосуванням поліграфа не повинна вважатися підставою для визнання підекспертної особи винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння, а результати перевірок на поліграфі мають

для слідчого орієнтовне значення під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років.

Обґрунтовано доповнення КПК України ст. 243¹ «Порядок організації та проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа». Законодавче закріплення цієї норми надасть можливість використовувати висновок експерта-поліграфолога як джерело доказів у кримінальному судочинстві, що сприятиме ефективному розслідуванню зґвалтувань минулих років та унеможливить притягнення до кримінальної відповідальності осіб, непричетних до вчинення цього злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдумаджидов Г. А. Расследование преступлений. Процессуально-правовое исследование. Ташкент. Узбекистан, 1986. 191 с.
2. Авдеев М. И. Судебно-медицинская экспертиза живых лиц. Москва: Медицина, 1968. 376 с.
3. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россиянская Е.Р. Криминалистика: учебник для вузов / под ред. засл. деятеля науки РФ, проф. Р. С. Белкина. Москва: Норма, 2004. 992 с.
4. Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Москва, 1989. 24 с.
5. Алексеев О. О., Весельский В. К., Пясковский В. В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ., 2013. 278 с.
6. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Курс криминалистики. Минск: Вышш. шк., 2000. 335 с.
7. Андреева Л. А. Состав преступления изнасилования в советском уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Ленинград, 1962. 19 с.
8. Антонян Ю. М. Изучение личности преступника: учеб. пособие. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1982. 80 с.
9. Антонян Ю. М., Голубев В. П., Кудряков Ю. Н. Изнасилование: причины и предупреждение. Москва, 1990.
10. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. Москва: Юность, 1996. 335 с.
11. Архипов А. Н., Китаев Н. Н. О подмене «нетрадиционных» приемов раскрытия преступлений лженаучными рекомендациями. *Вестник Криминалистики*. 2011. № 1 (37). С. 18–23.

12. Арцишевский Г. В. Выдвижение и проверка следственных версий. Москва, 1978. 78 с.
13. Бабюк И. А. Криминальная сексология. Донецк, 2003. 224 с.
14. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету*. 2013. С. 315–321.
15. Басиста І. В. Пред'явлення особи для впізнання поза її візуальним спостереженням: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 231 с.
16. Батюк О. В., Благута Р. І., Гумін О. М. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: Льв. ДУВС, 2011. 324 с.
17. Бахін В. П., Гончаренко В. Г. Як розкриваються злочини. Київ: Хрещатик, 1996. 198 с.
18. Бацько І. М. Процесуальні аспекти взаємодії слідчих, дізнавачів, експертів та спеціалістів. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2004. № 4 (18). С. 362–369.
19. Баев О. Я. О структуре следственных ситуаций. *Криминалистические и процессуальные проблемы расследования*. 1983. 130 с.
20. Бахин В. П., Быков В. М. О мерах, осуществляемых следователем по приостановленному уголовному делу. *Научные труды Омской высшей школы милиции МВД СССР*. 1970. № 6. С. 24–34.
21. Бахин В. П., Быков В. М., Макаров Н. Л. О тактике повторного следствия. *Сибирские юридические записки*. 1974. № 4. С. 182–190.
22. Бахин В. П., Карпов Н. С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2002 г.). Київ: Основа, 2002. 458 с.
23. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы от теории к практике. Москва: Юрид. лит., 1988.
24. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Москва: НОРМА, 2001. 240 с.

25. Белкин Р. С. Теория доказывания: науч.-метод. пособие. Москва: НОРМА, 1999. 429 с.
26. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: ИНФРА, 2004. 184 с.
27. Быков В. М., Ломовский В. Д. Приостановление производства по уголовному делу. Москва: Юрид. лит., 1978. 112 с.
28. Быков В. М. Расследование нераскрытых преступлений прошлых лет: лекція. Ташкент: НИиРИО Ташкентской высшей школы МВД СССР, 1984. 37 с.
29. Біленчук П. Д., Мотлях О. І., Рибальченко О. М, Усіков І. П. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика: монографія / за ред. П. Д. Біленчука. Київ: Атіка, 2013. 419 с.
30. Блиндер Б. А. Ответственность за изнасилование по советскому уголовному праву. По материалам Узбекской ССР: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Ташкент, 1966. 27 с.
31. Бонюмович М. С., Ривкин В. Л. Большой русско-английский медицинский словарь. Москва, 2001.
32. Борисов В. І., Дорош Л. В. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (коментар до законодавства). *Форум права*. 2006. № 1. С. 7.
33. Бояров В. І. Деякі особливості розслідування вбивств на замовлення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. С. 33–40.
34. Валеев М. Х. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования вымогательств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Уфа, 1997. 20 с.
35. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. Москва, 1970. 208 с.

36. Васильев А. Н. О криминалистической классификации преступлений. *Методика расследования преступлений: Общие положения*. Москва, 1976. С. 25–26.
37. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Москва, 1978. 72 с.
38. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва: МГУ, 1984. 116 с.
39. Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник для вузов. Москва: СПб., 2003. 443 с.
40. Великий енциклопедичний юридичний словник / за заг. ред. Ю. С. Шемчушенка. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.
41. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за заг. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. 1140 с.
42. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти: монографія. Київ: НВТ Правник - НАВСУ, 1999. 126 с.
43. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: КНТ, 2009. 160 с.
44. Весельський В. К., Іщенко А. В., Кузьмічов В. С. Криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів: курс лекцій. Київ: ХмЦНП. 2011. 178 с.
45. Вирок Коростеньського міськрайонного суду Житомирської області від 12 берез. 2014 р. в кримінальному провадженні № 279/352/14-к: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
46. Вирок Андрушівського районного суду Житомирської області від 7 жовт. 2010 р. в кримінальній справі № 1-39/10: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

47. Вирок Звенигородського районного суду Черкаської області від 4 груд. 2012 р. в кримінальному провадженні № 2305/1191/12 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

48. Вирок Ніжинського місьрайонного суду Чернігівської області від 18 жовт. 2012 р. в кримінальному провадженні URL: № 1/2514/39/12: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

49. Войтович Е. М. Теоретические и практические вопросы методики расследования убийств прошлых лет: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 Запорожье, 2005. 249 с.

50. Воронова Ю. В. Состояния и свойства личности несовершеннолетних жертв изнасилования. *Вісник Харківського університету*. 2003. № 599. С. 75–78.

51. Гавло В. К., Воронин С. Э. Проблемно-поисковые следственные ситуации. *Проблемы уголовного судопроизводства*: сб. науч. тр. памяти А. И. Михайлова. Москва: Кемерово, 1998. С. 120–131.

52. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Том. ун-та, 1985. 162 с.

53. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України: монографія. Київ, 2002. 300 с.

54. Галаган В. І. Вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 Київ, 2003. 439 с.

55. Галаган В. І., Басиста І. В. Психологічні аспекти пред'явлення для впізнання. *Держава і закон: теорія, практика, методика*. Івано-Франківськ, 2007. С. 229–237.

56. Гинзбург А. Я. Криминалистические методы и средства отождествления личности: учеб.-практ. пособие. Алма-Аты: Аян Эдет, 1998. 68 с

57. Глушков В. О., Скалозуб Є. Л. Взаємодія оперативних підрозділів із органами досудового слідства. *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-прак. конф. Харків: Право, 2010. 832 с.

58. Горбачевський В. Я., Топчій В. В., Мельник А. В. Методика проведення відтворення обстановки та обставин події у кримінальних справах про злочини проти життя і здоров'я особи: метод. рек. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 47 с.

59. Горбачевський В. Я. Проблеми удосконалення взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами у виявленні, запобіганні та розслідуванні злочинів. *Науковий вісник НАВС*. 2014. № 2 . С. 3–16.

60. Горбачевський В. Я., Захаров В. І., Ієрусалимов І. О. Криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування нерозкритих злочинів минулих років (умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень): навч.-практ. посіб. Київ, 2001. 68 с.

61. Горбачевський В. Я. Топчій В. В. Окремі особливості досудового розслідування кримінальних проваджень про умисні вбивства. *Науково-практичний журнал РНБО*. 2013. № 1. С. 186–200.

62. Горбачевський В. Я., Симоненко Н. О. Питання розслідування насильницьких злочинів. *Юридичний часопис НАВС*. 2016. № 3. С. 90–104.

63. Горбачевський В. Я. Особливі форми взаємодії слідчих та працівників органу внутрішніх справ у реагуванні на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення. *Науково-практичний журнал ДДУВС*. 2014. № 3. С. 184–193.

64. Грібов М. Л. Правове регулювання візуального спостереження. *Право і безпека*, 2012. № 1 (27). С. 13–23.

65. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва: Лекс. Эст, 2002. 1088 с.

66. Губанова О. В. Особистість гвалтівника: щодо статі злочинця. *Право України*. 2007. № 6. С. 122–125.

67. Гульман Б. Л. Сексуальные преступления. Харьков: ИМП Рубикон, 1994. 270 с.

68. Гуменна Н. В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами розшуку під час здійснення ним розшукової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*, 2014. С. 497–504.

69. Густов Г. А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва, 1984. С. 43–48.

70. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб. Харків: Апостіль, 2013. 23 с.

71. Дербенев А. П. Пределы поручений следователя органам дознания о производстве розыскных действий. *Правоведение*, 1983. № 4. С. 78–82.

72. Дервянко И. М. Гомосексуализм. Москва: Знание, 1991. 64 с.

73. Джужа О. М. Запобігання злочинам, що пов'язані із сексуальним насильством: монографія. Київ: Атіка, 2009. 93 с.

74. Дідик В. Я., Бова А. А. Огляд практики використання поліграфа «детектра брехні» Київ, 1999. с. 103

75. Долженков О. Ф. Взаємодія як чинник оптимізації правоохоронної діяльності. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС*. 2002. № 4. С. 229–236.

76. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. Свердловск, 1978. 17 с.

77. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы. Киев: Наук. думка, 1984. 184 с.

78. Дубягин Ю. П. Опыт использования нетрадиционных методов розыска лиц, пропавших безвести. *Проблемы использования нетрадиционных методов в раскрытии преступлений*: сб. науч. тр. Москва, 1993. С 47–49.

79. Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. Москва, 1971. 272 с.
80. Дунаєва А. В. Основні змістові елементи діяльності слідчого щодо розшуку обвинуваченого. *Вісник Академії адвокатури України*, 2012. № 1 (23). С. 128–134.
81. Дунаєва А. В. Взаємодія слідчого та оперативного підрозділу органу внутрішніх справ під час розшуку підозрюваного. *Часопис Академії адвокатури України*. Київ, 2013. № 18. С. 112–120.
82. Дунаєва А. В. Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність» Київ, 2013. 20 с.
83. Егошина Г. А. Сексуальные посягательства на малолетних и несовершеннолетних и их предупреждение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Самара, 1999.
84. Эйсман А. А. Критерии и формы использования специальных познаний при криминалистическом исследовании в целях получения судебных доказательств. *Вопросы криминалистики*. Москва, 1962. № 6. С. 35–40.
85. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура й научное обоснование). Москва, 1967. 60 с.
86. Эйсман А. А. О содержании понятия криминалистическая характеристика преступления. Москва, 1984. С. 99–100.
87. Экспертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ, 2005. с. 397 с.
88. Ельченко С. О. Справа Оксани Макар, що сталося насправді і яким може бути фінал. URL: tsn.ua/sprava-oksani-makar-scho-stalosya-naspravdi-lyak.
89. Ельчук О. А. Згвалтування. URL: <http://christusimperat.org/uk/node/37164>.

90. Еміленко А. П. Психологи наполягають, що жертва зґвалтування завжди права. URL: <http://tsn.ua/ukrayina/zgvaltovanu-oksanu-makar-zvinuvachuyut-u-legkovazhnosti.html>.
91. Энциклопедия уголовного права. Т. 4: Состав преступления: Санкт-Петербург, 2005. 796 с.
92. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Москва: Амалфея, 2001. С. 153.
93. Жбанков В. А. Способы выдвижения и проверки версий о личности преступника. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва: Юрид. лит., 1983. С. 66–72.
94. Жижиленко А. А., Оршанский Л. Г. Половые преступления. Ленинград: Рабочий суд, 1927. 112 с.
95. Заблоцкий В. Г., Арсеньев В. Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела Красноярск: Красноярский ун-т, 1986. 153 с.
96. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 232 с.
97. Закатов А. А. К вопросу о совершенствовании уголовно-процессуальной регламентации розыскной деятельности. *Новый Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: проблемы законодательства, теории и практики*: сб. науч. тр. ВолГУ. Волгоград: ВолГУ, 2002. С. 156–159.
98. Закиров С. Г. Тактика допроса подозреваемого по возобновленным уголовным делам о грабежах и разбоях, приостановленным в связи с отсутствием лица, подлежащего привлечению в качестве обвиняемого. *Юридический мир*. 2006. № 11. С. 70–76.
99. Захарченко О. В. Теорія та практика кримінального судочинства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали міжнар.

наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 трав. 2011 р.). Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. С. 81–84

100. Захарченко О. В. Діяльність слідчого щодо розшуку обвинувачених: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2012. 203 с.

101. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков: Висш. шк., 1986. 120 с.

102. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев: Юринком Интер, 1999. 49 с.

103. Зер Г. Введение в восстановительное правосудие. *Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития*. Москва: Центр Судебно-правовая реформа, 1999. С. 117–118.

104. Зорин Г. А., Зорина М. Г., Зорин Р. Г. Возможности криминалистического анализа в процессах предварительного расследования, государственного обвинения и профессиональной защиты по уголовным делам: учеб.-метод. пособие. Москва: Юрлитинформ, 2001. 336 с.

105. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: від 28 лип. 2017 р. № 650. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>.

106. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

107. Иншаков С. М. Криминология: учебник. Москва: Юриспруденция, 2000. 251 с.

108. Исаев Д. Н., Каган В. Е. Половое воспитание и психогигиена пола у детей. Ленинград, 1979. 87 с.

109. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика: учебник / под ред. Е. П. Ищенко. 2-е изд., испр., доп. и перераб. Москва: КОНТРАКТ, ИНФРА, 2010. 748 с.
110. Кабашный И. Н. Преступления против правосудия, совершаемые должностными лицами органов, осуществляющих уголовное преследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2004. 229 с.
111. Кадонцев Ю. В. Методика расследования изнасилований, совершенных лицами молодежного возраста (18–25 лет): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Уфа, 2001. 280 с.
112. Калантай І. М. Методичні рекомендації з організації та розкриття злочинів минулих років: зб. метод рек. / за ред. П. В. Коляди. Київ: УВПД ГШ МВС України, 2010. 385 с.
113. Каневский Л. Л. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использования в процессе расследования. *Вестник криминалистики*, 2002. № 1. 25 с.
114. Карнеева Л. М. Привлечение к уголовной ответственности. Москва, 1971. 82 с.
115. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2008. 20 с.
116. Коврижных Б. Н. Деятельность органов прокуратуры по делам о нераскрытых: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Харьков, 1969. 22 с.
117. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.
118. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія. Львів: Тріада плюс, 2008. 420 с.

119. Колесник І. А. Запобігання добросовісних помилок у показаннях свідків. *Криміналістика ХХІ століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2010. 832 с.
120. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
121. Комлев Б. А. Раскрытие умышленных убийств по делам, приостановленным в случае не установления лица, подлежащего привлечению в качестве обвиняемого. Грозный, 1988. 80 с.
122. Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики. Саратов, 1987. 467 с.
123. Комиссаров В. И., Лялина Е. В. Первоначальный этап расследования изнасилований, совершаемых группой несовершеннолетних. Москва, 2007. 181 с.
124. Комиссаров В. И., Лебедев В. М., Бобров В. К. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Советской Федеративной Социалистической Республики / под ред. Ю. Д. Северина. Москва: Юрид. лит., 1980. 416 с.
125. Комиссаров В. И., Лебедев В. М., Бобров В. К. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Советской Федеративной Социалистической Республики. Москва, 1984. 453 с.
126. Кон И. С. Девиантное поведение и личность. URL: <http://www.neuro.net.ru/sexology/book1921.html/>.
127. Кон И. С. Совращение детей и сексуальное насилие. Москва, 1998. 367 с.
128. Кондрашова Т. В. Квалификация изнасилований. Свердловск, 1988. 84 с.
129. Конышева Л. П. Судебно-психиатрическая экспертиза психического состояния несовершеннолетней жертвы изнасилования: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1988.

130. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2008. 240 с.
131. Коняхин В., Огородникова Н. Постановление Пленума Верховного Суда Р Ф «О судебной практике по делам о преступлениях, предусмотренных статьями 131 и 132 Уголовного кодекса РФ» , 2005. № 1. С. 38–40.
132. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина: курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. 432 с.
133. Корчагин А. А. Расследование убийств, связанных с исчезновением лиц женского пола: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно–розыскная деятельность». Барнаул, 2003. 25 с.
134. Корчовий М. М. Кримінологічні проблеми боротьби із зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право». Київ, 2000. 26 с.
135. Костенко О. М. Культура і закон у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
136. Котюк І. І. Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче право України: Тендерна експертиза / І. І. Котюк, К. Костенко. Логос, 2004. С. 72–73.
137. Кривонос І. С. Здійснення розшуку підозрюваного за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Право і безпека*, 2012. № 4 (46). С. 169–173.
138. Крылов И. Ф. Криминалистическая характеристика и ее место в системе наук криминалистики и вузовской программе. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва, 1984. С. 32–33.
139. Криміналістика: підручник / П. Д. Біленчук, В. В. Головач, М. В. Салтевський та ін. Київ: Право, 1997. 256 с.

140. Криміналістика: підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. Київ: Атіка, 1998. 416 с.
141. Криміналістика: підручник / за заг. ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., виправ. та допов. / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
142. Криміналістика: навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
143. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 464 с.
144. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ: Центр учбової літ., 2015. 544 с.
145. Криминалистика: учебник / Р. С. Белкин, Г. Г. Зуйков. Москва: Юрид. лит., 1968. 696 с.
146. Криминалистика: в 2 т. / под ред. Р. С. Белкина и Г. Г. Зуйкова. Москва: НИИРЮ Высш. шк. МВД СССР, 1970. Т. 2. 479 с.
147. Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. Москва: Юрид. лит., 1988. 672 с.
148. Криминалистика: учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Российская / под ред. Р. С. Белкина. Москва: НОРМА, 2000. 990 с.
149. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: учебник для студ. юрид. вузов и фак. / под. ред. проф. В. Ю. Шепітько. Харьков: Одиссей, 2001. 528 с.
150. Кримінальне право України. Загальна частина / Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Беньківський В. О. / за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 506 с.
151. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ: Юрид. думка, 2004. 656 с.

152. Кримінальне право України: підручник / В. В. Кузнецов, В. П. Михайленко, Ю. В. Опалинський. Київ, 2006. 440 с.
153. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. / за ред. В. В. Сташиса, В. Я Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.
154. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341–ІІІ. Верховна Рада України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341–14>.
155. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мирошніченко, Д. В. Філін, С. В. Давиденко та ін.: Харків: Право, 2010. 606 с.
156. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651–VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651–17/page>.
157. Крючкова О. Згвалтування особи чоловічої статі в контексті ст. 152 КК України: аргументи «за» та «проти». *Наше право*. 2010. № 4 (ч. 2). С. 94–100.
158. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва: Госюриздат, 1960. 244 с.
159. Кудрявцев В. Н., Лейкина Н. С., Миньковский Г. М. Личность преступника. Москва: Юрид. лит., 1975. 16 с.
160. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Центр учбової літ., 2011. 392 с.
161. Кузнецова С. В., Кобцова Т. С. Тактика допроса несовершеннолетних: практ. пособие. Москва: Экзамен, 2004. 96 с.
162. Куликов В. И. Криминалистическое понятие обстановки совершения преступления. Москва, 1982, № 5. 81 с.

163. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Особлива частина / В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Г. Яновська та ін. Київ, 2012. 284 с.
164. Курс уголовного права. Особенная часть. Т.3: Учебник для вузов / под ред. Г. Н. Борзенкова, И. И. Комиссарова. Москва, 2002. 257 с.
165. Куц В. М., Дишлевой О. Ю Медико-правові аспекти криміналізації зґвалтування особи чоловічої статі. Київ, 2006. 53 с.
166. Кучинська О. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження (in absentia) та відеоконференція: порівняльний аналіз. *Право України*. 2015. № 7. С.43–50.
167. Ларин А. М. От следственной версии к истине. Москва, 1976. 183 с.
168. Ларин А. М. Преступность и раскрываемость преступлений. *Государство и право*, 1999. № 4. С. 83–89.
169. Ларченко М. О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право». Київ, 2009. 28 с.
170. Ларченко М. О. Детермінанти вчинення статевого злочину. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 2 (2). С. 308–319.
171. Левертова Р. А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву. Омск, 1978. 185 с.
172. Лейкина Н. С. Криминология о преступнике. Ленинград: Знание, 1978. 109 с.
173. Лемик Р. Я. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі України (проблеми теорії та практики): дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06 «Юридична психологія». Київ, 2004. 238 с.
174. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 304 с.

175. Лисенко О. В. Організація розшуку осіб, які переходять від органів досудового розслідування та суду. *Науковий вісник Національного університету ДПС України. Економіка, право*. 2013. № 4 (63). С. 189–195.
176. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. Киев, 1987.
177. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. Киев: Вышш. шк., 1988. №. 36. С. 3–9.
178. Лисиченко В. К., Гончаренко В. И., Салтевский М. В. Советская криминалистика / под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Выща шк., 1988. 405 с.
179. Лисиченко В. К. Методика расследования отдельных видов преступлений. Киев: Выща шк., 1998. 205 с.
180. Лісова А. Ю. Основи методики розслідування зґвалтування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 263 с.
181. Лукаш А. С. Щодо питання кримінологічного вивчення способу вчинення зґвалтування. *Проблеми законності: матеріали республ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 2006. № 80. С. 134–140.
182. Лукаш А. С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та її попередження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 226 с.
183. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: учеб. пособие. Киев: НИиРИО КВШ МВД СРСР, 1989. 88 с.
184. Лукьянов Е. Особенности допроса несовершеннолетнего свидетеля и потерпевшего. *Закон и жизнь*, 2005. № 1. С. 15–18.
185. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення для пред'явлення для впізнання. *Вісник Запорізького юридичного інституту*, 1998. № 2. С. 144–153.

186. Лук'янчиков Є. Д. Негласні слідчі (розшукові) дії та їх класифікація. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2001. № 4 (20). С. 149–153.
187. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. Москва: Юрид. лит., 1976. 168 с.
188. Лускатов О. В. Розслідування нерозкритих злочинів минулих років: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 234 с.
189. Любичев С. Г. Этические основы следственной тактики. Москва: Юрид. лит., 1980. 96 с.
190. Ляш А. О. Проблеми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ у сучасних умовах. *Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю*: матеріали наук.-практ. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. С. 123–127.
191. Мавров И. И. Половые болезни: Энцикл. Справ. Москва: АСТ-Пресс, 1994. 480 с.
192. Максимов В. С. Сущность очной ставки: сборник научных трудов. Свердловск, 1974. 197 с.
193. Малков В. Д. Криминология: учебник / под ред. проф. В. Д. Малкова. Москва: Юстицинформ, 2007. 480 с.
194. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления. Санкт-Петербург: Изд-во Юрид. ин-та Санкт-Петербурга, 2004. 301 с.
195. Малютін І. А. Зупинення досудового розслідування: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. З. Д. Смітєнко. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 140 с.
196. Мальцев В. В. Нетрадиционные методы исследования в криминалистике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Владивосток, 2001. 23 с.

197. Марфицин П. Г., Смирнова И. М. К вопросу о понятии сложного многоэпизодного и группового уголовного дела. Специфика правового регулирования в период становления рыночных социально-экономических отношений. Омск, 1996. С. 119–127.

198. Матюшкова Т. П. Тактичні прийоми подолання бар'єрів спілкування при допиті. *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2010. 832 с.

199. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. Москва: РУДН, 2000. 296 с.

200. Меденцов А. А. Краткий курс лекций по судебной медицине. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. 118 с. URL: <http://vse-znaniya.com/sudebnayameditsina/sudebno-meditsinskaya-ekspertiza-jiviyih.html>.

201. Митричев С. П. Методика расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1973. № 10. 28 с.

202. Митричев В. С., Холодный Ю. И. Полиграф как средство получения ориентирующей криминалистической информации. *Записки криминалистов*, 1993. № 1. С. 173–180.

203. Митрохина З. И. Использование данных психологии при производстве допроса: учеб. пособие. Киев: УМК ВО, 1990. 52 с.

204. Мотлях О. І. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2014. 32 с.

205. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування: монографія. Київ: Освіта України, 2012. 394 с.

206. Мотлях О. І., Усіков І. П. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації): посібник. Київ: Освіта України, 2015. 210 с.

207. Мотлях О. І., Костюк В. Л., Куценко Д. В. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів: метод. рек. Київ: Освіта України, 2016. 73 с.

208. Мотлях О. І., Корж Є. М. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України: метод. посіб. Київ: Освіта України, 2017. 104 с.

209. Мотлях О. І. Ефективність використання поліграфа у розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років. *Порівняльно-аналітичне право*, 2015. С. 206–209.

210. Мудьюгин Т. Н., Шубин Ю. А. Расследование изнасилований. Москва, 1970. 399 с.

211. Нанівський В., Лешкович Т. Перспективи використання поліграфа у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2014. С. 33–38.

212. Наказ МВС України «Про внесення змін до Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» від 16 січ. 2017 р. № 16. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0146-17>.

213. Наказ МВС України «Про положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» від 13 листоп. 2015 р. № 1343. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.

214. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 7 лип. 2017 р. № 575. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

215. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування

Національної поліції України» від 14 квіт. 2016 р. № 296. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0884-16>.

216. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов., В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ: Видавничий дім Ін Юре, 2003. 720 с.

217. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України, від 5 квітня 2001 року / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Одиссей, 2006. 1184 с.

218. Негласні слідчі (розшукові) дії: курс лекцій / Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, В. В. Поливода та ін. / за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 124 с.

219. Николайчук И. А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08. Воронеж, 2000. 18 с.

220. Новий словник української мови. Київ: Аконіт, 1998. 889 с.

221. Новий тлумачний словник української мови: Т. 1. Київ: Аконіт, 2003. 926 с.

222. Образцов В. А. О криминалистической классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва: Юрид. лит., 1980. № 33. С. 90–98.

223. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. Москва: Юристъ, 1997. 281 с.

224. Озова Н. А. Насильственные действия сексуального характера. Москва: Изд-во Пресс, 2006. 192 с.

225. Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД: зб. законів про оперативно-розшукову діяльність та державну таємницю / О. В. Кириченко, І. М. Зубач, О. В. Новіков, А. В. Білий. Київ: Центр учбової літ., 2008. 464 с.

226. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах: посібник / Д. Й. Никифорчук, Л. М. Зима, О. С. Тарасенко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 156 с.
227. Оперативно-розыскная энциклопедия / под общ. ред. А. Ю. Шумилова. Москва, 2004. 364 с.
228. Осипов П. П. Половая свобода и ее уголовно-правовая охрана в социалистическом обществе. *Вопросы охраны прав личности и укрепление социалистической законности*. Саратов, 1966. С. 131–132.
229. Павлов В. Г. Субъект преступления. СПб: Изд-во Юридический центр Пресс, 2001. 318 с.
230. Перепилиця М. М. Провадження оперативно-розшукових заходів у Великій Британії, Росії, США та Україні монографія. Харків: КП Друкарня № 13. 2008. 248 с.
231. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть. Харьков: Харьков юридический, 2005. 251 с.
232. Письменний Д. П. Регламентация слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесуальному кодексі України. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). Харків: ХНУВС, 2012. С. 66–73.
233. Плешаков А. М. Правовая оценка беспомощного состояния потерпевшего по уголовному делу. *Социалистическая законность*, 1982. № 17. С. 150–156.
234. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1 (5). С. 270–276.
235. Поддубная Е. В. Изнасилование и насильственные действия сексуального характера: уголовно-правовая характеристика и квалификация: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2008. 219 с.

236. Половникова Ж. Ю. Применение полиграфа в системе МВД Украины. URL: <http://www.poligraph.com.ua/crimpol/article2.htm>.
237. Пономаренко Є. Кримінально-правова оцінка злочину зґвалтування: деякі аспекти. *Право України*. 2005. № 5. С. 92–94.
238. Прайс М. Образец нейтральности для медиации жертвы и правонарушителя: пер. с англ. архив Центра Судебно-правовая реформа. Москва, 2000. С. 80–81.
239. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України 13 січ. 2005 р. № 2342-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.
240. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
241. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України від 21 черв. 2001 № 2558-III. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.
242. Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 2008 р. № 5. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.
243. Радикова О. С. Встановлення давнини утворення потожирових слідів рук через кількісний склад ліпідів. *Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, 2010. 832 с.
244. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений. Ленинград, 1975. 281 с.
245. Рогозин Д. А. Правовые, социальные и психологические основы производства по уголовным делам несовершеннолетних. Екатеринбург, 2001. 176 с.

246. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 224 с.

247. Руководство для следователей / под ред. заместителя Генерального Прокурора СССР Н. В. Жогина. Москва: Юрид. лит., 1971. 752 с.

248. Руководство для следователей. Москва: Юрид. лит., 1981. Ч. 1. 544 с.

249. Рябоконь В. В., Шиканов В. И. Организация и тактика повторных следственных действий. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1985. 94 с.

250. Савченко С. Застосування різних форм психологічних знань у діяльності з розкриття злочинів. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 14–15 трав. 2002 р.). Запоріжжя, 2002. Ч. 2. С. 187–190.

251. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.

252. Свиридов Б. Кримінальна відповідальність за злочини проти статевої недоторканності особи. *Право України*. 1999. № 5. С. 74–75.

253. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ., 2007. 504 с.

254. Селецький С. І. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. й посіб. Київ: Центр учбової літ., 2008. 248 с.

255. Селиванов И. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. Москва: Социалистическая законность, 1977. № 2. С. 56–57.

256. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва: Юрид. лит., 1982. 152 с.

257. Селиванов Н. А. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования. *Социалистическая законность*, 1985. № 7. С. 52–55.
258. Сербулов А. К. Работа следователя МВД по раскрытию преступлений. Киев, 1970. 67 с.
259. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений: руководство для следователей. Москва, 1971. С. 437–443.
260. Сербін М. М. Розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2006. 216 с.
261. Сергєєва Д. Б. Щодо класифікації негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісн. кримін. судочинства*. 2015. № 2/2015. С. 69–76.
262. Сергєєва Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для організаційно-тактичного забезпечення досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 95–104
263. Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем. Волгоград, 1981. С. 38–39
264. Сердюк Л. В. Криминологическое и уголовно-правовое исследование насилля: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2003. 448 с.
265. Симоненко Н. О. Криміналістичні риси жертви статевого злочину. *Митна справа*. 2014. № 2 (92). Ч. 2. К. 1. С. 67–71.
266. Симоненко Н. О. Кримінологічні риси особистості гвалтівника. *Митна справа*. 2014. № 3 (93). Ч. 2. С. 54–58.
267. Симоненко Н. О. Діяльність слідчого щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного у кримінальних провадженнях щодо нерозкритих зґвалтувань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 150–161.

268. Симоненко Н. О. Використання поліграфа під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 265–274.

269. Симоненко Н. О., Горбачевський В. Я. Питання розслідування насильницьких злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 90–106.

270. Симоненко Н. О. Зґвалтування особи чоловічої статі. *Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні*: матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 142–144.

271. Симоненко Н. О. Захист жертв зґвалтування. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні*: матеріали III Всеукр. науко.-теорет. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 149–150.

272. Симоненко Н. О. Особливості початку досудового розслідування зґвалтувань за новим КПК України. *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції*: матеріали VI Всеукр. наук.-теорет. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. Ч. 2. С. 158–159.

273. Симоненко Н. О. Ефективність прийнятого в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України для розслідування зґвалтувань. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти*: матеріали пісумк. наук.-теорет. Інтернет-конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 271–273.

274. Симоненко Н. О. Переховування підозрюваного від органів слідства та суду, як підстава зупинення досудового розслідування зґвалтувань. *Актуальні проблеми досудового розслідування*: матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 142–144.

275. Симоненко Н. О. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Правові реформи в*

Україні: реалії сьогодення: матеріали VII Всеук. наук.-теорет. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 37–39.

276. Симоненко Н. О. Особливості досудового розслідування зґвалтувань, учинених та тимчасово окупованих територіях України. *Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів: матеріали міжнар. круглого столу*. Київ: Нац.акад. внутр. справ, 2016. С. 207–209.

277. Симоненко Н. О. Попередження та профілактика сексуального насильства в сім'ї. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф.* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 100–102.

278. Симоненко Н. О. Безпорадний стан потерпілої особи як форма об'єктивної сторони зґвалтування. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали наук.-теорет. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 172–173.

279. Симоненко Н. О. Особливості призначення та проведення судово-медичної експертизи під час розслідування зґвалтувань минулих років. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: матеріали наук.-теорет. конф.* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 378–380.

280. Simonenko N. O. Wykorzystanie specjalnej wiedzy podczas dochodzenia przed wczesnym latowaniem gwałtu. *Knowledge. Education. Law. Management. Nauka. Oswita. Prawo. Zarzadzanie. «KELM»*. 2015. № 3 (11). Z. 295–309.

281. Симонов В. И. К вопросу о классификации видов физического насилия. *Научные труды Свердловского юрид. ин-та*. Свердловск, 1976. С. 77–84.

282. Синигибский И. А. Кримінологическая характеристика личности потерпевших от сексуальных посягательств на малолетних и несовершеннолетних. URL: <http://www.kgti.ru/dxct8bsifq/uploads/Sinigibskiy-Solovey.pdf>.

283. Синєокий О. В. Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: монографія. Харків: Право, 2009. 148 с.

284. Синчук О. В. Роль типових версій у плануванні розслідування. *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2010. 832 с.

285. Скорченко П. Т. Расследование изнасилований. Москва, 2004 106 с.

286. Скригонюк М. І. Криміналістика: підручник. Київ: Атіка, 2005. 496 с.

287. Слинько С. В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Харьков, 1991. 26 с.

288. Смахтин К. В. Некоторые аспекты взаимодействия следователей и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. *Актуальные проблемы теории и практики оперативно-розыскной деятельности в современных условиях*: материалы всерос. науч.-практ. конф. Тюмень: Тюмен. юрид. ин-т МВД России, 2001. 230 с.

289. Сокиран М. Ф. Особливості взаємодії слідчого і спеціаліста при одержанні зразків для експертного дослідження. *Актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів*: матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2010. С. 115–118.

290. Соколовский З. М. Понятия специальных знаний. К вопросу об основаниях назначения экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*: Республикан. межведомственный сб. науч.-метод. работ. Киев: РИО МВД УССР, 1969. Вып. 6. С. 202–204.

291. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1998. 242 с.

292. Стерехов Н. В. Ответственность за угрозу по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Свердловск, 1972. 21 с.

293. Стратонов В. М. Загальні положення взаємодії слідчого з органами дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. *Форум права*. 2011. № 1. С. 982–988.

294. Судебная психиатрия: учеб. для юрид. ин-тов и фак. / за ред. М. Я. Калашник. Москва: Юрид. лит., 1966. 383 с.

295. Сущенко Ю. К. Об ответственности за развращение несовершеннолетних по УК РСФСР. Саратов, 1964. С. 3–8

296. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Донецьк, 2012р. 639 с.

297. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ: А.С.К., 2007. 1056 с.

298. Тихоненко С. В. Изучение криминологической характеристики изнасилований в целях их предупреждения: методические рекомендации для практических работников. Саратов, 1990.

299. Тлумачний словник української мови / Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. Харків: Синтекс, 2005. 672 с.

300. Толпиго Д. М. Особливості обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 147–152.

301. Топильская Е. В. Беспомощное состояние потерпевшего от преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. СПб., 1992. 162 с.

302. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. / Ф. Г. Бурчак, И. П. Лановенко, А. М. Яковлев и др. Киев: Наук. думка, 1985. 447 с.

303. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

304. Удалова Л. Д. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 228–237.

305. Удалова Л. Д. Прийняття рішення про здійснення спеціального досудового розслідування. *Актуальні проблеми досудового розслідування: матеріали IV Всеукр. наук.-прак. конф.* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 360 с.

306. Уманский Л. В. Психология организаторской деятельности школьников. Москва: Просвещение, 1980. 160 с.

307. Философский словарь. URL: <http://www.philosophydic.ru>.

308. Френклин Р. Мотивация поведения: биологические, гонгнитивные и социальные аспекты. Питер: Санкт-Петербург, 2003. 389 с.

309. Хавронюк М. І. Відповідальність за згвалтування: в Україні і за кордоном. *Право і суспільство*. 2009. № 3. 76 с.

310. Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2016. 19 с.

311. Хлынцов М. Н. Расследование половых пре ступлений. Саратов, 1965. 170 с.

312. Хохлова І. В., Шем'яков О. П. Кримінальне право України. Особлива частина.: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2006. 688 с.

313. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. Москва, 1988. 224 с.

314. Черкасова Е. К. Правовое регулирование приостановления и возобновления уголовно-процессуальной деятельности: автореф.

дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Омск, 2004. 18 с.

315. Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ, 2012. 447 с.

316. Чуприков А. П., Цупрык Б. М. Общая и криминальная сексология. Киев, 2002. 245 с.

317. Шевців З. М., Павелків Р. В., Лісова С. В. Основи соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ, 2012. 246 с.

318. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва: Юрид. лит., 1981. 128 с.

319. Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події: конспект лекції. Харків: УДЮА, 1994.

320. Шепітько В. Ю. Криміналістика. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.

321. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність» Харків, 2007.

322. Шестаков Д. А. Криминология: учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юридический центр Прес, 2006. 443 с.

323. Щербакова Г. В. Початковий етап розслідування розбоїв, вчинених з метою заволодіння приватним майном громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 200 с.

324. Щербаковський М. Г. Судова експертологія: навч. посіб. Харків: Харк. нац.ун-т внутр. справ, 2008. 199 с.

325. Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. «Кримінальне право, криминологія, кримінально-виконавче право». Київ: Держав. наук.-дослід. ін.-т МВС України, 2010. 21 с.

326. Яблоков Н. П. Общие положения методики расследования и научно-технический прогресс. Методика расследования преступлений. Москва, 1976. С. 34–38.

327. Яблоков Н. П. Криминалистика. Москва: НОРМА-ИНФРА. Москва, 2000. 384 с.

328. Яковенко М. О. Розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років: дис.... канд.юрид. наук: спец. 12.00.09. Луганськ, 2011.

329. Яковенко М. О. Особливості призначення судових експертиз при розслідуванні нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. С. 76–83.

330. Якушин С. Ю. Тактические приёмы при расследовании преступлений. Казань: Казан. гос. ун-т, 1982. 184 с.

331. Янушенкова И. В. Использование сексуальных знаний при расследовании насильственных действий сексуального характера: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Тула, 2004. 20 с.

332. Яремчук В. О. Правова регламентація участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2014. С. 112–120.

333. Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх, обвинувачуваних за агресивні злочини: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Харків, 2008. 20 с.

334. Яценко С. С. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Київ: А.С.К., 2002. 936 с.

335. Bachner–Foregger H. Strafprozessordnung. StPO 1975: Wien, Taschenausgabe, 2008. 501 s.

336. Meyer-Goßner L. Strafprozeßordnung. GVG, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen. 48 neu bearbeitete Aufl. München: C.H. Beck, 2005. 2095 s.

337. Graham Ashton AM. Code of practice for the investigation of sexual crime, Victoria police. AM. Ashton Graham, 2016. 48 s.
338. By Dominique F. Fernandes. Not one more child: dealing with sex crimes against children in Malaysia.F. Fernandes By Dominique, September 13, 2017. 10 s.
339. The Council of Europe Convention on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse: Made in Lanzarote, 2007. 184 p.
340. Bowlby D. An Ethiological Approach to Research in Child Development. Britich Journal of Medical Psychology, 1957. № 30. 232 p.
341. Hentig H. Remarks on the interaction of Perpetrator and victim. TheJournal of criminal law and criminology, 1941. 31 p.
342. Oakley A. Sex, Gender and Society. Oxford, 1972. 276 p.
343. Walby S., Allen J. Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Surve. Home Office Research Study 276, 2004. P. 125–128.

ДОДАТКИ

Додаток А

Підсумки

**узагальнення кримінальних справ та кримінальних проваджень про
нерозкриті злочини минулих років, досудове розслідування яких
розпочате за статтею 152 (зґвалтування)
Кримінального кодексу України**

Усього вивчено та узагальнено матеріали 106 кримінальних справ і 80 кримінальних проваджень про зґвалтування минулих років, які розслідувались у Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Кіровоградській, Київській, Полтавській, Рівненській, Харківській, Херсонській областях та міста Києва.

1. Стаття злочинця-ґвалтівника:	Відсоток
а) чоловік	100
б) жінка	0
2. Вік злочинця-ґвалтівника:	
а) до 14 років	0
б) 14-18 років	5,3
г) 18-25 років	36,8
д) 25-40 років	57,9
3. Вид занять злочинця-ґвалтівника на момент вчинення зґвалтування:	
а) учень	5
б) студент	10
в) займається некваліфікованою і низькокваліфікованою працею	30
г) займається висококваліфікованою працею	5
д) не працює	50
4. Освіта злочинця-ґвалтівника на момент вчинення зґвалтування:	
а) середня	42,1
б) професійно-технічна	47,3
в) вища	5,3
г) інше	5,3
5. Сімейний стан злочинця-ґвалтівника на момент вчинення зґвалтування:	
а) одружений (а)	15,8
б) неодружений (а)	57,9
в) розлучений (а)	26,3
6. Склад родини злочинця-ґвалтівника на момент вчинення зґвалтування:	
а) має дітей	21
б) не має дітей	79

7. Чи перебував гвалтівник на обліку в психоневрологічному чи наркологічному диспансері. В якому:	
а) так	26,3
б) ні	73,7
8. Чи має судимість гвалтівник за статеві злочини:	
а) так	15,8
б) ні	84,2
9. Стать жертви зґвалтування:	
а) чоловік	0
б) жінка	100
10. Вік жертви зґвалтування:	
а) до 14 років	5,2
б) 14-18 років	26,3
г) 18-25 років	47,3
д) 25-40 років	21,2
11. Вид занять жертви зґвалтування на момент вчинення злочину:	
а) учень	11,1
б) студент	44,5
в) займається некваліфікованою і низькокваліфікованою працею	22,3
г) займається висококваліфікованою працею	5,5
д) не працює	5,5
є) інше	11,1
12. Освіта жертви зґвалтування на момент вчинення злочину:	
а) середня	44,5
б) професійно-технічна	22,3
в) вища	5,5
г) інше	27,7
13. Сімейний стан жертви зґвалтування на момент вчинення злочину:	
а) одружений (а)	5,3
б) неодружений (а)	63,1
в) розлучений (а)	10,5 %
г) інше	21,1
14. Склад родини жертви зґвалтування на момент вчинення злочину:	
а) має дітей	10,5
б) не має дітей	84,2 ;
в) інше	5,3
15. Чи перебувала жертва зґвалтування на обліку в психоневрологічному чи наркологічному диспансері. В якому:	
а) так	10,5
б) ні	89,5
16. Час вчинення зґвалтування:	
а) з 006.00 до 12.00 год	5,3

б) з 12.00 до 18.00 год	5,3
в) з 18.00 до 22.00 год	21
г) з 22.00 до 006.00 год	68,4
17. Місце вчинення зґвалтування:	
а) під'їзди будинків і сходові площадки	10,5
б) підвали й горища будівель	10,5
в) лісові масиви, паркові зони й поля	42,1
д) гуртожитки	26,4
е) нежилі або занедбані (пусті) приміщення	0
є) інше	10,5
18. В якому стані перебував гвалтівник під час вчинення зґвалтування:	
а) у стані алкогольного сп'яніння	89,5
б) у стані наркотичного сп'яніння	5,2
в) в стані токсичного або іншого одурманюючого стану	5,3
г) у тверезому стані	0
19. В якому стані перебувала жертва під час вчинення зґвалтування:	
а) у стані алкогольного сп'яніння	42,1
б) у стані наркотичного сп'яніння	0
в) в стані токсичного або іншого одурманюючого стану	5,3
г) у тверезому стані	47,4
д) інше	5,2
20. Які стосунки мала потерпіла особа із гвалтівником:	
а) зґвалтування потерпілої особи як незнайомої	47
б) зґвалтування потерпілої особи, учинене після нетривалого спілкування з нею	29,5
в) зґвалтування потерпілої особи у зв'язку зі спільним проведенням вільного часу	5,9
г) зґвалтування потерпілої особи, з якою злочинець перебував у родинних стосунках, у тому числі малолітньої й неповнолітньої	0
д) зґвалтування потерпілої особи – знайомим, сусідом, співробітником або однокурсником	17,6
21. Які обтяжуючі обставини зґвалтування:	
а) вчинене повторно	15,8
б) вчинене групою осіб	26,3
в) зґвалтування неповнолітньої (го)	21
г) що спричинило особливо тяжкі наслідки	54
д) зґвалтування малолітньої (го)	5,2
е) інше	26,3
22. Спосіб вчинення зґвалтування:	
а) застосування фізичного насильства	52,6
б) погроза застосування фізичного насильства	36,8
в) використання безпорадного стану	10,6
23. Коли виник намір про вчинення зґвалтування:	

а) після знайомства і спілкування з жертвою	31,6
б) раптово	31,6
в) до зустрічі з жертвою	31,6
г) інше	5,2

Додаток Б

**Підсумки
анкетування слідчих та оперативних працівників Національної поліції
України з питань розслідування зґвалтувань минулих років**

Усього проанкетовано 170 слідчих та 130 оперативних працівників Національної поліції України з Вінницької, Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Кіровоградської, Київської, Полтавської, Рівненської, Харківської, Херсонської областей та міста Києва.

1. Стаж практичної роботи у слідчому відділенні:	Відсоток
а) до 5 років	53,1
б) 5-10 років	21,9
в) понад 10 років	25
2. Ваше звання:	
а) лейтенант	3,2
б) старший лейтенант	51,6
в) капітан	25,8
г) майор	19,3
д) підполковник	0
3. Чи розслідували Ви випадки зґвалтування:	
а) так	60
б) ні	40
4. Якою саме криміналістичною методикою розслідування зґвалтування Ви користуєтесь:	
а) власним практичним досвідом, а також досвідом, напрацьованим іншими слідчими	37,5
б) загальними криміналістичними методиками, пристосовуючи їх становище до особливостей вчиненого зґвалтування	56,2
в) розробленою методикою розслідування зґвалтування іншими науковцями. Ким?	0
г) Ваш варіант відповіді	26,3
5.3 Вашого практичного досвіду, які саме способи вчинення зґвалтування найчастіше зустрічаються	
а) застосуванням фізичного насильства	45,7
б) погрози застосування фізичного насильства	40
в) з використанням безпорадного стану	14,3
6. В який час доби найчастіше вчиняються зґвалтування:	
а) це пізні вечірні (21.00-22.00 год)	17,6
б) перші нічні години (23.00-01.00 год ночі)	82,4
7. Де найчастіше вчиняються зґвалтування:	
а) під'їзди будинків і сходові площадки	24,3
б) підвали й горища будівель	0

в) лісові масиви, паркові зони й поля	35,1
г) квартира потерпілої або гвалтівника	27
д) гуртожитки	0
е) нежилі або занедбані (пусті) приміщення	13,6
8. Які відносини мала зґвалтована особа із гвалтівником:	
а) зґвалтування потерпілої особи як незнайомої	35,4
б) зґвалтування потерпілої особи, учинене після нетривалого спілкування з нею	32,4
в) зґвалтування потерпілої особи у зв'язку зі спільним проведенням вільного часу	26,5
г) зґвалтування потерпілої особи, з якою злочинець перебував у родинних стосунках, у тому числі малолітньої й неповнолітньої	0
д) зґвалтування потерпілої особи – знайомими, сусідами, співробітниками або однокласниками, одноклубниками	5,7
9. Які обтяжуючі обставини зустрічаються найчастіше при зґвалтуванні:	
а) вчинене повторно	15,2
б) вчинене групою осіб	42,4
в) зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього	6
г) що спричинило особливо тяжкі наслідки	12,1
д) зґвалтування малолітньої чи малолітнього	0
е) Ваш варіант відповіді	24,3
10. Чи траплялися випадки у Вашій практичній діяльності зґвалтування особи чоловічої статі:	
а) так	15,6
б) ні	84,4
11. Якщо так, то в яких відносинах перебували потерпіла особа та злочинець:	
а) сімейні відносини	0
б) дружні відносини	25,8
в) взагалі незнайомі	22,5
г) Ваш варіант відповіді	51,7
12. Проти особи якого віку найчастіше вчиняються зґвалтування:	
а) до 14 років	0
б) 14-18 років	41
г) 18-25 років	48,7
д) 25-40 років	10,3
13. Який сімейний стан жертви-зґвалтування:	
а) одружені	18,7
б) неодружені	71,9
в) Ваш варіант відповіді	9,4

14. Визначте види наслідків, які найчастіше зустрічаються після зґвалтування:	
а) легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження	61,1
б) тяжкі тілесні ушкодження	13,9
в) необережне вбивство	0
г) самогубство потерпілої особи	0
д) психічне захворювання	16,7
е) Ваш варіант відповіді	8,3
15. З Вашого особистого досвіду, чи у всіх випадках потерпіла особа звертається за допомогою до правоохоронних органів (відповідь обґрунтуйте):	
а) так	21,8
б) ні	78,2
16. Які ви можете виділити основні першочергові слідчі дії та розслідуванні зґвалтування минулих років:	
а) огляд, огляд і виїмка одягу потерпілої особи, в якій вона була в момент вчинення злочину	31,6
б) огляд місця події	21
в) затримання підозрюваного	6,6
г) особистий обшук підозрюваного	6,6
д) огляд, огляд і виїмка одягу підозрюваного	11,9
е) допит підозрюваного	0
є) допит свідків	0
ж) призначення судово-медичної та інших експертиз	13,1
з) допит потерпілої	9,2
17. Профілактичні дії слідчого при розслідуванні зґвалтувань минулих років:	
а) вивчення структури та інтенсивності злочинності у районі	19,4
а) узагальнення та аналіз кримінального провадження	74,2
в) Ваш варіант відповіді	6,4
18. Які, на Вашу думку, головні завдання взаємодії органів, що здійснюють досудове розслідування зґвалтувань минулих років:	
а) попередження злочинів	22,2
б) всебічне, повне розкриття і розслідування злочинів	42,2
в) спільна діяльність із розшуку підозрюваних	4,5
г) притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, що вчинили злочин, та притягнення їх до відповідальності	31,1
19. Які, на Вашу думку, основні умови ефективності взаємодії органів, що здійснюють досудове розслідування:	
а) відповідність спільної діяльності вимогам закону	4,8
б) організуюча роль і відповідальність слідчого за своєчасне і якісне розслідування злочинів, процесуальна відповідальність у виборі рішень, за винятком випадків, коли законом прямо	23,8

визначено коло інших осіб	
в) самостійність спеціальних підрозділів у виборі засобів і методів оперативно-розшукової діяльності в межах чинного законодавства	9,6
г) спільне планування слідчих і оперативно-розшукових заходів - найважливіший організуючий початок будь-якої усвідомленої людської діяльності, необхідна передумова її ефективності	42,8
д) безперервність в організаторській роботі, активне використання досягнень науки і техніки в розкритті та розслідуванні злочину	19
20. В якій формі Ви здійснюєте взаємодію з спеціальними підрозділами під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років:	
а) складання погодженого плану слідчих і оперативно-розшукових заходів	26
б) виконання співробітником спеціального підрозділу слідчих або розшукових дій за дорученням або вказівкою слідчого	28,3
в) спільна погоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи	19,7
г) обмін інформацією та спільне обговорення результатів слідчих і оперативно-розшукових заходів	26
21. Які причини низької ефективності взаємодії:	
а) недосконалість професійних знань	13,7
б) неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом	11,8
в) недостатній обмін інформацією, байдужість, велика навантаженість слідчих та співробітників оперативних підрозділів	45
г) ігнорування керівної ролі слідчого в ході розслідування кримінального провадження	15,7
д) різні завдання слідчих та співробітників оперативних підрозділів	0
е) неякісна робота співробітників оперативних підрозділів	0
є) низька заробітна плата працівників обох структур	13,8
22. Як Ви вважаєте, в яких напрямках слід вести наукові (криміналістичні) дослідження для ефективного розслідування зґвалтування минулих років:	
а) вдосконалення чинного законодавства	28,6
б) підготовка висококваліфікованих кадрів	38,1
в) розробка окремих методик розслідування злочинів	23,8
г) Ваш варіант відповіді	9,5

Додаток В

**Підсумки
анкетування чоловіків з питань вчинення зґвалтування**

Усього проанкетовано 100 чоловіків

1. Ваш вік:	Відсоток
а) до 14 років	0
б) 14-18 років	44,4
г) 18-25 років	44,4
д) 25-40 років	11,2
е) 40 і більше	0
2. Вид занять:	
а) учень	5,5
б) студент	66,7
в) працюю	27,8
г) не працюю	0
3. Яка Ваша освіта:	
а) середня	38,8
б) професійно-технічна	44,5
в) вища	16,7
4. Ваш сімейний стан:	
а) одружений	5,5
б) неодружений	5,6
в) розлучений	22,2
г) інше	66,7
5. Чи доводилося Вам особисто бути жертвою статевого насильства:	
а) буваю щодня	0
б) кілька разів	3,3
в) одного разу	6,7
г) ні	90
6. Якщо так, то з боку кого до Вас було вчинено статеве насильство:	
а) з боку дружини	0
б) з боку інших членів сім'ї (вкажіть яких)	0
в) з боку знайомої	61,8
г) з боку незнайомої	38,2
7. Якщо так, то в якому віці ви були жертвою статевого насильства:	
а) до 14 років	5,5
б) 14-18 років	27,8
г) 18-25 років	11,2
д) 25-40 років	55,5

8. Чому чоловіки, на Вашу думку, вдаються до статевого насильства стосовно жінок:	
а) неповага до жінки, нехтування моральними цінностями	0
б) через стан алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсичного або іншого одурманюючого стану	38,9
в) помста, приниження жертви	0
г) наявність психічних сексологічних відхилень	27,8
д) для самоствердження	5,5
е) після перегляду відеофільмів, що спонукають до статевого насильства	5,5
є) Ваш варіант відповіді	22,3
9. Чому жінки, на Вашу думку, вдаються до статевого насильства стосовно чоловіків:	
а) через стан алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсичного або іншого одурманюючого стану	33,3
б) помста, приниження жертви	22,3
в) наявність психічних сексологічних відхилень	16,7
г) для самоствердження	5,5
д) після перегляду відеофільмів, що спонукають до статевого насильства	16,7
е) щоб показати свою владу	5,5
10. Які фактори, на Вашу думку, впливають на вчинення зґвалтування:	
а) перебування у стані алкогольного (наркотичного або іншого) сп'яніння	33,3
б) перебування у компанії малознайомих людей (ситуативні знайомства)	11,1
в) перебування у компанії знайомих людей, коли існує реальна можливість сексуального нападу	11,2
г) поведінка жінки, що демонструє зневагу нормам моралі; сексуальне «інтриганство» з метою отримання якоїсь вигоди, грайлива поведінка тощо	22,2
д) нехтування заходами особистої безпеки	5,5
е) поведінка жертви, обумовлена наявністю фізичних або психічних відхилень	5,6
є) аморальна репутація жертви	11,1
11. Де, на Вашу думку, найбільш вірогідне місце для вчинення зґвалтування	
а) під'їзди будинків і сходові площадки	11,1
б) підвали й горища будівель	11,1
в) лісові масиви, паркові зони й поля	16,7
г) квартира потерпілої особи або гвалтівника	5,5
д) гуртожитки	11,1

е) нежилі або занедбані (пусті) приміщення	0
є) автомобіль	22,2
ж) Ваш варіант відповіді	22,3
12. Чи розповідали Вам знайомі про випадки статевого насильства проти них:	
а) так	16,6
б) ні	83,4
13. Чи впевнені Ви, що знайомі не приховують випадки статевого насильства	
а) так, я впевнений, що серед моїх знайомих не має жертв статевого насильства	77,7
б) ні, страх, сором перед оприлюдненням є причиною приховування статевого злочину	22,3
14. Чи заявляли вони до органів внутрішніх справ про вчинення статевого насильства	
а) так	11,1
б) ні, жертви не вірять в розкриття злочину співробітниками органу досудового розслідування	11,5
в) ні, жертви не бажають публічно заявляти про злочин	77,4
15. Про який із злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості Ви чуєте найчастіше	
а) зґвалтування	44,4
б) насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом	5,5
в) примушування до вступу в статевий зв'язок	33,4
г) статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості	5,6
д) розбещення неповнолітніх	11,1

Додаток Г

**Підсумки
анкетування жінок з питань вчинення зґвалтування**

Усього проанкетовано 100 жінок

1. Ваш вік:	Відсоток
а) до 14 років	2,8
б) 14-18 років	47,2
г) 18-25 років	41,7
д) 25-40 років	8,3
2. Вид занять:	
а) учень	5,5
б) студент	69,5
в) працюю	19,5
г) не працюю	5,5
3. Яка Ваша освіта:	
а) середня	11,1
б) професійно-технічна	75
в) вища	5,5
г) інше	8,4
4. Ваш сімейний стан:	
а) одружена	11,1
б) неодружена	75
в) розлучена	5,5
г) інше	8,4
5. Чи доводилося Вам особисто бути жертвою статевого насильства:	
а) буваю щодня	0
б) кілька разів	0
в) одного разу	23,1
г) ні	76,9
6. Якщо так, то з боку кого до Вас було вчинено статеве насильство:	
а) з боку чоловіка	11,1
б) з боку інших членів сім'ї (вкажіть яких)	0
в) з боку знайомого	86,1
г) з боку незнайомого	2,8
7. Якщо так, то в якому віці ви були жертвою статевого насильства:	
а) до 14 років	0
б) 14-18 років	3
г) 18-25 років	79,9
д) 25-40 років	17,1

8. Чому чоловіки, на Вашу думку, вдаються до статевого насильства стосовно жінок:	
а) неповага до жінки, нехтування моральними цінностями	10,7
б) через стан алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсичного або іншого одурманюючого стану	25
в) помста, приниження жертви	10,7
г) наявність психічних сексологічних відхилень	32,1
д) для самоствердження	12,5
е) після перегляду відеофільмів, що спонукають до статевого насильства	7,2
є) Ваш варіант відповіді	1,8
9. Чому жінки, на Вашу думку, вдаються до статевого насильства стосовно чоловіків:	
а) через стан алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсичного або іншого одурманюючого стану	10
б) помста, приниження жертви	10
в) наявність психічних сексологічних відхилень	21,7
г) для самоствердження	16,7
д) після перегляду відеофільмів, що спонукають до статевого насильства	30
е) щоб показати свою владу	10
є) Ваш варіант відповіді	1,6
10. Які фактори, на Вашу думку, впливають на вчинення зґвалтування:	
а) перебування у стані алкогольного (наркотичного або іншого) сп'яніння	23,5
б) перебування у компанії малознайомих людей (ситуативні знайомства)	7,8
в) перебування у компанії знайомих людей, коли існує реальна можливість сексуального нападу	3,9
г) поведінка жінки, що демонструє зневагу нормам моралі; сексуальне «інтриганство» з метою отримання якоїсь вигоди, грайлива поведінка тощо	29,4
д) нехтування заходами особистої безпеки	5,9
е) поведінка жертви, обумовлена наявністю фізичних або психічних відхилень	13,8
є) аморальна репутація жертви	9,8
ж) Ваш варіант відповіді	5,9
11. Де, на Вашу думку, найбільш вірогідне місце для вчинення зґвалтування	
а) під'їзди будинків і сходові площадки	21,1
б) підвали й горища будівель	13,5
в) лісові масиви, паркові зони й поля	28,8
г) квартира потерпілої або гвалтівника	3,8

д) гуртожитки	5,8
е) нежилі або занедбані (пусті) приміщення	9,6
є) автомобіль	11,6
ж) Ваш варіант відповіді	5,8
12. Чи розповідали Вам знайомі про випадки статевого насильства проти них:	
а) так	38,9
б) ні	61,1
13. Чи впевнені Ви, що знайомі не приховують випадки статевого насильства	
а) так, я впевнена, що серед моїх знайомих не має жертв статевого насильства	47,3
б) ні, страх, сором перед оприлюдненням є причиною приховування статевого злочину	44,4
в) інше	8,3
14. Чи заявляли вони до органів внутрішніх справ про вчинення статевого насильства	
а) так	2,8
б) ні, жертви не вірять в розкриття злочину співробітниками органу досудового розслідування	46,3
в) ні, жертви не бажають публічно заявляти про злочин	50,9
15. Про який із злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості Ви чуєте найчастіше	
а) зґвалтування	40,8
б) насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом	10,2
в) примушування до вступу в статевий зв'язок	14,3
г) статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості	12,2
д) розбещення неповнолітніх	22,5

Додаток Д

**Підсумки
анкетування студентів-юристів з питань вчинення зґвалтування**

Усього проанкетовано 120 студентів-юристів

1. На якому курсі ви вчитеся:	Відсоток
а) 3	43,5
б) 4	56,5
2. Чим ви керуєтеся, здобуваючи вищу освіту:	
а) прагненням стати висококваліфікованим юристом	63,6
б) бажанням стати культурною людиною	7
в) прагненням уникнути служби в армії	1 ;
г) бажанням пожити цікавим студентським життям	8
д) усвідомленням того, що без диплома про вищу освіту важко чого-небудь досягти в житті	20,4
3. Якою мірою вам зараз подобається вибрана спеціальність:	
а) дуже подобається	48,4
б) мабуть, подобається	36,6
в) не подобається	5,4
г) важко сказати	9,6
4. Яка галузь права Вас найбільше цікавить:	
а) кримінальне	58,5
б) цивільне	26,5
в) Ваш варіант відповіді	15
5. Чи вивчали Ви на заняттях з кримінального права злочини про ти статевої свободи та статевої недоторканості особи:	
а) так	80
б) ні	15
в) не пам'ятаю	5
6. Хто, на вашу думку, частіше є потерпілим від зґвалтування:	
а) жінки	82,6
б) чоловіки	4,3
в) і жінки і чоловіки	10,9
г) Ваш варіант відповіді	2,2
7. Яка, на Вашу думку, мотиви зґвалтування:	
а) зниження загального рівня статевої моралі	12,4
б) поширення примітивних поглядів на міжособистісні відносини	12
в) ранній початок і безладний характер статевих зносин	9
г) легкість зміни партнера	7,8
д) нестабільне економічне становище громадян	1
е) неорганізованість дозвілля населення	1
є) масове вживання алкогольної продукції, наркотичних	13,4

речовин	
ж) психосексуальні аномалії та психічні патології	42,4
з) Ваш варіант відповіді	1
8. Проти особи якого віку, на Вашу думку, найчастіше вчиняються зґвалтування:	
а) до 14 років	2,3
б) 14-18 років	67
г) 18-25 років	28,7
д) 25-40 років	1
е) Ваш варіант відповіді	1
9. Як Ви вважаєте, при якій обстановці найбільше вчиняються зґвалтування:	
а) перебування жертви у стані алкогольного (наркотичного або іншого) сп'яніння	30,4
б) перебування жертви у компанії малознайомих людей	27,2
в) поведінка потерпілої особи, що демонструє зневагу нормам моралі	3,3
г) сексуальне «інтриганство» з метою отримання якоїсь вигоди тощо	8,7
д) нехтування заходами особистої безпеки	18,5
е) поведінка жертви, обумовлена наявністю фізичних або психічних відхилень	4,3
є) Ваш варіант відповіді	7,6
10. Як Ви вважаєте, чи може жінка бути суб'єктом зґвалтування:	
а) так	56
б) так, але тільки в співучасті	31,9
в) ні	8,8
г) Ваш варіант відповіді	3,3
11. Як ви вважаєте, якщо жінка поводить себе аморально, то вона сама провокує вчинення насильницьких дій проти неї:	
а) так	60,9
б) ні	20,6
в) Ваш варіант відповіді	18,5
12. Який спосіб вчинення зґвалтування, на вашу думку, найбільш часто трапляється на практиці:	
а) коли гвалтівник вживає цілеспрямовані активні зусилля та дії для вчинення злочину: вистежує жертву, нападає на неї, вибирає безлюдне місце для вчинення злочину, застосовує фізичне або психічне насильство з метою придушення опору потерпілої, сам доводить її до безпорадного стану, приміром, шляхом споювання алкогольними напоями, одурманення наркотиками або спеціально підготовленим зіллям тощо	52,2
б) коли зґвалтування вчинюється злочинцем з	39,1

використанням уже наявного безпорадного стану потерпілої особи або після приведення її в такий стан, або з використанням сформованої ситуації, її легковажної або провокуючої поведінки	
в) Ваш варіант відповіді	8,7
13. Які, на Вашу думку, найпоширеніші способи підготовки до зґвалтування:	
а) вистежування потерпілої особи злочинцем у пізній час поблизу місць проживання, на шляху з роботи або на роботу, на зупинках громадського транспорту, після чого злочинець супроводжує їх до безлюдних місць, де гвалтує	38,6
б) заманювання потерпілої особи гвалтівником у «тихі» місця шляхом обману, під пристойним приводом	20,5
в) підшукування жертв злочину, які працюють уночі або перебувають удома одні (в тому числі малолітніх та неповнолітніх)	6,8
г) проникнення у квартиру обманом або в приміщення, де потерпіла особа перебуває одна	1,1
д) попереднє споювання злочинцем жертви злочину спиртним, введення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших одурманюючих препаратів (з водою, чаєм, кавою, будь-якими іншими напоями) з метою приведення жінки в безпорадний стан, або приведення її в такий стан шляхом застосування фізичної сили (травми черепа й ін.)	12,5
е) застосування фізичної сили (удари, зв'язування, тощо) або погроза застосування такої сили, як за допомогою різних предметів (ціпок, ніж, сокира, пістолет та ін.), так і без таких (за допомогою рук, ніг)	19,4
є) виявлення злочинцем потерпілої особи, якій можна погрожувати розправитися з дітьми (як правило, малолітніми, грудними), які перебувають у цей момент із нею	0
ж) викрадення злочинцем потерпілих осіб (жінок, дівчат, малолітніх, неповнолітніх) та позбавлення її свободи для задоволення гвалтівником сексуальних потреб проти волі жертви	1,1
14. Які, на вашу думку, найбільш типові місця вчинення зґвалтування:	
а) під'їзди будинків і сходові площадки	7,7
б) підвали й горища будівель	7,7
в) лісові масиви, паркові зони й поля	58,3
г) квартира потерпілої або гвалтівника	16,5
д) гуртожитки	1
е) нежилі або занедбані (пусті) приміщення	6,6

є) Ваш варіант відповіді	2,2
15. Які, на Вашу думку, найбільш характерні періоди часу для вчинення зґвалтувань:	
а) це пізні вечірні (21.00-22год.00)	17,4
б) перші нічні години (23.00-1.00 год. ночі)	65,2
в) Ваш варіант відповіді	17,4
16. Чи потрібно, на Вашу думку, ввести міру покарання за злочини проти статевої ободи та статевої недоторканості особи «смертну кару»:	
а) так	53,3
б) ні	25
в) Ваш варіант відповіді	21,7

Додаток Е

Аналітична довідка за результатами узагальнення кримінальних спра та кримінальних проваджень про нерозкриті злочини минулих років, досудове розслідування яких розпочате за статтею 152 (зґвалтування) Кримінального кодексу України

Усього вивчено та узагальнено матеріали 106 кримінальних справ і 80 кримінальних проваджень про зґвалтування минулих років, які розслідувались у Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Кіровоградській, Київській, Полтавській, Рівненській, Харківській, Херсонській областях та міста Києва

Як показало вивчення кримінальних проваджень, у більшості випадків зґвалтування вчиняють щодо осіб від 14 до 40 років, 14–18 років – 33,3%, 18–25 років – 36,6%, 25–40 років – 30%; вид занять – студент – 25%, займається низькокваліфікованою працею – 25%, не працює – 50%; освіта – середня – 52%, професійно–технічна – 25%, навчаються в школі – 23%. Ніхто з жертв не перебував у шлюбі – 72% – узагалі не одружені, 23% – проживають без реєстрації. 39% – мають дітей, 70% – не мають, а 1% – жертва на момент вчинення зґвалтування була вагітною, хоча за словами гвалтівника цього було невідомо. 80% злочинів учинені із застосуванням фізичного насильства, 12% – погрозою його застосування, 8% з використання безпорадного стану потерпілої особи, причому 11% з них – через вживання токсичних або одурманюючих речовин, 42% – через алкогольне сп’яніння. Решта 53% зґвалтованих перебували в тверезому стані. У 73% зґвалтувань потерпіла була незнайома з гвалтівником, а в 23% – гвалтівник був знайомим, сусідом, співробітником, однокурсником, однокласником.

Щодо особистості злочинця-гвалтівника, то 87% винних у момент зґвалтування перебували в стані алкогольного сп’яніння, 13% – у стані наркотичного сп’яніння, 57% – віком від 18 до 25 років, 43% – 25–40 років, у 100% випадках злочинці не мають постійного місця роботи, 66% мали

середню, а 33% – професійно–технічну освіту, 66,6% – неодружені, 33,3% – розлучені, ув 100% – не мають своїх дітей, у деяких випадках є опікунами, усиновлювачами жертв злочину. Важливим фактом було те, що значна частина гвалтівників в юності була ознайомена з питаннями сексу у збоченій формі.

Найбільш типовими місцями вчинення зґвалтування минулих років були: лісові масиви, паркові зони й поля – 40%, квартира потерпілої або гвалтівника – 40%, занедбані будови, відокремлені двори й інші місця – 20%. Якщо гвалтівник нападав на жертву на відкритій місцевості, то це, як правило, було безлюдне місце. Якщо злочинець нападав на жертву в денний час в людному місці, то це, як правило, свідчить про його психічні аномалії. Зґвалтуванню в приміщенні (у квартирі, у готельному номері та ін.) часто передувало незадовго до зґвалтування попереднє знайомство злочинця з жертвою. Також дисертантом виявлено взаємозв'язок між соціальним статусом злочинця-гвалтівника і місцем статевозлочину: безробітні – безлюдне місце; учні та студенти – район проживання або район проведення дозвілля; робітники – місце дозвілля.

За часом доби зґвалтування вчинялося: а) з 18.00 до 22.00 годин – 56%, б) з 22.00 до 03.00 год – (44%). Не встановлено переваги днів тижня через безробіття гвалтівників майже в усіх випадках. Отримані дані свідчать про те, що пік зґвалтувань припадає на пізні вечірні та перші нічні години.

Додаток Є

Аналітична довідка за результатами анкетування слідчих та оперативних працівників Національної поліції України з питань розслідування зґвалтувань минулих років

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 170 слідчих та 130 оперативних працівників Національної поліції України з Вінницької, Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Кіровоградської, Київської, Полтавської, Рівненської, Харківської, Херсонської областей та міста Києва, стаж практичної роботи яких у слідчому відділенні від 5 до 20 років, більша половина (60%) з яких особисто розслідувала зґвалтування.

Найбільш розповсюдженими способами вчинення зґвалтування зазначили:

- 1) застосуванням фізичного насильства (45%);
- 2) погрози застосування фізичного насильства (40%);
- 3) з використанням безпорадного стану (14,3%).

Проміжок часу, коли найчастіше вчиняються зґвалтування:

- 1) перші нічні години (23.00–1.00 год. ночі) (82,4%);
- 2) це пізні вечірні (21.00–22 год. 00) (17,6%).

Місце, де найбільш часто вчиняються зґвалтування:

- 1) лісові масиви, паркові зони й поля (35,1%);
- 2) квартира потерпілої або гвалтівника (27%);
- 3) під'їзди будинків і сходові площадки (24,3%);
- 4) нежилі або занедбані (пусті) приміщення (13,6%).

Щодо стосунків між гвалтівником і потерпілою особою, то в більшості випадків (64,6%) вони були попередньо знайомі, а саме:

- 1) зґвалтування потерпілої особи, учинене після нетривалого спілкування з нею (32,4%);

2) зґвалтування потерпілої особи у зв'язку зі спільним проведенням вільного часу (26,5%);

3) зґвалтування потерпілої особи – знайомими, сусідами, співробітниками або однокласниками, одногрупниками (5,7%).

Також слідчі зазначили, що жертвами зґвалтування найчастіше стають у віці 18–25 років (48,7%) та 14–18 років (41%), як правило, неодружені (71,9%)

Серед обтяжуючих обставин, які найбільш часто трапляються при зґвалтуванні, то слідчі вказали на вчинення групою осіб (42,4%), що спричинило тяжкі наслідки (12,1%), вчинення даного злочину повторно (15,2%), а також щодо неповнолітньої чи малолітньої особи (6%).

Серед наслідків, які найчастіше трапляються після зґвалтування, зазначили тілесні ушкодження різної тяжкості (80%), а в деяких випадках психічне захворювання (16,7%).

Серед опитаних слідчих 15,6 % зазначили, що в їх практичній діяльності були випадки зґвалтування особи чоловічої статі.

У кожного слідчого своя особиста методики розслідування даного виду злочину: 56,2 % користуються загальними криміналістичними методиками пристосовуючи їх становища до особливостей вчиненого зґвалтування, 37,5 % власним практичним досвідом, а також досвідом, напрацьованим іншими слідчими, інші 26, 3 % зазначали свою методику розслідування.

Серед основних першочергових слідчих дій у розслідуванні зґвалтувань зазначають:

1) огляд, огляд і виїмка одягу потерпілої особи, в якій вона була в момент вчинення злочину (31,6%);

2) огляд місця події (21%);

3) призначення судово-медичної та інших експертиз (13,1%);

4) огляд, огляд і виїмка одягу підозрюваного (11,9%);

5) допит потерпілої (9,2%);

6) особистий обшук підозрюваного (6,6%);

7) затримання підозрюваного (6,6%).

Серед слідчих, які надали відповіді, всі вказали на вагомість взаємодії органів, що здійснюють досудове розслідування згвалтувань минулих років, а саме для:

- 1) усебічного, повного розкриття і розслідування злочинів (42,2%);
- 2) притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, які вчинили злочин, та притягнення їх до відповідальності (31,1%);
- 3) попередження злочинів (22,2%);
- 4) спільної діяльності з розшуку підозрюваних (4,5%).

Основними умовами ефективності взаємодії органів, що здійснюють досудове розслідування, є:

1) спільне планування слідчих і оперативно-розшукових заходів – найважливіший організуючий початок будь-якої усвідомленої людської діяльності, необхідна передумова її ефективності (42,8%);

2) організуюча роль і відповідальність слідчого за своєчасне та якісне розслідування злочинів, процесуальна відповідальність у виборі рішень, за винятком випадків, коли законом прямо визначено коло інших осіб (23,8%);

3) безперервність в організаторській роботі, активне використання досягнень науки і техніки в розкритті та розслідуванні злочину (19%);

4) самостійність спеціальних підрозділів у виборі засобів і методів оперативно-розшукової діяльності в межах чинного законодавства (9,6%);

5) відповідність спільної діяльності вимогам закону (4,8%).

Щодо форм взаємодії із спеціальними підрозділами під час досудового розслідування, то слідчі акцентували на виконанні співробітником спеціального підрозділу слідчих або розшукових дій за дорученням або вказівкою слідчого (28,3%) та обміні інформацією і спільному обговоренні результатів слідчих й оперативно-розшукових заходів (26%), а також складанні погодженого плану слідчих й оперативно-розшукових заходів (26%) та слідчій погодженій діяльності у складі слідчо-оперативної групи (19,7%).

Серед причин низької ефективності взаємодії практично половина слідчих вказали на недостатній обмін інформацією, байдужість, велику навантаженість слідчих та оперативних працівників (45%), а також недосконалість професійних знань (13,7%), ігнорування керівної ролі слідчого під час розслідування кримінального провадження (15,7%), неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом (11,8%) та низьку заробітну плату працівників обох структур (13,8%).

Для більш ефективного розслідування зґвалтувань минулих років, слідчими було зазначено, що насамперед слід готувати більш кваліфіковані кадри (38,1%), удосконалити чинне законодавство (28,6%), а також розробити окремі методики розслідування даних видів злочинів.

Додаток Ж

Аналітична довідка за результатами анкетування чоловіків з питань вчинення зґвалтування

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 100 чоловіків віком від 14 до 40 років. Більшість зазначили, що вони жодного разу не були жертвою статевого насилля (90%), але все ж ті, які підтвердили факт даного виду насильства, засвідчили, що воно вчинялося з боку знайомих осіб (66%), у віці від 25 до 40 років.

На думку анкетованих чоловіків, статеve насильство стосовно жінок вчиняється:

- 1) через стан алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсичного або іншого одурманюючого стану (38,9);
- 2) наявність психічних сексологічних відхилень (27,8%);
- 3) для самоствердження (5,5%);
- 4) після перегляду відеофільмів, що спонукають до статевого насильства (5,5%).

Певна кількість чоловіків перекладають вину на батьків і причиною даного виду злочину вказують байдужість батьків до статевого виховання, важке принизливе дитинство і навіть відсутність відчуття відповідальності (22,3%).

Крім того, жінки вдаються до статевого насильства відносно чоловіків приблизно з тих самих причин:

- 1) через стан алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсичного або іншого одурманюючого стану (33,3%);
- 2) наявність психічних сексологічних відхилень (16,7%);
- 3) після перегляду відеофільмів, що спонукають до статевого насильства (16,7%);
- 4) для самоствердження (5,5%).

Також, на думку значної кількості анкетованих чоловіків, жінки вдаються до статевого насильства з метою принизити жертву або помститися їй (22,3%).

Серед факторів, які впливають на вчинення зґвалтування, назвали такі:

- 1) перебування у стані алкогольного (наркотичного або іншого) сп'яніння (33,3%);
- 2) поведінка жінки, що демонструє зневагу нормам моралі; сексуальне «інтриганство» з метою отримання якоїсь вигоди, грайлива поведінка тощо (22,2%);
- 3) перебування в компанії знайомих осіб, коли існує реальна можливість сексуального нападу (11,2%);
- 4) перебування в компанії малознайомих осіб (ситуативні знайомства) (11,1%);
- 5) аморальна репутація жертви (11,1%);
- 6) поведінка жертви, обумовлена наявністю фізичних або психічних відхилень (5,6%);
- 7) нехтування заходами особистої безпеки (5,5%);

Серед тих, хто надав відповіді, 16,6% зазначили, що знають про випадки статевого насилля серед своїх знайомих, але страх і сором перед оприлюдненням було причиною приховання статевого злочину не тільки від правоохоронних органів, а й від близьких осіб.

Додаток 3

Аналітична довідка за результатами анкетування жінок з питань вчинення зґвалтування

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 100 жінок, віком від 14 до 40 років, 23 % з яких вказали, що вони були жертвою статевого насилля, яке в більшості випадків вчинялося з боку знайомих осіб, навіть з боку чоловіка у віці від 18 до 40 років.

На думку анкетованих жінок, статеве насильство стосовно жінок вчиняється:

- 1) через наявність психічних сексологічних відхилень (32,1%);
- 2) у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсичного або іншого одурманюючому стані (25%);
- 3) для самоствердження (12,5%);
- 4) унаслідок неповаги до жінки, нехтування моральними цінностями (10,7%);
- 5) як помста, приниження жертви (10,7%);
- 6) після перегляду відеофільмів, що спонукають до статевого насильства (5,5%).

Певна кількість жінок причиною даного виду злочину зазначають аморальне, розбещене суспільство загалом (1,8%).

Крім того, жінки вдаються до статевого насильства відносно чоловіків приблизно з тих самих причин:

- 1) після перегляду відеофільмів, що спонукають до статевого насильства (30 %);
- 2) через наявність психічних сексологічних відхилень (21,7 %);
- 3) для самоствердження (16,7%);
- 4) у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсичного або іншого одурманюючому стані (10%);

5) через помсту, приниження жертви (10%);

Серед факторів, які впливають на вчинення зґвалтування, назвали такі

1) поведінка жінки, що демонструє зневагу нормам моралі; сексуальне «інтриганство» з метою отримання якоїсь вигоди, грайлива поведінка тощо (29,4%);

2) перебування у стані алкогольного (наркотичного або іншого) сп'яніння (23,5%);

3) поведінка жертви, обумовлена наявністю фізичних або психічних відхилень (13,8%);

4) аморальна репутація жертви (9,8%);

5) перебування в компанії малознайомих людей (ситуативні знайомства) (7,8%);

6) нехтування заходами особистої безпеки (5,9%);

7) перебування в компанії знайомих осіб, коли існує реальна можливість сексуального нападу (3,9%).

Серед тих, хто надав відповіді, 38,9% вказали, що їм відомо про випадки статевого насилля серед своїх знайомих, з яких 2,8% заявляли до органів внутрішніх справ про вчинення статевого насильства, інші не бажають публічно заявляти про злочин (50,9%) та не вірять у розкриття злочину співробітниками органу досудового розслідування (46,3%).

Додаток И

Аналітична довідка за результатами анкетування студентів-юристів з питань вчинення зґвалтування

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 120 студентів випускних курсів, більшість вказали, що, здобуваючи вищу юридичну освіту, прагнуть стати висококваліфікованими юристами (90%).

На думку анкетованих студентів, найчастішими мотивами зґвалтування є такі:

- 1) психосексуальні аномалії та психічні патології (42,4%);
- 2) зниження загального рівня статевої моралі (12,4%);
- 3) поширення примітивних поглядів на міжособистісні відносини (12%);
- 4) ранній початок і безладний характер статевих зносин (9%);
- 5) легкість зміни партнера (7,8%).

Обстановкою, яка найбільш часто провокує гвалтівника на вчинення злочину, студенти назвали:

- 1) перебування жертви у стані алкогольного (наркотичного або іншого) сп'яніння (30,4%);
- 2) перебування жертви в компанії малознайомих людей (27,2%);
- 3) нехтування заходами особистої безпеки (18,5%);
- 4) сексуальне «інтриганство» з метою отримання якоїсь вигоди тощо (8,7%).

Найбільш розповсюдженими способами вчинення зґвалтування, на думку опитаних студентів, є такі:

- 1) гвалтівник докладає цілеспрямованих активних зусиль та здійснює дії з метою вчинення злочину: вистежує жертву, нападає на неї, вибирає безлюдне місце для вчинення злочину, застосовує фізичне або психічне насильство з метою придушення опору потерпілої, сам доводить її до

безпорадного стану, наприклад, шляхом споювання алкогольними напоями, одурманення наркотиками або спеціально підготовленим зіллям (52,2%);

2) згвалтування вчинюється злочинцем з використанням уже наявного безпорадного стану потерпілої особи або після приведення її в такий стан, або з використанням сформованої ситуації, її легковажної або провокуючої поведінки (39,1%).

Найбільш розповсюдженими способами підготовки до вчинення згвалтування, на думку опитаних студентів, є такі:

1) вистежування потерпілої особи злочинцем у пізній час поблизу місць проживання, на шляху з роботи або на роботу, на зупинках громадського транспорту, після чого злочинець супроводжує їх до безлюдних місць, де гвалтує (38,6%);

2) заманювання потерпілої особи гвалтівником у «тихі» місця шляхом обману, під пристойним приводом (20,5%);

3) застосування фізичної сили (удари, зв'язування, тощо) або погроза застосування такої сили, як за допомогою різних предметів (ціпок, ніж, сокира, пістолет та ін.), так і без таких (за допомогою рук, ніг) (19,4%);

4) попереднє споювання злочинцем жертви злочину спиртним, введення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших одурманюючих препаратів (з водою, чаєм, кавою, будь-якими іншими напоями) з метою приведення жінки в безпорадний стан, або приведення її в такий стан шляхом застосування фізичної сили (травми черепа й ін.) (12,5%);

5) підшукування жертв злочину, які працюють уночі або перебувають удома одні (у тому числі малолітніх та неповнолітніх) (6,8%).

Багатьма майбутніми юристами був зазначений цікавий факт про те, що якщо жінка веде аморальний спосіб життя, то вона сама провокує вчинення насильницьких дій щодо неї (60,9%).

Також більшістю опитаних студентів зазначено, щодо введення міри покарання за згвалтування у виді смертної кари.

Додаток І

Акти впроваджень

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

А.В.

С.Д. Гусарєв

АКТ

впровадження у освітній процес Національної академії внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Симоненко Наталії Олександрівни «Розслідування зґвалтувань минулих років» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі: директора інституту післядипломної освіти НАВС, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни (голова комісії); завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента Рожнової В.В.; завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента Самодіна А.В. склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Симоненко Наталії Олександрівни «Розслідування зґвалтувань минулих років» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у вигляді наукових статей і тез доповідей на конференціях та круглих столах.

Результати дисертації опубліковані в наступних роботах:

1. Симоненко Н. О. Криміналістичні риси жертви статевого злочину. *Митна справа*. 2014. № 2(92)., Ч. 2, К. 1 С. 67–71.
2. Симоненко Н. О. Кримінологічні риси особистості гвалтівника. *Митна справа*. 2014. № 3(93)., Ч. 2. С. 54-58.
3. Simonenko N. O. Wykorzystanie specjalnej wiedzy w trakcie przedprocesowego dochodzenia w sprawie gwałtu w ubiegłych latach. *Knowledge. Education. Law. Management. Nauka. Oswita. Pravo. Zarzadzanie. «KELM»* 2015. №3 (11). Z. 295-309.
4. Симоненко Н. О. Діяльність слідчого щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного у кримінальних провадженнях щодо нерозкритих зґвалтувань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 150-161.
5. Симоненко Н. О. Використання поліграфа під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 265-274.

6. Симоненко Н.О., Горбачевський В. Я. Питання розслідування насильницьких злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 90-106.

7. Симоненко Н. О. Зґвалтування особи чоловічої статі. *Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні*: матер. III Всеукр.наук.-теорет. конф. (Київ, 29 жовт. 2012 р.) Київ: Нац.акад. внутр. справ, 2012. С. 142-144.

8. Симоненко Н. О. Суб'єктивні та об'єктивні ознаки зґвалтування як найбільш тяжкого посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи. *Насильницька злочинність в сім'ї*: матер. Круглого столу (Київ, 5 груд.2012 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012.

9. Симоненко Н. О. Захист жертв зґвалтування. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні*: матер. III Всеукр. науко.-теорет.конф. (Київ, 5 груд. 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 149-150.

10. Симоненко Н. О. Захист прав особи, потерпілої від зґвалтування в кримінальному процесі. *Забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів кримінального процесу*: матер. Круглого столу (Київ, 12 жовт. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014.

11. Симоненко Н. О. Особливості початку досудового розслідування зґвалтувань за новим КПК України. *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції*: матер. VI Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 30 жовт. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. Ч. 2 С. 158-159.

12. Симоненко Н. О. Віктимна поведінка жертви статевого злочину. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів*: матер. Круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014.

13. Симоненко Н. О. Ефективність прийнятого в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України для розслідування зґвалтувань. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти*: матер. пісумк. наук.-теорет. Інтернет-конф. (Київ, 23 квіт. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015 С. 271-273.

14. Симоненко Н. О. Переховування підозрюваного від органів слідства та суду, як підстава зупинення досудового розслідування зґвалтувань. *Актуальні проблеми досудового розслідування*: матер. Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 1 серп.2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ 2015. С. 142-144.

15. Симоненко Н. О. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування зґвалтування минулих років *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в правозастосовчій практиці*: матер. Круглого столу (Київ, 22 жовт. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015.

16. Симоненко Н. О. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*:матер. VII Всеук. наук.-теорет. конф.(Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 37-39.

17. Симоненко Н. О. Новації в антикорупційному законодавстві: кримінально-процесуальний аспект. *Правові засади антикорупційної політики держави в умовах євроінтеграції та розбудови громадянського суспільства в*

Україні: матер. Круглого столу (Київ, 6 квіт. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016.

18. Симоненко Н. О. Особливості досудового розслідування зґвалтувань, учинених на тимчасово окупованих територіях України. *Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів*: матер. Міжнародного круглого столу (Київ, 28 жовт. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 207-209.

19. Симоненко Н. О. Попередження та профілактика сексуального насильства в сім'ї. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матер. наук.-практич. конф. (Київ, 24 бер. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 100-102.

20. Симоненко Н. О. Безпорадний стан потерпілої особи як форма об'єктивної сторони зґвалтування. *Актуальні проблеми кримінального права*: матер. наук.-теорет. конф. (Київ, 16 лист. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 172-173.

21. Симоненко Н. О. Особливості призначення та проведення судово-медичної експертизи під час розслідування зґвалтувань минулих років. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матер. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 лист. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 378-380.

Зазначені наукові публікації використовуються у освітньому процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами, студентами та курсантами з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Доказування на досудовому розслідуванні», «Судові та правоохоронні органи України», «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», а також у рамках підвищення кваліфікації слідчих згідно з затвердженими МВС навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ.

Голова комісії:

Л.Д. Удалова

Члени комісії:

В.В. Рожнова

А.В. Самодін

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ ІМЕНІ
ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО
 вул. Кирилівська, 9 м. Київ, 04071, тел. (044) 482-51-38

Вих. 01/11-568
 Від «13» 05 2016 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. ректора Київської державної
 академії водного транспорту імені
 гетьмана Петра Конашевича-
 Сагайдачного

О.В. Зоряка

Акт

**впровадження результатів дисертаційного дослідження Симоненко
 Наталії Олександрівни «Розслідування згвалтувань минулих років» у
 навчальний процес юридичного факультету Київської державної
 академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-
 Сагайдачного.**

Комісія у складі: декана юридичного факультету КДАВТ, кандидата юридичних наук, доцента Ю.А. Задорожного (голова), в. о. завідувача кафедри «Правосуддя» кандидата юридичних наук, доцента К.Р. Добкіної, кандидата юридичних наук, доцента А.В. Молдована (члени комісії) – склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження Симоненко Наталії Олександрівни «Розслідування згвалтувань минулих років» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність) впроваджені у навчальний процес юридичного факультету Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного по курсу «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Кримінологія» що підтверджується підписами голови та членів даної комісії.

Голова комісії:

Декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент

Ю.А. Задорожний

Члени комісії:

В.о. завідувача кафедри «Правосуддя»
кандидат юридичних наук, доцент

К.Р. Добкіна

кандидат юридичних наук, доцент

А.В. Молдован

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
МВС України
кандидат юридичних наук

Г.М. Мамка

20/18 р.

А К Т

**впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ
матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінально-
правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ
Симоненко Наталії Олександрівни на тему: «Розслідування зґвалтувань
минулих років»**

Комісія у складі: заступника начальника управління ГСУ МВС
Цуцкірідзе М.С., старшого слідчого в ОВС ГСУ МВС Мірковця Д.М.,
старшого слідчого в ОВС ГСУ МВС України Шевчишена А.В. склала цей акт
про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача кафедри
кримінально-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ
Симоненко Наталії Олександрівни на тему: «Розслідування зґвалтувань
минулих років» можуть застосовуватися у практичній діяльності слідчих
підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової
підготовки.

**Заступник начальника управління
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

М.С. Цуцкірідзе

**Старший слідчий в ОВС
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

**Старший слідчий в ОВС
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишен

Додаток І

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-1350

"18" жовтня 2017 р.

Проректору Національної академії
внутрішніх справ
Чернявському С.С.

Шановний Сергію Сергійовичу!

Повідомляємо, що підготовлені здобувачем кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 Національної академії внутрішніх справ Симоненко Наталією Олександрівною пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України за результатами дисертаційного дослідження на тему: «Розслідування зґвалтувань минулих років» Комітетом отримані та доведені до відома народних депутатів України – членів Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, які як суб'єкти права законодавчої ініціативи можуть врахувати зазначені пропозиції у законодавчій роботі.

З повагою

Перший заступник
Голови Комітету

М.Паламарчук

27

6430
07

17

Додаток Й

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Симоненко Н. О. Криміналістичні риси жертви статевого злочину. *Митна справа*. 2014. № 2 (92). Ч. 2. С. 67–71.
2. Симоненко Н. О. Кримінологічні риси особистості гвалтівника. *Митна справа*. 2014. № 3 (93). Ч. 2. С. 54–58.
3. Simonenko N. O. Wykorzystanie specjalnej wiedzy podczas dochodzenia przed wczesnym latowaniem gwałtu. *Knowledge. Education. Law. Management. Nauka. Oswita. Prawo. Zarzadzanie. «KELM»*. 2015. № 3 (11). Z. 295–309.
4. Симоненко Н. О. Діяльність слідчого щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного у кримінальних провадженнях щодо нерозкритих зґвалтувань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 150–161.
5. Симоненко Н. О. Використання поліграфа під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 265–274.
6. Симоненко Н. О., Горбачевський В. Я. Питання розслідування насильницьких злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 90–106;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Симоненко Н. О. Зґвалтування особи чоловічої статі. *Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні: матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 29 жовт. 2012 р.)* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 142–144.
8. Симоненко Н. О. Захист жертв зґвалтування. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні: матеріали III Всеукр.*

наук.-теорет. конф. (Київ, 5 груд. 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 149–150.

9. Симоненко Н. О. Особливості початку досудового розслідування зґвалтувань за новим КПК України. *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції*: матеріали VI Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 30 жовт. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. Ч. 2. С. 158–159.

10. Симоненко Н. О. Ефективність прийнятого в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України для розслідування зґвалтувань. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти*: матеріали пісумк. наук.-теорет. Інтернет-конф. (Київ, 23 квіт. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 271–273.

11. Симоненко Н. О. Переховування підозрюваного від органів слідства та суду як підстава зупинення досудового розслідування зґвалтувань. *Актуальні проблеми досудового розслідування*: матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 1 серп. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 142–144.

12. Симоненко Н. О. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 37–39.

13. Симоненко Н. О. Особливості досудового розслідування зґвалтувань, учинених та тимчасово окупованих територіях України. *Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів*: матеріали міжнар. круглого столу (Київ, 28 жовт. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 207–209.

14. Симоненко Н. О. Попередження та профілактика сексуального насильства в сім'ї. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 100–102.

15. Симоненко Н. О. Безпорадний стан потерпілої особи як форма об'єктивної сторони зґвалтування. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 16 листоп. 2017 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 172–173.

16. Симоненко Н. О. Особливості призначення та проведення судово-медичної експертизи під час розслідування зґвалтувань минулих років. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 378–380.